

संस्कृतपद्यावलिः

OR

A COLLECTION OF SELECT PASSAGES IN VERSE
EXTRACTED FROM STANDARD SANSKRIT WORKS.

Designed for the use of Matriculation
and S. F. Students.

WITH BRIEF NOTES.

BY

P. V. KANE, M. A., LL. M.,

Vakil, High Court, Bombay;

Zala Vedant Prizeman; V. N. Mandlik Gold Medallist;

Springer Research Scholar for 1915-16;

Sometime Acting Professor of Sanskrit,

Elphinstone College, Bombay.

SECOND EDITION.

Published by the Author.

1916.

Price Annas Twelve.

[*All rights reserved by the author*]

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Varnaya Sigara Press,
23, Kolbhat Lane, Bombay, and Published by Pandurang
Vaman Kane, Angre's Wadi Front Chawl,
Girgaon Back Road, Bombay

Preface to the second edition.

This edition is a mere reprint of the first with the exception of a few corrections and additions.

PREFACE

THE cordial welcome extended to my San-kritagadva-
vali by the student world has encouraged me to bring out
the present work, which is a sequel to the former. The
San-kritapadvavali has been compiled almost on the same
lines as the San-kritagadva-
vali. It is divided into two
parts and contains altogether over forty passages in verse
(with the exception of a few pieces taken from dramatic
works which contain both prose and verse) selected from
the Ramayana, the Mahabharata, the Raghuvamsha and
other standard San-krit works. In the San-kritagadva-
vali I put in here and there my own words and expressions,
but in this book I have preferred the originals intact.
The only liberty I have allowed myself is that I omit
whole verses where they are not necessary for preserving
the thread of the narrative or the continuity of the descrip-
tion. An objection was raised in certain quarters that in
the San-kritagadva-
vali the element of the supernatural is
too prominent. In this book it has been my endeavour to
keep in the background the fantastic or the preternatural
and to bring to the fore what is realistic and rational.
With this object in view many descriptive and historical
passages have been inserted. The book also contains a
number of passages which by example as well as precept,
reculcate morality the value of which is greatly heighten-
ed by the fact that it emanates from personages held in the
highest reverence throughout India. As the book is in-
tended to fall into the hands of students about 12 or 16

years old, I have carefully avoided all glowing descriptions of youthful love. A special feature of the book is that at the end of each part parallel passages on various subjects have been given together with the names of the authors wherever possible. The passages have been arranged according to difficulty, the easier ones being placed at the beginning of each part. The book is mainly designed for the use of Matriculation and S. F. students. The first twenty pages in each part may with advantage be read even in the 6th standard. Although I steadily keep in view the requirements of Matriculation and S. F. students as outlined in the Schedule (D), issued by the Department of Public Instruction, laying down standards for Anglo-vernacular schools, I have included, for the benefit of those who wish to make a sounder study of Sanskrit Literature, a few passages that are beyond the reach of ordinary students.

For the benefit of students reading privately, brief notes have been added at the end. They explain allusions, difficulties of construction and peculiarities of grammar. The meanings of difficult words are sometimes given.

In conclusion I hope that the book will be of use to students and teachers alike and that it will be received as heartily as its companion. I shall most thankfully receive all suggestions and criticisms. I cannot conclude this preface without sincerely thanking the Proprietor of the Niraya-sagara Press for promptly and carefully carrying the work through the press.

Ange's Wadi,
Girgaon Back Road,
Bombay.
1st October 1916.

P. V. KANE.

TABLE OF CONTENTS

Part First.

No.	PAGE
I. A cunning jackal	1- 3
II. Vasishtha and Vis'vāmītra	4- 8
III. King Das'aratha addresses a meeting of his subjects concerning the installation of Rāma as heir-apparent	8-11
IV. Rāvana peremptorily commands Mārīcha to assume the form of a deer in spite of the latter's protests	12-14
V. Hanumān finds Sītā in the As'okavana	14-15
VI. Hanumān repents of having burnt Lankā. ...	16-17
VII. Bibhishana being harshly abused by Rāvana deserts him.	18-20
VIII. Lakshmana at the command of Rāma abandons Sītā in the forest and bids her a sorrowful farewell	20-22
IX. A clever mouse	23-25
X. A royal Sherlock Holmes	25-27
XI. The evil effects of gambling, drinking and other vices	27-29
XII. A fraudulent creditor brought to account by the sagacity of a king	30-32
XIII. The churning of the ocean for drawing out the jewels	32-37
XIV. Dilipa's self-sacrifice and devotion are rewarded.	37-40

No		PAGE
XV	King Lavanaprasada of Anhilwadpātan appoints Vastupala and his brother Tejalpala as his ministers . .	40-42
XVI	<i>Description of Sarad</i>	43-44
XVII	Prince Suddhodana catches the first glimpses of human misery	44-47
XVIII	A devotee invokes the grace of God	47-49
XIX	A description of the Himalayas	48-49
XX	Sakuntala bids farewell to her father	49-55
XXI	Maharashtra as it appeared to Madras observers about 1640 A. D	50-58
XXII	Miscellaneous verses	58-68

Part Second

I	The irate Durvasas pleased with Duryodhana's hospitality grants him a boon	69 71
II	The dutiful Rāma tries to soothe the feelings of indignant Lakshmana and sorrowing Kausalya	71-70
III	Sugriva tries to inspire hope in Rāma who despairs of crossing the sea	75-77
IV	Hanuman at the request of Dharata summarizes the story of Rāma's life up to the latter's return to Ayodhya	78-82
V	A Description of Hemanta	83-85
VI	A poetic description of the mighty warrior Arjuna	80-87
VII	Restraint of senses is the root of success	87 89
VIII	Some questions and answers of perennial interest	89-92
IX	The prologue to the <i>Mālavikāgnimitra</i>	92-93

No.	PAGE.
X. An old man curses Das'aratha, which proves a blessing in disguise.	93-97
XI. Malayaketu's suspicions about the minister Rākshasa receive unexpected confirmation. ...	97-100
XII. Description of a morning in Lankā	100-101
XIII. Prahlāda and Hiranyakas'ipu	101-106
XIV. Eulogy of woman	106-107
XV. A specimen of lyric poetry	107-108
XVI. Prince Vikramāditya of the Chālukya race refuses the position of heir-apparent out of regard for his eldest brother	109-111
XVII. The marriage of Pārvatī and Ś'iva	111-115
XVIII. An address to the Ganges	116-117
XIX. Anyoktayah	117-120
XX. Arthasādhis'yam	120-128
NOTES.	129-156

स्नात्वाऽऽगच्छत भद्रं वो रक्षामौत्याह जम्बुकः ॥ ८
 शृगालवचनाच्चेऽपि गताः सर्वे नदीं ततः ।
 स चिन्तापरमो भूत्वा तस्यौ तत्रैव जम्बुकः ॥ ९
 अथाजगाम पूर्वं तु स्नात्वा व्याघ्रो महाबलः ।
 ददर्श जम्बुकं चैव चिन्ताकुलितमानसम् ॥ १०

व्याघ्र उवाच ।

किं शोचसि महाप्राज्ञ त्वं नो बुद्धिमतां वरः ।
 अशित्वा पिशितान्यद्य विहरिष्यामहे वयम् ॥ ११

जम्बुक उवाच ।

शृणु मे त्वं महाबाहो यद्वाक्यं मूपिकोऽब्रवीत् ।
 धिग्बलं मृगराजस्य मयाचायं मृगो हतः ॥ १२
 मद्बाहुबलमाश्रित्य तृप्तिमद्य गमिष्यति ।
 तस्यैवं गर्जितं श्रुत्वा ततो भक्ष्यं न रोचये ॥ १३

व्याघ्र उवाच ।

ब्रवीति यदि स खेवं काले ह्यसि प्रबोधितः ।
 स्वबाहुबलमाश्रित्य हनिष्येऽहं वनेचरान् ॥ १४
 स्वादिष्ये तत्र मांसानि इत्युक्त्वा प्रस्थितो वनम् ।
 एतस्मिन्नेव काले तु मूपिकोऽप्याजगाम ह ॥ १५
 तमागतमभिप्रेक्ष्य शृगालोऽप्यब्रवीद्वचः ।
 शृणु मूपिक भद्रं ते नकुलो यदिहाब्रवीत् ॥ १६
 मृगमांसं न रसादेयं गरमेतन्न रोचते ।
 मूपिकं भक्षयिष्यामि तद्भवाननुमन्यताम् ॥ १७

- तच्छ्रुत्वा मृषिको वाक्यं संयत्नः प्रगनो विन्दम् ।
 ततः गन्त्वा स यं तत्र आजगाम वृको नृप ॥ १८
- तमागममिदं वाक्यमब्रवीज्जम्बुकम्पदा ।
 मृगराजो हि संवृद्धो न ते माधु मन्त्रिष्यति ॥ १९
- सकलत्रस्त्रिहायानि सुखान्य मदनन्तरम् ।
 एवं संचोदितमेन जम्बुकेन तदा वृकः ॥ २०
- ततोऽपनुम्पनं कृत्वा प्रयातः पिशिताशनः ।
 एतन्मिथैव फाटे तु ननुजोऽप्याजगाम ह ॥ २१
- तनुमान महागत्र ननुनं जम्बुको वने ।
 गन्तादुपयन्माभिम्य निर्जितान्तेन्यनो यताः ॥ २२
- नम इत्थं निपुदं त्वं भुङ्क्ष्व मामं यथेच्छितम् ।

II.

VASISHTHA AND VIS'VĀMITRA.

- कान्यकुब्जे महानासीत्पार्थिवो भरतर्षभ ।
 गाधीति विश्रुतो लोके कुशिकस्यात्मसम्भवः ॥ १
 तस्य धर्मात्मनः पुत्रः समृद्धबलवाहनः ।
 विश्वामित्र इति ख्यातो बभूव रिपुमर्दनः ॥ २
 स चचार सहामात्यो मृगयां गहने वने ।
 मृगान्विध्यन्वराहांश्च रम्येषु मरुधन्वसु ॥ ३
 व्यायामकक्षितः सोऽथ मृगलिप्सुः पिपासितः ।
 आजगाम नरश्रेष्ठ वसिष्ठस्याश्रमं प्रति ॥ ४
 तमागतमभिप्रेक्ष्य वसिष्ठः श्रेष्ठभागृषिः ।
 विश्वामित्रं नरश्रेष्ठं प्रतिजग्राह पूजया ॥ ५
 पाद्यार्घ्याचमनीयैस्तं स्वागतेन च भारत ।
 तथैव परिजग्राह वन्येन हविषा तदा ॥ ६
 तस्याथ कामधुग्नेनुर्वसिष्ठस्य महात्मनः ।
 उक्त्वा कामान्मयच्छेति सा कामान्दुदुहे ततः ॥ ७
 बाष्पाढ्यस्यौदनस्यैव राशयः पर्वतोपमाः ।
 निष्ठानानि च सूपांश्च दधिर्दुत्यास्तथैव च ॥ ८
 कृपांश्च घृतसंपूर्णान्गौड्यान्नानि सहस्रशः ।
 दक्षन्मधूनि त्राजांश्च मैत्रेयांश्च वरासवान् ॥ ९
 ग्राम्यारण्याश्चोपधीश्च दुदुहे पय एव च ।
 यद्भूमं चामृतनिभं रमायनमनुत्तमम् ॥ १०

रत्नानि च महार्हाणि वासांसि विविधानि च
 तैः कामैः सर्वसंपूर्णैः पूजितश्च महीपतिः
 सामात्यः सवलश्चैष तुतोष स मृशं तदा ।
 सुवालधिं शङ्कुकर्णां चारुशृङ्गां मनोरमाम् ॥ १२
 पुष्टायतगिरोग्रीवां विस्मितः सोऽभिवीक्ष्य ताम् ।
 अभिनन्द्य स तां राजा नन्दिनीं गाधिनन्दनः ॥ १३
 जत्रपीच मृशं तुष्टः स राजा तमृषिं तदा ।
 अर्बुदेन गवां ब्रह्मन् मम राज्येन वा पुनः ॥ १४
 नन्दिनीं संप्रयच्छस्व मुदक्ष्व राज्यं महामुने ।

वसिष्ठ उवाच ।

देवतातिथिपित्रर्थं याज्यार्थं च पयसिनी ॥ १५
 जदेया नन्दिनीर्यं वै राज्येनापि तवानघ ।

विश्वामित्र उवाच ।

रत्नं हि भगवन्नेतद्रत्नहारी च पार्थिवः ।
 क्षत्रियोहं भवान्विप्रस्तपःस्वाध्यायसाधनः ॥ १६
 ब्राह्मणेपु कुतो वीर्यं प्रशान्तेषु धृतात्मसु ।
 अर्बुदेन गवां यस्त्वं न ददासि मभेप्सितम् ॥ १७
 स्वधर्मं न प्रहास्यामि नेष्यामि च बलेन गाम् ।

वसिष्ठ उवाच ।

बलस्यश्वासि राजा च बाहुवीर्यश्च क्षत्रियः ।
 यथेच्छसि तथा क्षिप्रं कुरु मा त्वं विचारय ॥ १८
 एवमुक्तस्तथा पार्थ विश्वामित्रो बलादिव ।
 हंसचन्द्रप्रतीकायां नन्दिनीं तां जहार गाम् ॥ १९

सा तदा हियमाणा च विश्वामित्रबलैर्बलात् ।
 कशादण्डप्रणुदित्वा काल्यमाना इतस्ततः ॥ २०
 हंभायमाना कल्याणी वसिष्ठस्याथ नन्दिनी ।
 आगम्याभिमुखी पार्थ तस्यौ भगवदुन्मुखी ॥ २१
 भृशं च ताड्यमाना वै न जगामाश्रमात्ततः ।

वसिष्ठ उवाच ।

शृणोमि ते एवं भद्रे विनदन्त्याः पुनःपुनः ॥ २२
 हियसे त्वं बलाद्भद्रे विश्वामित्रेण नन्दिनि ।
 किं कर्तव्यं मया तत्र क्षमावान्ब्राह्मणो ह्यहम् ॥ २३
 सा मया नन्दिनी तेषां बलानां भरतर्षभ ।
 विश्वामित्रभयोद्विग्ना वसिष्ठं समुपागमत् ॥ २४

गौरवाच्च ।

कशामदण्डाभिहतां क्रोशन्तीं मामनाथवत् ।
 विश्वामित्रबलैर्योरैर्मगवन् विमुपेक्षसे ॥ २५
 एवं तस्यां तदा पार्थ धर्षितायां मरुमुनिः ।
 न लुक्नुमे तदा धैर्यान् चचाल भूतत्रतः ॥ २६

वसिष्ठ उवाच ।

क्षत्रियाणां बलं तेजो ब्राह्मणानां क्षमा धनम् ।
 क्षमा मां भजते यस्माद्ब्रह्म्यतां यदि रोचते ॥ २७

नन्दिन्युवाच ।

किं तु त्यक्त्वाऽग्निं भगवन्त्यदेवं त्वं प्रसाधये ।
 अत्यकाञ्छं तस्या ब्रह्मन्नेतुं धावयो न वै बलान् ॥ २८

नोवाच किंचिद्ब्रीडाढ्यो विद्रावितमहाबलः ।

दृष्ट्वा तन्महदाश्चर्यं ब्रह्मतेजोमवं तदा ॥ ४०

विश्वामित्रः क्षत्रमावान्निर्विण्णो वाक्यमब्रवीत् ।

धिग्वलं क्षत्रियवलं ब्रह्मतेजोवलं बलम् ॥ ४१

बलाघले विनिश्चित्य तप एव परं बलम् ।

स राज्यं स्फीतमुत्सृज्य तां च दीप्तां नृपश्रियम् ॥ ४२

भोगांश्च पृष्ठतः कृत्वा तपस्येव मनो दधे ।

Mahābhārata-Ādiparva.

III.

KING DAS'ARATHA ADDRESSES A MEETING OF HIS SUBJECTS CONCERNING THE INSTALLATION OF RĀMA AS HEIR-APPARENT.

ततः परिपदं सर्वामाम्भ्य यमुवाधिपः ।

हितमुद्धर्षणं चैवमुवाच प्रथितं वचः ॥ १

दुन्दुभिस्वनकल्पेन गम्भीरेणानुनादिना ।

सुरेण महता राजा जीमूत इव नादयन् ॥ २

राजलक्षणयुक्तेन कान्तेनानुषमेन च ।

उवाच रसयुक्तेन सुरेण नृपतिर्नृपान् ॥ ३

विदितं भवतामेतद्यथा मे राज्यमुत्तमम् ।

पूर्वकर्मण राज्ञेन्द्रैः सुतवत्परिपालितम् ॥ ४

सोऽहमिदवाकुभिः सर्वैर्नरेन्द्रैः परिपालितम् ।

श्रेयसा मोक्षकामोऽस्मि सुगार्हमस्त्रिलं जगन् ॥ ५

- मयाप्याचरितं पूर्वंः पन्थानमनुगच्छता ।
 प्रजा नित्यमनिद्रेण यथाशक्त्यभिरक्षिताः ॥ ६
- इदं शरीरं कृत्स्नस्य लोकस्य चरता हितम् ।
 पाण्डुरस्यातपत्रस्य छायायां जरितं मया ॥ ७
- प्राप्य यर्षसहस्राणि बहून्यायूँषि जीवतः ।
 जीर्णस्यास्य शरीरस्य विश्रान्तिमभिरोचये ॥ ८
- राजप्रभावजुष्टां हि दुर्वहामजितेन्द्रियैः ।
 परिश्रान्तोऽग्नि लोकस्य शुर्वी धर्मधुरां वहन् ॥ ९
- सोऽहं विधममिच्छामि पुत्रं कृत्वा प्रजाहिते ।
 सन्निवृष्टानिमान्सर्वाननुमान्य द्विजर्षभान् ॥ १०
- अनुज्ञातो हि मां सर्वैर्गुणैर्ज्येष्ठो ममात्मजः ।
 पुरन्दरसमो धीर्यं रामः परपुरजयः ॥ ११
- तं चन्द्रमिव पुष्येण युक्तं धर्ममृतां धरम् ।
 मौवराज्ये नियोक्तान्नि प्रीतः पुरुषपुङ्गवम् ॥ १२
- अनुरूपः ॥ वै नाथो लक्ष्मीर्बोद्धस्मणाप्रजः ।
 प्रलोक्यमपि नाथेन येन स्यान्नायवत्तन् ॥ १३
- अनेन भेषगा सद्यः सेयोज्ज्वलमिमां महीम् ।
 गतःक्रोधो भविष्यामि मुते तस्मिन्निवेद्य वै ॥ १४
- यदाहं मेऽनुरूपार्थं मया मापु मुमप्रिनम् ।
 भवन्तो मेऽनुमन्यन्तां पथं वा धरवाज्यहम् ॥ १५
- यद्यप्येषा मन प्रीतिर्हितमन्यद्विचिन्त्यनाम् ।
 अन्या मध्यन्दिनान्ति हि विमर्शान्यधिक्रोदया ॥ १६
- इति सुवन्नं मुदिताः प्रत्यगन्तवृत्ता नृपम् ।
 पृष्टिमन्तं गतानेपं नर्दन्त इव बर्हिषः ॥ १७

स्निग्धोऽनुनादी सज्जजे तत्र हर्षसमीरित ।	
जनौघोद्बुष्टसन्नादो निमान कम्पयन्निव ॥	१८
तस्य धर्मार्धविदुषो भावमाज्ञाय सवेज ।	
ब्राह्मणा जनमुस्याश्च पौरजानपदे सह ॥	१९
समेत्य मघ्नयित्वा तु समता गतबुद्धय ।	
ऊचुश्च मनसा ज्ञात्वा वृद्ध दशरथ नृपम् ॥	२०
अनेकवर्षसाहस्रो वृद्धस्त्वमसि पार्थिव ।	
स राम युवराजानमभिषिञ्चस्व पार्थिवम् ॥	२१
इच्छामो हि महाबाहु रघुवीर महानलम् ।	
गनेन महता यान्त राम छत्रावृताननम् ॥	२२
इति तद्वचन श्रुत्वा राजा तेषा मन प्रियम् ।	
अज्ञानन्निव जिज्ञासुरिदं वचनमवनीत् ॥	२३
श्रुत्वेव वचन यन्मे राघव पतिमिच्छथ ।	
राजान सदायोऽय मे किमिदं ब्रूत तत्त्वत ॥	२४
यथ नृ मयि धर्मेण प्रथिनीमनुशासति ।	
भवन्तो द्रष्टुमिच्छन्ति सुगगन ममात्मनम् ॥	२५
ते तमूचुर्महात्मान पौरजानपदे सह ।	
बहवो नृप कन्याणा गुणा पुत्रस्य सन्ति ते ॥	२६
गुणान्गुणवतो देव देवकस्यस्य धीमत ।	
मियानानन्दनानृग्या प्रवक्ष्यामोऽयं ताञ्छृणु ॥	२७
दिक्ष्यैर्गुणैः सप्तममो गम सत्यपराक्रम ।	
इदवाकुम्योऽपि सर्वेभ्यो ह्यतिरिक्तो विज्ञापते ॥	२८
प्रजागुम्यरे चन्द्रग्य वसुधाया दामागुणैः ।	
मुज्या दृढपतेस्तुव्यो धीर्ये साक्षाच्छर्चापते ॥	२९

IV.

RĀVANA PEREMPTORILY COMMA-
NDS MĀRĪCHA TO ASSUME THE
FORM OF A DEER IN SPITE OF
THE LATTER'S PROTESTS.

मारीचेन तु तद्वाक्यं क्षमं युक्तं निशाचरः ।	
उक्तो न प्रतिजग्राह मर्तुकाम इवौषधम् ॥	१
तं पथ्यहितवक्तारं मारीचं राक्षसाधिपः ।	
अब्रवीत्पुरुषं वाक्यमयुक्तं कालचोदितः ॥	२
यत्किञ्चित्तदयुक्तार्थं मारीच मयि कथ्यते ।	
वाक्यं निष्फलमत्यर्थमुक्तं बीजमिवोपरे ॥	३
यस्त्यक्त्वा मुहूदो राज्यं मातरं पितरं तथा ।	
स्त्रीवाक्यं प्राकृतं श्रुत्वा वनमेकपदे गतः ॥	४
अवश्यं तु मया तस्य संयुगे खरघातिनः ।	
प्राणैः प्रियतरा सीता हर्तव्या तव सन्निधौ ॥	५
एवं मे निश्चिता बुद्धिर्हृदि मारीच वर्तते ।	
न व्यावर्तयितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥	६
दोषं गुणं वा संष्टस्त्वमेवं वक्तुमर्हसि ।	
अपायं वाप्युपायं वा कार्यस्यास्य विनिश्चये ॥	७
संष्टेन ॥ वक्तव्यं सचिवेन विपश्चिता ।	
उद्यताञ्जलिना राज्ञे य इच्छेद्भूतिमात्मनः ॥	८
पाश्र्वमप्रतिशूलं तु गृधुर्पूर्वं हितं शुभम् ।	
उपचारेण युक्तं च वक्तव्यो वमुधाधिपः ॥	९

सावमर्दं तु यद्वाक्यं मारीच हितमुच्यते ।	
नाभिनन्दति तद्राजा मानार्हो मानवर्जितम् ॥	१०
पञ्च रूपाणि राजानो धारयन्त्यमितौजसः ।	
अग्नेरिन्द्रस्य सोमस्य वरुणस्य यमस्य च ॥	११
औष्ण्यं तथा विकर्म च सौम्यं दण्डं प्रसन्नताम् ।	
धारयन्ति महात्मानो राजानः क्षणदाचर ॥	१२
तस्मात्सर्वास्ववस्वासु मान्याः पूज्याश्च पार्थिवाः ॥	१३
त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवल मोहमास्थितः ।	
अभ्यागतं मां दौरात्म्यात्परुषं वक्तुमिच्छसि ॥	१४
गुणदोषौ न पृच्छामि क्षमं चात्मनि राक्षस ।	
मयोक्तं तव चैतावत्संप्रत्यमितविक्रम ॥	१५
अस्मिस्तु त्वं महाकृत्ये साहाय्यं कर्तुमर्हसि ।	
शृणु तत्कर्म साहाय्ये यत्कार्यं वचनान्मम ॥	१६
सौवर्णस्त्वं मृगो भूत्वा चित्रो रजतविन्दुभिः ।	
आश्रमे तस्य रामस्य सीतायाः प्रमुखे चर ॥	१७
त्वां तु मायामृगं दृष्ट्वा काञ्चनं जातविस्मया ।	
आनयैनमिति क्षिप्रं रामं वक्ष्यति मैथिली ॥	१८
अपक्रान्ते तु काकुत्स्थे दूरं यात्वा व्युदाहर ।	
हा सीते लक्ष्मणेत्येवं रामवाक्यानुरूपकम् ॥	१९
तच्छ्रुत्वा रामपदवीं सीतया च प्रचोदितः ।	
अनुगच्छति सम्भ्रान्तः सौमित्रिरपि सौहृदात् ॥	२०
अपक्रान्ते च काकुत्स्थे लक्ष्मणे च यथामुखम् ।	
आनयिष्यामि वैदेहीं सहस्राक्षः शचीमिव ॥	२१

एवं कृत्वा त्विदं कार्यं यद्येष्टं गच्छ राक्षस ।	
राज्यस्यार्थं प्रयच्छामि मारीच तव सुव्रत ॥	२२
गच्छ सौम्य शिवं मार्गं कार्यस्यास्य विवृद्धये ।	
अहं त्वाऽनुगमिष्यामि सरथो दण्डकावनम् ॥	२३
प्राप्य सीतामयुद्धेन वञ्चयित्वा तु राघवम् ।	
लङ्कां प्रति गमिष्यामि कृतकार्यः सह त्वया ॥	२४
न चेत्करोषि मारीच हन्मि त्वामहमद्य वै ।	
एतत्कार्यमवश्यं मे बलादपि करिष्यामि ॥	२५
राजो हि प्रतिकूलस्यो न जातु सुखमेषते ॥	२६
आसाद्य तं जीवितसंशयस्ते मृत्युर्ध्रुवो ह्यद्य मया विरुध्य ।	
एतद्यथावत्प्रतिगृह्य बुद्ध्या यदत्र पर्यं कुरु तत्तथा त्वम् ॥	२७

Rāmāyana-Aranyakāṇḍa.

V.

HANULĀN FINDS SĪTĀ IN THE AS'OKAVANA.

अनेकगन्धप्रवहं पुण्यगन्धं मनोरमम् ।	
शैलेन्द्रमिव गन्धाढ्यं द्वितीयं गन्धमादनम् ॥	१
अशोकवनिकायां तु तस्यां वानरपुङ्गवः ।	
॥ ददर्शाविदूरम्भं चैत्यप्रासादमुच्छ्रितम् ॥	२
मध्ये मन्मसदस्तेर्णं स्मितं कैलासपाण्डुरम् ।	
मवालङ्कृतसोपानं तप्तकाञ्चनवेदिकम् ॥	३
गुण्णन्तमिव चक्षुःषि द्योतमानमिव श्रिया ।	
विमलं प्रांशुभायत्वादुल्लिखन्तमिवाम्बरम् ॥	४

ततो मलिनसंवीतां राक्षसीभिः समावृताम् ।	
उपवासकृशां दीनां निःश्वसन्तीं पुनः पुनः ॥	५
ददर्श शुरुपक्षादौ चन्द्रेस्वामिवामलाम् ।	
मन्दं प्रस्थायमानेन रूपेण रुचिरप्रभाम् ॥	६
पिनद्धां धूमजालेन शिखामिव विभावसोः ।	
पीतेनैकेन संवीतां क्षिप्रेनोत्तमवाससा ॥	७
सपद्मामनलङ्कारां विषद्यामिव पद्मिनीम् ।	
व्रीडितां दुःखसन्तप्तां परिम्लानां तपस्विनीम् ॥	८
ग्रहेणाक्षारकेणेव पीडितामिव रोहिणीम् ।	
अश्रुपूर्णमुखीं दीनां कृशामनशनेन च ॥	९
शोकध्यानपरां दीनां नित्यं दुःखपरायणाम् ।	
प्रियं जनमपश्यन्तीं पश्यन्तीं राक्षसीगणम् ॥	१०
निःश्वासप्रहुलां भीरुं मुजगेन्द्रबधूमिव ।	
शोकजालेन महता विततेन न राजतीम् ॥	११
मलपङ्कधरां दीनां मण्डनार्हाममण्डिताम् ।	
प्रभां नक्षत्रराजस्य कालमेघैरिषावृताम् ॥	१२
तस्य सन्दिदिहे बुद्धिर्बुधुः सीतां निरीक्ष्य तु ।	
आत्मायानामयोगेन विद्यां प्रदिधिलामिव ॥	१३
दुःरेण युवुधे सीतां हनुमाननलंकृताम् ।	
संस्कारेण यथा हीनां वाचमर्थान्तरं कृताम् ॥	१४
तां समीक्ष्य विशालार्द्धां राजपुत्रीमनिन्दिताम् ।	
तर्कयामास सीतेति कारणैरुपपादिभिः ॥	१५

HANUMĀN REPENTS OF HAVING BURNT LANKĀ.

संदीप्यमानां विध्वस्तामस्तरक्षोगणां पुरीम् ।	
अवेक्ष्य हनुमाँल्लङ्कां चिन्तयामास वानरः ॥	१
तस्याभूत्सुमहांलासः कुत्सा चात्मन्यजायत ।	
लङ्कां प्रदहता कर्म किंस्त्रिकृतमिदं मया ॥	२
धन्यास्ते पुरुषश्रेष्ठा ये बुद्ध्या कोपमुत्थितम् ।	
निरुन्धन्ति महात्मानो दीप्तमग्निमिवाम्भसा ॥	३
क्रुद्धः पापं न कुर्यात्कः क्रुद्धो हन्याद्गुरूनपि ।	
क्रुद्धः परुषया वाचा नरः साधूनधिक्षिपेत् ॥	४
वाच्यावाच्यं प्रकुपितो न विजानाति कर्हिचित् ।	
नाकार्यमस्ति क्रुद्धस्य नावाच्यं विद्यते कचित् ॥	५
यः समुत्पतितं क्रोधं क्षमयैव निरस्यति ।	
यथोरगस्त्वचं जीर्णां स वै पुरुष उच्यते ॥	६
धिगस्तु मां सुदुर्बुद्धिं निर्लज्जं पापकृतमम् ।	
अचिन्तयित्वा तां सीतामग्निदं स्वामिघातकम् ॥	७
यदि दग्धा त्वियं लङ्का नूनमार्याऽपि जानकी ।	
दग्धा तेन मया भर्तुर्हतं कार्यमजानता ॥	८
यदर्धमयमारम्भस्तत्कार्यमवसादितम् ।	
मया हि दहता लङ्कां न सीता परिरक्षिता ॥	९
ईपत्कार्यमिदं कार्यं कृतमासीन्न संग्रयः ।	
तस्य क्रोधाभिमूलेन मया मूलक्षयः कृतः ॥	१०

विनष्टा ज्ञानकी नूनं न ह्यदम्यः प्रदृश्यते ।	
लङ्कायां कश्चिदुद्देशः सर्वा भस्मीकृता पुरी ॥	११
यदि तद्विहतं कार्यं मम प्रज्ञाविपर्ययात् ।	
इहैव प्राणसञ्चयासो ममापि ह्यद्य रोचते ॥	१२
किममौ निपताम्यद्य आहोस्त्रिद्विड्वामुखे ।	
शरीरमाहो सत्त्वानां दधि सागरवासिनाम् ॥	१३
कथं हि जीवता शक्यो मया द्रष्टुं हरिश्चरः ।	
तौ वा पुरुषशार्दूलौ कार्यसर्वस्वधातिना ॥	१४
मया खलु तदेवेदं रोषदोषात्प्रदर्शितम् ।	
प्रथितं त्रिषु लोकेषु कपित्वमनवस्थितम् ॥	१५
धिगन्तु राजसं भावमनीजमनवस्थितम् ।	
ईश्वरेणापि यद्वागान्मया सीता न रक्षिता ॥	१६
विनष्टायां तु सीतायां तावुमौ विनशिष्यतः	
तयोर्विनाशो सुग्रीवः सचन्द्रुर्विनशिष्यति ॥	१७
एतदेव वचः श्रुत्वा भरतो भ्रातृवत्सलः ।	
धर्मात्मा सहस्रशुभः कथं शक्यति जीवितुम् ॥	१८
इक्ष्वाकुवंशे धर्मिष्ठे गते नाशमसंशयम् ।	
भविष्यन्ति प्रजाः सर्वाः शोकसन्तापपीडिताः ॥	१९
तदहं भाग्यरहितो तुष्टधर्मार्थसंग्रहः ।	
रोषदोषपरीतात्मा व्यक्तं लोकविनाशनः ॥	२०

VII.

BIBHĪSHANA, BEING HARSHLY ABUSED
BY RĀVAṆA, DESERTS HIM.

मुनिविष्टं हितं वाक्यमुक्तवन्तं त्रिभीषणम् ।	
अब्रवीत्स्वरूपं वाक्यं रावणः कालचोदितः ॥	१
वसेत्सह सपत्नेन क्रुद्धेनाशीविषेण वा ।	
न तु मित्रप्रवादेन संवसेच्छत्रुसेविना ॥	२
जानामि शीलं ज्ञातीनां सर्वलोकेषु राक्षस ।	
हृष्यन्ति व्यसनेष्वेते ज्ञातीनां ज्ञातयः सदा ॥	३
प्रधानं साधनं वैद्यं धर्मशीलं च राक्षस ।	
ज्ञातयो ह्यवमन्यन्ते शूरं परिभवन्ति च ॥	४
नित्यमन्योन्यसंहृष्टा व्यसनेष्वाततायिनः ।	
प्रच्छन्नहृदया घोरा ज्ञातयस्तु भयावहाः ॥	५
श्रूयन्ते हस्तिभिर्गीताः श्लोकाः पद्मवने कचित् ।	
पाशहस्तान्नरान्दृष्ट्वा शृणु तान्नादतो मम ॥	६
नामिर्नान्यानि शस्त्राणि न नः पाशा भयावहाः ।	
घोराः स्वार्थप्रयुक्तास्तु ज्ञातयो नो भयावहाः ॥	७
उपायमेते वक्ष्यन्ति ग्रहणे नात्र संशयः ।	
वृत्त्याद्गयाज्ज्ञातिभयं मुकष्टं विदितं च नः ॥	८
विद्यते गोषु सम्पन्नं विद्यते ब्राह्मणे दमः ।	
विद्यते स्त्रीषु चापल्यं विद्यते ज्ञातितो मयम् ॥	९
ततो नेष्टमिदं सौम्य यदहं लोकसत्कृतः ।	
ऐर्धर्ममभिजातश्च रिपूणां मूर्ध्न्यवस्थितः ॥	१०

यथा पुष्करपर्णेषु पतितासोयविन्दवः ।	
न श्लेषमुपगच्छन्ति तथाऽनार्येषु संगतम् ॥	११
यथा मधुकरस्तर्पाद्रसं विन्दन्न विद्यते ।	
तथा त्वमपि तत्रैव तथाऽनार्येषु सौहृदम् ॥	१२
यथा पूर्वं गजः स्नात्वा गृह्य हस्तेन वै रजः ।	
दूषयत्यात्मनो देहं तथाऽनार्येषु सौहृदम् ॥	१३
अन्यस्त्वेवंविधं ब्रूयाद्वाक्यमेतन्निशाचर ।	
अस्मिन्मुहूर्ते न भवेत्त्वां तु धिक्कुलपांसनम् ॥	१४
इत्युक्तः परुषं वाक्यं न्यायवादी विभीषणः ।	
उत्पपात गदापाणिश्चतुर्भिः सह राक्षसैः ॥	१५
अब्रवीच्च तदा वाक्यं जातक्रोधो विभीषणः ।	
अन्तरिक्षगतः श्रीमान्भ्रातरं राक्षसाधिपम् ॥	१६
ज्येष्ठो मान्यः पितृसमो न च धर्मपथे स्थितः ।	
इदं तु परुषं वाक्यं न क्षमाम्यनृतं तव ॥	१७
सुनीतं हितकामेन वाक्यमुक्तं दशानन ।	
न गृह्णन्त्यकृतात्मानः कालस्य वशमागताः ॥	१८
सुलभाः पुरुषा राजन्सततं प्रियवादिनः ।	
अप्रियस्य तु पथ्यस्य वक्ता श्रोता च दुर्लभः ॥	१९
बद्धं कालस्य पाशेन सर्वभूतापहारिणा ।	
न नश्यन्तमुपेक्षेय प्रदीप्तं शरणं यथा ॥	२०
दीप्तपावकसंकाशैः शितैः काञ्चनमूपणैः ।	
न त्वामिच्छाम्यहं द्रष्टुं रामेण निहतं अरैः ॥	२१
शूराश्च बलवन्तश्च कृताम्बाश्च रणाजिरे ।	
कालाभिपन्नाः सीदन्ति यथा बाहुकसेतवः ॥	२२

तन्मर्पयतु यच्चोक्तं गुरुत्वाद्वितमिच्छता ।

आत्मानं सर्वथा रक्ष पुरीं चेमां सराक्षसाम् ॥ २३

स्वस्ति तेऽस्तु गमिष्यामि सुखी भव मया विना ॥ २४

निवार्यमाणस्य मया हितैषिणा न रोचते ते वचनं निशाचर ।

परीतकाला हि गतायुषो नरा हितं न गृह्णन्ति सुहृद्भिरीरितम् ॥ २५

Rāmāyana-Yuddhakāṇḍa.

VIII.

LAKSHMAṆA, AT THE COMMAND OF
RĀMA, ABANDONS SĪTĀ IN THE
FOREST AND BIDS HER A
SORROWFUL FAREWELL.

श्रुत्वा परिषदो मध्ये ह्यपवादं सुदारुणम् ।

पुरे जनपदे चैव त्वत्कृते जनकात्मजे ॥ १

रामः सन्तप्तहृदयो मां निवेद्य गृहं गतः ।

न तानि वचनीयानि मया देवि तवाग्रतः ॥ २

यानि राजा हृदि न्यस्तान्यमर्पात्पृष्ठतः कृतः ॥ ३

सा त्वं त्यक्त्वा नृपतिना निर्दोषा मम सन्निधौ ।

पौरापवादभीतेन ग्राह्यं देवि न तेऽन्यथा ॥ ४

आश्रमान्तेषु च मया त्यक्तव्या त्वं भविष्यसि ।

राज्ञः शासनमादाय तवेदं किल दीर्घदम् ॥ ५

तदेतज्जाह्नवीतीरे ब्रह्मर्षीणां तपोवनम् ।

पुण्यं च रमणीयं च मा विषादं कृथाः शुभे ॥ ६

राज्ञो दशरथस्येष्टः पितुर्मे मुनिपुङ्गवः ।	
सखा परमको विप्रो चारुमीकिः सुमहायजा ।	
पादच्छायामुपागम्य सुखमस्य महात्मनः ।	
उपवासपरैकाग्र्या वम त्वं जनकात्मजे ॥	
पतिव्रतात्वमास्थाय रामं कृत्वा सदा हृदि ।	
श्रेयस्ते परमं देहि तथा कृत्वा भविष्यति ॥	९
लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा दारुणं जनकात्मजा ।	
परं विषादमागम्य वैदेही निपपाते ह ॥	१०
सा मुहूर्तमिवामजा बाष्पपर्याकुलेश्वरा ।	
लक्ष्मणं दीनया वाचा उवाच जनकात्मजा ॥	११
मामिकेयं तनुर्नूनं सप्रा दुःसाय लक्ष्मण ।	
धात्रा यस्यान्तधा मेऽद्य दुःसमर्तिः प्रदृश्यते ॥	१२
किं नु पापं कृतं पूर्वं को वा दारैर्वियोजितः ।	
याहं शुद्धसमाचारा त्यक्त्वा नृपतिना सती ॥	१३
पुराहमाश्रमे वामं रामपादानुवर्तिनी ।	
अनुरुध्यापि सौमित्रे दुःखे च परिवर्तिनी ॥	१४
सा कथं ह्याश्रमे मौम्य वत्स्यामि विजनीकृता ।	
आग्न्यास्यामि च कस्याहं दुःखं दुःस्वपरायणा ॥	१५
किं नु वक्ष्यामि मुनिषु कर्म वा सत्कृतं च किम् ।	
कस्मिंश्चित्कारणे त्यक्त्वा राधयेण महात्मना ॥	१६
यथाज्ञं कुरु सौमित्रे त्यज मां दुःस्वभागिनीम् ।	
निदेशे स्वीयता राज्ञः शृणु चेद वचो मम ॥	१७
धश्रूणामविशेषेण प्राञ्जलिप्रदहेण च ।	
शिरमावन्ध चरणौ कुशलं ब्रूहि पार्थिवम् ॥	१८

- जानासि च यथा शुद्धा सीता तत्त्वेन राघव ।
 भक्त्या च परया युक्ता हिता च तव नित्यश ॥ १९
- अहं त्यक्ता त्वया वीर अयशोभीरुणा जने ।
 यच्च ते वचनीय स्यादपवादसमुत्थितम् ॥ २०
- मया हि परिहर्तव्यं त्वं हि मे परमा गति ॥ २१
- वक्तव्यश्चेति नृपतिर्धर्मेण सुसमाहित ।
 यथा भ्रातृषु वर्तेथास्तथा पौरेषु नित्यदा ॥ २२
- पतिर्हि देवता नार्या पतिर्वन्धु पतिर्गुरु ॥ २३
- प्राणैरपि प्रियं तस्माद्भर्तुं कार्यं विशेषतः ।
 इति मद्बचनाद्रामो वक्तव्यो मम समग्र ॥ २४
- एव ब्रुवत्या सीताया लक्ष्मणो दीनचेतन ।
 शिरसावन्ध धरणीं व्याहर्तुं न शक्नुवत् ॥ २५
- प्रदक्षिणं च तां कृत्वा रुदन्नेव महास्वन ।
 ध्यात्वा मुहूर्तं तामाह किं मां वक्ष्यसि शोभने ॥ २६
- इत्युक्त्वा तां नमस्कृत्य पुनर्नौवमुपावहत् ।
 आरुह्य च पुनर्नौव नाविकं चाभ्यचोदयत् ॥ २७
- स गत्वा चोत्तर तीरं शोकभारसमन्वितः ।
 समूढ इव दुःखेन रथमध्यारहद्भुतम् ॥ २८
- मुहुर्मुहुः परावृत्य दृष्ट्वा सीतामनाथवत् ।
 चेष्टन्तीं परतीरस्थां लक्ष्मणं प्रययावथ ॥ २९
- दूरस्थं रथमानोक्य लक्ष्मणं च मुहुर्मुहुः ।
 निरीक्षमाणा तूष्णिमा सीता शोकं समाविशत् ॥ ३०

IX.

A CLEVER MOUSE.

विदिशानगरीवाह्ये न्यग्रोधोऽमृतपुरा महान् ॥	१
चत्वारः प्राणिनस्तत्र वसन्ति स महातरौ ।	
नकुलोल्लङ्गमार्जारमूपकाः पृथगालयाः ॥	२
भिन्ने भिन्ने विले मूल आस्तां नकुलमूपकौ ।	
मार्जारो मध्यभागस्थे तरोर्महति कोटरे ॥	३
उल्लङ्गस्तु त्रिरोभागेऽनन्यलभ्ये लतालये ।	
मूपकोऽत्र त्रिमिवेध्यो मार्जारेण त्रयोपरे ॥	४
अन्नाय मार्जारमयान्मूपको नकुलस्तथा ।	
स्वभावेनाप्युल्लङ्गश्च परिभ्रेमुर्निधि त्रयः ॥	५
मार्जारश्च दिवा रात्रौ निर्भयः प्रभ्रमत्यसौ ।	
तत्रासन्ने यवक्षेत्रे सदा मूपकलिप्सया ॥	६
येऽन्येपि युक्त्या जग्मुस्तत्त्वकालेऽन्नाभिवाञ्छया ।	
एकदा लुब्धकस्तत्र चण्डालः कश्चिदाययौ ॥	७
स मार्जारपदश्रेणिं दृष्ट्वा तत्क्षेत्रगामिनीम् ।	
तद्वधायामितः क्षेत्रं पाशान्दत्त्वा ततो ययौ ॥	८
तत्र रात्रौ च मार्जारः स मूपकजिघांसया ।	
एत्य प्रविष्टस्तत्पाशैः क्षेत्रे तस्मिन्नवध्यत ॥	९
मूपकोऽपि ततोऽन्तर्धा स तत्र निमृतागतः ।	
बद्धं तं पीक्ष्य मार्जारं जहर्प च ननर्त च ॥	१०
यावद्विशति तत्क्षेत्रं दूरादेकेन वर्त्मना ।	
तत्र तौ तावदायातावुद्धनकुलवपि ॥	११

- दृष्टमार्जारचन्धौ च मूषकं लब्धुमैच्छताम् ।
 मूषकोऽपि च तद्दृष्ट्वा दूराद्विभो व्यचिन्तयत् ॥ १२
- नकुलोलकभयदं मार्जारं संश्रये यदि ।
 वदोऽप्येकप्रहारेण शत्रुर्गमेष मारयेत् ॥ १३
- मार्जारादूरं हन्यादुलको नकुलश्च माम् ।
 तच्छत्रुसङ्कटगतः क गच्छामि करोमि किम् ॥ १४
- हन्त मार्जारमेवेह श्रयाम्यापद्रुतो ह्ययम् ।
 आत्मश्रानाय मां रक्षेत्पाशच्छेदोपयोगिनम् ॥ १५
- इत्यालोच्य जनैर्गत्वा मार्जारं मूषकोऽब्रवीत् ।
 बद्धे त्वय्यतिदुःखं मे तत्ते पाशं छिनद्व्यहम् ॥ १६
- अजूनां जायते स्नेहः सहवासाद्रिषुष्वपि ।
 किं तु मे नास्ति विश्वासस्तव चित्तमजानतः ॥ १७
- तच्छ्रुत्वोवाच मार्जारो भद्र विश्वस्यतां त्वया ।
 अद्यप्रभृति मे मित्रं भवान्प्राणप्रदायकः ॥ १८
- इति श्रुत्वैव मार्जारात्तस्योत्सङ्गं स शिथिये ।
 तद्दृष्ट्वा नकुलोलकौ निराशौ ययतुस्ततः ॥ १९
- ततो जगाद मार्जारो मूषकं पाशपीडितः ।
 गतप्राया निशा मित्र तत्पाशांश्छिन्धि मे द्रुतम् ॥ २०
- मूषकोऽपि शनैर्छिन्दँलुब्धकागमनोन्मुराः ।
 मृषा फटकटाय्यद्विर्दशनैरकरोच्चिरम् ॥ २१
- क्षणाद्रात्रौ प्रमातायां लुब्धके निकटागते ।
 मार्जारेऽर्थयमाने द्राक्पाशांश्चिच्छेद मूषकः ॥ २२
- छिन्नपाशेऽथ मार्जारे लुब्धकगामविद्वते ।
 मूषको मृत्युमुक्तः सन्पलाय्य प्राविशद्विलम् ॥ २३

नाश्वसत्युनराहतो मार्गरेण जगाद च ।

कालयुक्त्या क्षरिर्मित्र जायते न च सर्वदा ॥ २४

Kathasaritsāgara VI 7.

X

A ROYAL SHERLOCK HOLMES

थावन्नीत्यग्निं नगरीं तस्या पूर्वं प्रसेनपितृ ।

राजामूत्रत्र चान्यागात्फोऽप्यपूयो द्विजं पुरि ॥ १

स श्वादातमुगेयेन वणिजा गुणवानिति ।

ब्राह्मणस्य गृहे तत्र कन्यचित्स्यापितो द्विज ॥ २

तत्रैव तेन शुष्कान्नद्रक्षिणादिभिरन्वष्टम् ।

आपूर्यन् ततोर्न्यश्च गर्भं पुंश्चा वणिग्गरे ॥ ३

तेनामौ हेमद्वीनारसहस्रं वृषणं क्रमान् ।

सचित्त्य गत्वारण्ये तत्रिहत्य भित्तवान्मुनि ॥ ४

एकाकी प्रत्यहं गत्वा तच्च न्यानमवैभन ।

एकदा हेमद्वीन्य सत्प्रातः व्याप्य च दृष्टवान् ॥ ५

अधोपागाच्च निष्पन्नं मित्रं यद्वहे मित ।

पृष्ट्व च मन्त्रवान्तं तन्मै सर्वं न्यवेदयन् ॥ ६

गत्वा तीर्थममुत्तानं प्राणामृत्युमिवेष च ।

शुद्धा च सोऽन्नात्ताऽन्यं वणिगर्न्यं सहाययौ ॥ ७

स त जगाद किं नम्रन्निच्छेतोर्मुमूर्षमि ।

अद्यान्मेषद्विचमकन्नादेनि याति च ॥ ८

इत्याहुस्तौऽपि तेनामौ न जहौ मरणग्रहम् ।

प्राणेष्वोऽप्यर्थमात्रा हि वृषणस्य गरीयसी ॥ ९

- ततश्च मृतये तीर्थं गच्छतोऽस्य द्विजन्मनः ।
 स्वयं प्रसेनजिद्राजा तद्बुद्धान्तिकमाययौ ॥ १०
- पप्रच्छ चैनं किं किञ्चिदस्ति तत्रोपलक्षणम् ।
 यत्र भूमौ निखातास्ते दीनारा ब्राह्मण त्वया ॥ ११
- तच्छ्रुत्वा स द्विजोऽवादीदस्ति क्षुद्रोऽत्र पादपः ।
 अटव्यां देव तन्मूले निखातं तन्मया धनम् ॥ १२
- इत्याकर्ण्यब्रवीद्राजा दास्याम्यन्विष्य तत्तव ।
 धनं स्वकोपादथवा मा त्याक्षीर्जीवितं द्विज ॥ १३
- इत्युक्त्वा मरणोद्योगान्निवार्य विनिधाय च ।
 द्विजं तं वणिजो हस्ते स राजाम्यन्तरं गतः ॥ १४
- तत्रादिश्य प्रतीहारं शिरोर्तिव्यपदेशतः ।
 वैद्यानानाययत्सर्वान्दत्त्वा षट्हघोषणाम् ॥ १५
- आतुराः के क्रियन्तोऽत्र कस्यादाः किं त्वमौषधम् ।
 इत्युपानीय पप्रच्छ तानेकैकं विविक्तगः ॥ १६
- तेऽपि तस्मै तदैकैकः सर्वमूचुर्महीपते ।
 एको वैद्यस्तन्मध्यात्क्रमपृष्टोऽब्रवीदिदम् ॥ १७
- वणिजो मातृदत्तस्य देव नागवला मया ।
 अस्वस्यस्योपदिष्टाद्य द्वितीयं दिनमौषधिः ॥ १८
- तच्छ्रुत्वा स तमाहूय राजा वणिजमभ्यधात् ।
 ननु नागवला केन त्वानीतोच्यतामिति ॥ १९
- देव कर्मकरेणेति तेनोक्ते वणिजा तदा ।
 क्षिप्रमानाय्य तं राजा स कर्मकरमब्रवीत् ॥ २०

त्वया नागबलाहेतोः स्वनता शास्त्रिनस्तलम् ।
 दीनारजातं यल्लब्धं ब्रह्मसं तत्समर्पय ॥
 इत्युक्तो भूभृता भीतः प्रतिपद्येव तत्क्षणम् ।
 स तानानीय दीनारांस्तत्र कर्मकरो जहौ ॥
 राजाऽप्युपोषितायासौ द्विजायाहूय तान्ददौ ।
 दीनारान्हारितप्रासान्प्राणानिव बहिष्करान् ॥ २३
 एवं स लब्धवान्दुष्ट्या नीतं मूलतलावरोः ।
 द्विजार्थं भूपतिर्जानन्नोपधि तां तदुद्धवाम् ॥ २४

Kathāsaritsāgara VI. 7.

XI.

THE EVIL EFFECTS OF

GAMBLING, DRINKING AND OTHER VICES.

वाग्दण्डयोश्च पारुष्यमर्धदूषणमेव च ।
 स्मृतं व्यसनतत्त्वज्ञैः क्रोधजं व्यसनत्रयम् ॥ १
 कामजं मृगया चूतं स्त्रियः पानं तथैव च ।
 व्यसनं व्यसनार्धज्ञैश्चतुर्विधमुदाहृतम् ॥ २
 अकस्मादेव यः क्रोपादभीक्ष्णं बहु भाषते ।
 तस्मादुद्विजते लोकः सस्फुलिङ्गादिवानलात् ॥ ३
 नोद्वेजयेज्जगद्वाचा रूक्षया प्रियवाग्भवेत् ।
 प्रायेण प्रियकर्मा यः कृपणोऽपि हि सेव्यते ॥ ४

उद्वेजयति भूतानि दण्डपारुष्यवानृपः ।	
भूतान्युद्वेजमानानि द्विपतां यान्ति संश्रयम् ॥	५
दूष्यस्यादूषणार्थं च परित्यागो महीयसः ।	
अर्थस्य नीतितत्त्वज्ञैरर्थदूषणमुच्यते ॥	६
दवामिधूमसंरोधो दिव्योहो भ्रमणानि च ।	
इत्यादि पृथिवीन्द्राणां मृगयाव्यसनं स्मृतम् ॥	७
जितश्रमत्वं व्यायाम आममेदकफक्षयः ।	
चरसिरेषु लक्ष्येषु चाणसिद्धिरनुत्तमा ॥	८
मृगयायां गुणानेतानाहुरन्ये न तत्क्षमम् ।	
दोषाः प्राणहराः प्रायस्तस्माच्चद्र व्यसनं महत् ॥	९
लोभो धर्मक्रियालोपः कर्मणामप्रवर्तनम् ।	
सत्समागमविच्छित्तिरसद्भिः सह वर्तनम् ॥	१०
अर्थनाशक्रियाऽवश्यं नित्यं वैरानुबन्धिता ।	
सत्यप्यर्थे निराशत्वमसत्यपि च रागिता ॥	११
ज्ञानादिगात्रसंस्कारपरिमोगेष्वनादरः ।	
अव्यायामोऽङ्गदौर्बल्यं धाम्नाथप्रित्यवेक्षणम् ॥	१२
गृह्नं मूत्रशकृन्तोः क्षुत्पिपासोपपीडनम् ।	
इत्यादीन्तत्र निगुणा घूतदोषान् प्रचक्षते ॥	१३
पाण्डवो धर्मराजन्तु लोकपाल इवापरः ।	
घूतेन घसता विद्वान् कलत्राप्यपि हारितः ॥	१४
नलश्च गजा घूतेन हने गज्यमहोदये ।	
धर्मदारान् बने त्यक्त्वा परकर्माकरोत्ययुः ॥	१५

XII.

A FRAUDULENT CREDITOR BROUGHT
TO ACCOUNT BY THE SAGACITY
OF A KING.

प्रायोपवेशाधिकृतैर्बोधितेन महीमृता ।	
प्रायोपविष्टो निकटं प्रापितः कश्चिदब्रवीत् ॥	१
अहमाद्योऽभवं पूर्वं वास्तव्योऽत्र महीपते ।	
निष्किंचनत्वं क्षनकैरगच्छं दैवयोगतः ॥	२
उत्तमर्णः पीडितस्य प्रवृद्धर्णस्य तस्य मे ।	
निश्चयोऽभूदृणं च्छित्त्वा परिभ्रान्तुं दिगन्तरे ॥	३
अथ विक्रीय सर्वस्वमृणं शोधयता मया ।	
महाधनाय वणिजे विक्रीतं निजमन्दिरम् ॥	४
भार्यामुद्दिश्य भर्तव्यामेक एव तु वर्जितः ।	
मोषानङ्गपो विक्रीतान्महतो वेदमनस्ततः ॥	५
निदाघे पुष्पनाम्बूलीपर्णाघत्रानिशीतले ।	
न्यस्यद्भिर्मालिर्षेदत्तात्सा जीवेद्वाटकादिति ॥	६
ततो दिगन्तराद् भ्रान्त्वा विंशत्या यत्परैरहम् ।	
लब्ध्वास्त्ववित्तः सप्राप्तो जन्मभूमिमिमां पुनः ॥	७
अन्विष्यता मया गाध्वी न्यवधूर्ददृशेऽथ सा ।	
निर्णदेहा जीवन्ती प्रेप्यात्वेनान्यवेदममु ॥	८
किं दत्तगीविकाऽसि स्वमीदृशीं वृत्तिमाश्रिता ।	
गयेति मा मद्गुप्तेन शृष्टा स्योदन्तमवसीत् ॥	९
गोषानङ्गं संप्रामा स्वयि याते दिगन्तरम् ।	
गुप्तैश्चादयिन्वाहं वणिजा तेन यारिता ॥	१०

तदन्या काऽऽत्र मे गृत्तिरित्युक्त्वा विरगम मा ।	
तदाकर्ण्य निमग्नोऽहमन्तरे शोककोपयोः ॥	११
कृतप्रायोपवेशोऽथ स्थैर्यमैतैः पदे पदे ।	
प्रत्यर्थिनो दत्तजयैः किमप्यग्नि पराजितः ॥	१२
जटत्वाद्द्वेष्टि न न्यायं न विक्रीनो मया पुनः ।	
सोपानकूप इत्यग्निघ्नं प्राणा इमे षणः ॥	१३
सोहं विपद्ये क्षीणार्थो द्वारि शान्मुस्तथ भुवम् ।	
वृजिनादस्ति चेद्वीतिर्बन्धु निर्णयितां स्वयम् ॥	१४
राजेति तेन विज्जमो दत्त्वा धर्मासनं स्वयम् ।	
सहृदप्याखिलान्स्थेयानासीत्तत्त्वं विचारयन् ॥	१५
स्थेयान्गृचुर्बहुशो विचार्यायं पराजितः ।	
शाठ्यादगणयन्प्रायं दण्ड्यो लिखितदूषकः ॥	१६
सोपानकूपसहितं विक्रीतं गृहमित्यथ ।	
राजा विक्रयपत्रस्यान्त्यं घर्णानवाचयत् ॥	१७
ततोऽधिगतमित्येव सम्भेषु निगदत्सपि ।	
अन्तरात्मा जगादेव नृपतेरर्थिनो जयम् ॥	१८
मुहूर्तमिव सञ्चिन्त्य राजान्यामिरभूश्चिरम् ।	
कथाभिरतिचित्राभिर्मोहयन्सम्यमण्डलम् ॥	१९
कथान्तराले सर्वेभ्यो गृह्णन्लानि धीक्षितुम् ।	
हसन्प्रत्यर्थिनो हन्नादुपादत्ताङ्गुलीयकम् ॥	२०
क्षणादेवाखिलैः स्थेयमित्यमेवेति ससितम् ।	
वचो ब्रुवाणः प्रययौ पादक्षालनकैतवात् ॥	२१
अभिज्ञानाय तत्रस्थः स वितीर्याङ्गुलीयकम् ।	
मृत्यमेकं वणिग्वेदम प्राहिणोदत्तवाचिकम् ॥	२२

स वणिग्गणनाध्यक्षं ययाचे साङ्गुलीयकः ।	
यत्राब्दे पत्रमुत्पन्नं गणनापत्रिकां ततः ॥	२३
निर्णयेऽद्य तया कृत्यमस्ति माण्डपतेरिति ।	
श्रुत्वादाद्गणनाध्यक्षस्तां गृहीताङ्गुलीयकः ॥	२४
दीनाराणां दशशतीं तस्यां भूसृदवाचयत् ।	
व्ययमध्येऽधिकरणलेखकाय समर्पिताम् ॥	२५
तस्मै मितघनार्हाय बहुमूल्यापणान्नृपः ।	
रेफे सकारं वणिजा कारितं निश्चिकाय सः ॥	२६
समायां तत्प्रदर्शयथ पृष्ट्वा दत्त्वाभयं च तम् ।	
आनीय लेखकं सभ्यान्सज्जातप्रत्ययान्वधात् ॥	२७
सम्यैरभ्यर्च्यमानेन राज्ञा सार्धं वणिग्गृहम् ।	
वित्तीर्णमधिने देशात्प्रत्यर्था च प्रवासितः ॥	२८

Rājataranginī VI.

XIII.

THE CHURNING OF THE OCEAN FOR DRAWING OUT THE JEWELS.

श्रीभगवानुवाच ।

एन्त ब्रह्मन्नदो नमो हे देवा मम भाषितम् ।	
शृणुतायहिताः सर्वे श्रेयो यः स्याद्यथा सुराः ॥	१
अमृतोत्पादने यत्नः क्रियतामविलम्बितम् ।	
यस्य पीतस्य वै जन्तुर्मुख्यमन्नोऽमरो भवेत् ॥	२
शिक्षा क्षीरोदथा सर्वा रारसृणलनौषधीः ।	
गन्धानं मन्दरं वृत्वा नेत्रं वृत्वा ॥ वायुकिम् ॥	३

सहायेन मया देवा निर्मन्यध्वमतंद्रिताः ।	
ऋक्षमात्रो मविष्यन्ति दैत्या यूयं फलग्रहाः ॥	४
यूयं तदनुमन्यध्वं यदिच्छन्त्यसुराः सुराः ।	
न संरम्भेण सिध्यन्ति सर्वेऽर्थाः सान्त्वया यया ॥	५
न मेतन्यं कालकूटाद्विपाज्जलधिसन्मवात् ।	
लोमः कार्यो न वो जातु रोषः कामस्तु वस्तुषु ॥	६
इति देवान्समादिश्य भगवान्पुरुषोत्तमः ।	
तेषामन्तर्दधे राजन्त्यच्छन्दगतिरीश्वरः ॥	७
अथ तस्मै भगवते नमस्कृत्य पितामहः ।	
भवश्च जन्मन्तुः स्वं स्वं धामोपेयुर्वलिं सुराः ॥	८
ते धैरौचनिमासीनं गुप्तं चासुरयूयपैः ।	
श्रिया परमया जुष्टं जिताशेषमुपागमन् ॥	९
महेन्द्रः श्लक्ष्णया वाचा सान्त्वयित्वा महामतिः ।	
अभ्यमापत् तत्सर्वं शिक्षितं पुरुषोत्तमात् ॥	१०
ततो देवाम्बुराः कृत्वा संविदं कृतसौहृदाः ।	
उद्यमं परमं चक्रुर्मृतार्थे परंतप ॥	११
ततस्ते मन्दरगिरिमोजसोत्पाद्य दुर्मदाः ।	
नदन्त उदधिं निन्युः शक्ताः परिषवाहवः ॥	१२
ते नागराजमामञ्च्य फलभागेन वासुकिम् ।	
परिषीय गिरौ तस्मिन्नेत्रमर्द्धिष मुदान्विताः ॥	१३
आरेमिरे सुसंयत्ता अमृतार्थं कुरूद्वह ।	
हरिः पुरस्ताज्जगृहे पूर्व देवास्ततोऽभवन् ॥	१४
तत्रैच्छन्दैत्यपतयो महापुरुषचेष्टितम्	
न गृहीमो वयं पुच्छमहेरङ्गमभङ्गलम् ॥	१५

- स्वाध्यायश्रुतसम्पन्नाः प्रख्याता जन्मकर्मभिः ।
 इति तूष्णीं स्थितान्दैत्यान्विलोक्य पुरुषोत्तमः ॥ १६
 सयमानो विसृज्याग्रं पुच्छं जग्राह सामरः ।
 कृतस्थानविभागास्त एव कश्यपनन्दनाः ॥ १७
 ममन्धुः परमायत्ता अमृतार्थं पयोनिधिम् ।
 मथ्यमानेऽर्णवे सोऽद्विरनाधारो ह्यपोऽविशत् ॥ १८
 विलोक्य विभ्रेशविधिं तदेश्वरो
 दुरन्तचीयोऽवितथाभिसन्धिः ।
 कृत्वा वपुः काच्छपमद्भुतं महत्
 प्रविश्य तोयं गिरिमुज्जहार ॥ १९
 अहीन्द्रसाहस्रकठोरदृज्जुख-
 ध्वासामिधूमाहतवर्चसोऽसुराः ।
 पौलोमकालेयवलीन्वलादयो
 दवागिदग्धाः रारला इवाभवन् ॥ २०
 मथ्यमानात्तदा सिन्धोर्देवासुरवर्यैः ।
 यदा मुधा न जायेत निर्ममन्धाजितः स्वयम् ॥ २१
 निर्मथ्यमानादुदधेरभृद्विषं
 महोत्थणं हालहलाहमप्रतः ।
 संभ्रान्तमीनोन्मकरादिकच्छपा-
 तिमिद्विपमादतिमिद्विल्याकुलात् ॥ २२
 नदुमवेगं दिशि दिश्युपर्यधो
 विमर्षदुर्गमर्षदमश्मयति ।
 भीताः प्रजा दुद्रुवुर्गन् भेषरा
 अग्न्यमाणाः शरणं गन्ताशिवम् ॥ २३

देव देव महादेव मृतात्मन् मृतभावन ।	
त्राहि न शरणापन्नाम्रैलोक्यदहनाद्विपात् ॥	२७
तद्दीप्य व्यसन तासा कृपया मृगपीडित ।	
सरेमृतमुहृद्देव इदमाह सर्ता प्रियाम् ॥	२८
अहो चत भवान्येतत्प्राना पश्य वैश्रमम् ।	
क्षीरोदमयनोद्भूतात्कालकृदादुपन्यितम् ॥	२९
आसा प्राणपरीप्सूना जिघ्रेयममत्र हि मे ।	
एतावान्ति प्रभोरथो यद्दीनपरिपालनम् ॥	३०
एवमामन्त्र्य भगवान्भवानीं विश्वमावन ।	
तद्विष जग्बुमारमे प्रमानाऽन्वमोदत ॥	३१
तत करतलीकृत्य व्यापि हालाहल विषम् ।	
जमक्षयन्महादेव कृपया मृतभावन ॥	३२
तस्यापि दर्शयामास स्वर्ग्य जलस्नम्प ।	
यच्चक्षार गले नील तच्च साधोर्विभूषणम् ॥	३३
पीते गरे वृषाङ्गेण प्रीतामन्तेऽमरदानवा ।	
ममन्थुमरसा मिन्धु हनिर्धानी ततोऽभवत् ॥	३४
तत उच्चैः श्रवा नाम हयोऽभूच्चन्द्रपाण्डुर ।	
तस्मिन्दलि मृहा चक्रे नेन्द्र ईश्वरशिवया ॥	३५
तत ऐगवतो नाम पारणेन्द्रो विनिर्गत ।	
दन्तेधनुमि श्वेनार्द्रैर्हरन्मगगतो महिम् ॥	३६
कौस्तुभाम्यममन्त्र्य पञ्चगवो महोदधे ।	
तस्मिन्हरि स्पृष्टा चक्रे वज्रोऽङ्कुरणे मणौ ॥	३७
ततोऽभवत्पारिनात मुरलोऽभिभूषणम् ।	
पूरयत्यर्थिनो योऽर्थ शब्धद्भुनि यथा भवान् ॥	३८

ततश्चाप्सरसो जाता निष्ककण्ठ्यः सुवाससः ।	
रम्यः स्वर्गिणां वल्गुगतिलीलावलोकनैः ॥	३६
ततश्चाविरभूत्साक्षाच्छ्री रमा भगवत्परा ।	
रञ्जयन्ती दिशः कान्त्या विद्युत्सौदामनी यथा ॥	३७
अथासीद्वारुणी देवी कन्या कमललोचना ।	
असुरा जगृहुस्तां वै हरेरनुमतेन ते ॥	३८
अधोदधेर्मव्यमानात्काश्यपैरमृतार्थिभिः ।	
उदतिष्ठन्महाराज पुरुषः परमाद्भुतः ॥	३९
दीर्घपीवरदोर्दण्डः कम्बुग्रीवोऽरुणेश्वरः ।	
श्यामलस्तरुणः सन्धी सर्वाभरणभूषितः ॥	४०
पीतवासां महोरस्कः सुमृष्टमणिकुण्डलः ।	
क्षिप्रकुक्षितकेशान्तः सुभगः सिंहविक्रमः ॥	४१
अमृतापूर्णकलशं विभ्रद्वलयभूषितः ।	
स वै भगवतः साक्षाद्विष्णोरंशांशसम्भवः ॥	४२
धन्यन्नरिरिति ख्यात आयुर्वेदद्विगिन्यमाक्ष् ।	
तमालोक्यासुराः सर्वे कलशं चामृताभूतम् ॥	४३
लिप्सन्तः सर्ववस्तूनि कलशं तरसाऽहरन् ।	
नीयमानेऽयुरैस्तस्मिन्कलशेऽमृतमाजने ॥	४४
विषण्णमनसो देवा हरिं शरणमाययुः ।	
इति तदैवमालोक्य भगवान्भृत्यकामभूत् ।	
मा गिघत मिथोऽर्थ यः साधयिष्ये स्वमायया ॥	४५
मिथः कलिरगूरोषां तदर्थं तर्पयेत्तस्मात् ।	
अहं पूर्वमहं पूर्वं न त्वं न त्वमिति ममो ॥	४६

देवा स्व भागमर्हन्ति ये तुल्यायासहेनव ।

सत्रयाग इवैतसिन्नैष धर्म सनातन ॥ ४७

इति स्वान्प्रत्यपेधन्नै दैतेया जातमत्सरा ।

दुर्बला. प्रयत्नान् राजन्गृहीतकलशान्मुहु ॥ ४८

एतस्मिन्तरे विष्णु सर्गोपायविदीश्वर ।

योपिद्रूपमनिर्देश्य दधार परमाद्भुतम् ॥ ४९

Bhagavatapurana VIII

XIV.

DILIPA'S SELF-SACRIFICE AND DEVOTION ARE REWARDED

तमार्यगृह्य निगृहीतप्रेनुर्मनुष्यज्ञाचा मनुवशकेतुम् ।

विम्माययन् प्रिस्मितमात्मवृत्ता मिहोरुसच्च निजगाढ सिंह ॥ १

अल महीपाल तव श्रेमेण प्रयुक्तमप्यस्ममितो दृया म्यात् ।

न पादपोन्मूलनशक्तिरह शिलोच्चये मूर्छति मारुतम् ॥ २

नैलासगौर वृषमाण्क्षो पादार्पणानुग्रहपूतपृष्ठम् ।

अत्रेहि मा निक्करमष्टमृने कुम्भोदर नाम निकुम्भमित्रम् ॥ ३

अमु पुर पश्यसि देवदारु पुत्रीहृनोऽप्यौ वृषमध्वनेन ।

यो हेमकुम्भमनननि स्रताना म्कन्दम्य मातु पयमा रसत्र ॥ ४

वण्डूयमानेन ऋट ऋदाचिद्वन्यद्विपेनो मथिता त्वगम्य ।

अथैनमद्रेमनया शुभोच सेनान्यमालीढमिवामुराम्बै ॥ ५

तदाप्रमृत्येन वनद्विषाना त्रामार्यममित्रहमद्रिकुक्षी ।

व्यापारित शम्भूना रिधाय सिंहत्वमदागनपत्त्ववृत्ति ॥ ६

तस्यालमेपा क्षुधितस्य तृष्यै प्रदिष्टकाला परमेश्वरेण ।
 उपस्थिता शोणितपारणा मे सुरद्विपश्चान्द्रमसी सुधेव ॥ ७
 स त्वं निर्वर्तस्व विहाय लज्जां गुरोर्भवान्दर्शितशिष्यभक्तिः ।
 शस्त्रेण रक्ष्यं यदशम्यरक्षं न तद्यशः शस्त्रमृतां क्षिणोति ॥ ८
 इति प्रगल्भं पुरुषाधिराजो मृगाधिराजस्य वचो निशम्य ।
 प्रत्याहतास्त्रो गिरिशप्रभावादात्मन्यवज्जा शिथिलीचकार ॥ ९
 प्रत्यववीचैनमिपुप्रयोगे तत्पूर्वसङ्गे वितथप्रयत्नः ।
 जडीकृतस्यम्बकवीक्षितेन वज्रं मुमुक्षुनिव वज्रपाणिः ॥ १०
 सरुद्धचेष्टस्य मृगेन्द्र काम हास्यं वचस्तद्यदह विवक्षु ।
 अन्तर्गतं प्राणमृता हि वेद सर्व भवान्भावमतोऽभिधास्ये ॥ ११
 मान्यः स मे स्यावरजङ्गमानां सर्गस्थितिप्रत्यवहारहेतुः ।
 गुरोरपीदं धनमाहिताग्नेर्नश्यत्पुरस्तादनुपेक्षणीयम् ॥ १२
 स त्वं मदीयेन शरीरवृत्तिं देहेन निर्वर्तयितुं प्रसीद ।
 दिनावसानोत्पुरुकनालयत्सा विमृज्यता धेनुरियं महर्षेः ॥ १३
 अथान्धकारं गिरिगह्वराणां द्रंष्टामयूखैः शरुलानि कुर्वन् ।
 मूयः स भूतेश्वरपार्श्ववर्ती किञ्चिद्विदस्यार्थपतिं वभोषे ॥ १४
 एकातपत्र जगतः प्रभुत्वं नव वयः कान्तमिदं वपुश्च ।
 अरूपस्य हेतोर्बहु हातुभिश्चलन्विचारमूढः प्रतिभासि मे त्वम् ॥ १५
 भूतानुरुम्पा तत्र चेदियं गौरेका भवेत्स्वस्तिमती त्वदन्ते ।
 जीवन्पुनः शश्वदुपप्लवेभ्यः प्रजाः प्रजानाथ पितेव पासि ॥ १६
 अथैकमेनोरपराधचण्डाद्गुरो कृशानुप्रतिमाद्विभेषि ।
 शवयोऽस्य मन्युर्भवता निनेतु गाः कोटिशः स्पर्शयता घटोघ्नी ॥ १७
 तद्रथ कन्याणपरम्पराणां भोक्ताः रभूर्जम्बलमात्मदेहम् ।
 मदीनम्स्पर्शनमात्रमितमृद्धं हि राज्यं पदमेन्द्रमाहुः ॥ १८

एतावदुक्त्वा विरते मृगेन्द्रे प्रतिस्वनेनास्य गुहागतेन ।
 शिलोच्चयोऽपि क्षितिपालमुच्चैः प्रीत्या तमेवार्थमभाषतेव ॥ १९
 निशम्य देवानुचरस्य वाचं मनुष्यदेवः पुनरप्युवाच ।
 धेन्वा तदध्यासितकातराक्ष्या निरीक्ष्यमाणः सुतरां दयालुः ॥ २०
 क्षतात्किल त्रायत इत्युदग्रः क्षत्रस्य शब्दो भुवनेषु रूढः ।
 गज्येन किं तद्विपरीतवृत्तेः प्राणैरुपकोशमलीमसैर्वा ॥ २१
 कथं नु शक्योऽनुनयो महर्षेर्विश्राणनाच्चान्यपयस्विनीनाम् ।
 इमामनूनां सुरभेरवेहि रुद्रौजसा तु प्रहृतं स्वयास्याम् ॥ २२
 सेयं स्वदेहार्पणनिष्कयेण न्याय्या मया मोचयितुं भवतः ।
 न पारणा स्याद्विहता तच्चैवं भयेद्भुक्षश्च मुनेः क्रियार्थः ॥ २३
 भवानपीदं प्रवान्वैति महान्हि यवस्तव देवदारौ ।
 स्थातुं नियोक्तुर्न हि शक्यमग्रे विनाश्य रक्ष्यं स्वयमक्षतेन ॥ २४
 किमप्यहिंस्यस्तव चेन्मतोऽहं यज्ञःशरीरे भव मे दयालुः ।
 एकान्तविध्वंसिषु मद्रिधानां पिण्डेष्वनास्या खलु भौतिकेषु ॥ २५
 सम्बन्धमामाषणपूर्वमाहुर्वृत्तः स नौ सङ्गतयोर्वनान्ते ।
 तद्रूतनाथानुग नार्हसि त्वं सम्बन्धिनो मे प्रणयं विहन्तुम् ॥ २६
 तथेति गामुक्तवते दिलीपः सद्यः प्रतिष्ठम्भविमुक्तयाहुः ।
 स न्यन्तशम्भो हरये स्वदेहमुपानयत्पिण्डमिवामिषस्य ॥ २७
 तस्मिन्क्षणे पालयितुः प्रजानामुत्तरयतः सिंहनिपातमुग्रम् ।
 अवाङ्मुखस्योपरि पुष्पवृष्टिः पपात विद्याधरहन्तमुक्ता ॥ २८
 उत्तिष्ठ वत्सेत्यमृतायमानं बभौ निशम्योत्थितमुत्थितः सन् ।
 ददर्श राजा जननीमिव स्वां गामग्रतः प्रग्विणीं न सिंहम् ॥ २९

तं विस्मितं घेनुस्वाच साधो मायां मयोद्भाव्य परीक्षितोऽसि ।
 ऋषिप्रभावान्मयि नान्तकोऽपि प्रभुः प्रहर्तुं किमुतान्यहिंसाः ॥ ३०
 भक्त्या गुरौ भय्यनुकम्पया च प्रीतासि ते पुत्र वरं वृणीष्व ।
 न केवलानां पयसां प्रसूतिमवेहि मां कामदुघां प्रसन्नाम् ॥ ३१

Raghuvains'a II.

XV.

KING LAVANAPRASĀDA OF ANHIL-
 LWADPĀTAN APPOINTS VASTU-
 PĀLA AND HIS BROTHER TE-
 JĀHPĀLA AS HIS MINISTERS.

भूमिमर्तुरथ कर्तुमिच्छतस्तस्य सत्पुरुषसंग्रहं श्रिये ।

एकदा हृदयमागताविमौ दीप्तशीतकिरणाविवाम्बरम् ॥ १

तद्गुणान्निपुण्या मनीषिणामग्रणीर्धिषण्या विमृश्य सः ।

आजुहाव च समागतौ च तौ कार्यसिद्धिरविलम्बिनी सताम् ॥ २

तत्र तौ ददृशतुः शतक्रतुप्रायमायतमुजं महीमुजम् ।

सानुजं च सचिवं स दृष्टवानर्थजुष्टमिव धर्ममग्रतः ॥ ३

तायुपायनमुपायपण्डितौ मण्डितौ जसिकपदतः पुरः ।

उद्गणय्य चरणद्वयं मुदा तस्य वीरतरणेः प्रणेमतुः ॥ ४

तस्य निर्दलितगुरिभूतः स्वःपतिप्रतिकृतेः कृतासनौ ।

अश्वराजतनुर्जो रगजनुमौ गुरागुरुगुरूपमौ पुरः ॥ ५

नीलनीरदरयानुगदिना नादयन्त्रय दिशः स्वरेण सः ।

तौ पुनश्चरितचातकमनौ वक्षुमारभन गारमन्निभः ॥ ६

आकृतिर्गुणसमृद्धिशंसिनी नम्रता कुलविशुद्धिसूचिका ।
 वाक्क्रमः कथितशास्त्रसंक्रमः संयमश्च युवयोर्वयोऽधिकः ॥ ७
 श्लाघ्यतां कुलमुपैति पैतृकं स्यान्मनोरथतरुः फलेग्रहिः ।
 उन्नमन्ति यशसा सह श्रियः स्वामिनां च पुरुषैर्मवाद्यैः ॥ ८
 यौवनेऽपि मदनाच्च विक्रिया नो घनेऽपि विनयव्यतिक्रमः ।
 दुर्जनेऽपि न मनामनार्जवं केन वानिति नवाकृतिः कृता ॥ ९
 आययोस्तु पितृपुत्रयोर्गहानाहितः क्षितिमरः पुरदुहा ।
 तद्युवां सचिवपुङ्गवावयं योक्तुमत्र युगपत्समुत्सहे ॥ १०
 निद्युदञ्चलचलाचलश्रियं सन्निवेश्य सचिवेषु साधुषु ।
 संप्रहारभरसम्भृतश्रमाः शेरते मुक्ताममी क्षमामुजः ॥ ११
 येन केन च सुधर्मकर्मणा भूतलेत्र सुलभा विभूतयः ।
 दुर्लभानि सुकृतानि तानि यैर्लभ्यते पुरुषरत्नमुत्तमम् ॥ १२
 इत्युदीर्य मुजनीर्यशालिना मुद्रिता दशनचन्द्रिकाऽमुना ।
 बस्तुपालवदनारविन्दतः स्मन्दते स्म मधु वाञ्छयं ततः ॥ १३
 देव सेवकजनः स गण्यते पुण्यवत्सु गुणवत्सु चाग्रणीः ।
 यः प्रसन्नवदनान्बुजन्मना स्वामिना मधुरमेवमुच्यते ॥ १४
 सप्रसादवदनस्य भूपतेर्यत्र यत्र विलसन्ति दृष्टयः ।
 तत्र तत्र शुचिता कुलीनता दक्षता मुभगता च गच्छति ॥ १५
 जायते जलद्वन्द्वदृष्टिभिः शास्त्रिणां सफलतां शनैः शनैः ।
 तुष्यतां क्षितिगृतां तु दृष्टिमिस्तत्क्षणादपि नृणां फलोदयः ॥ १६
 नास्ति तीर्थमिह पार्थिवात्परं यन्मुस्मान्बुजविलोकनादपि ।
 नश्यति द्रुतमणायपातकं सम्पदेति च समीहिता सताम् ॥ १७
 जीवनाय मनुजन्मनामिह आम्ब्यतामथ कदापि स प्रभुः ।
 त्वादृशो भवति माम्ब्ययोगतो वेत्ति यः सदसतां यदन्तरम् ॥ १८

किं तु विजययितास्मि विश्वेन स्वामिना तद्वधार्थता हृदा ।
 न्यायनिष्ठतरा गिर सता श्रोतुमप्यधिकृतिस्तवैव यत् ॥ १९
 सा गता शुभमयी युगत्रयी देव सप्रति युग कलि पुन ।
 सेवकेषु न कृत कृतज्ञता नापि भूपतिषु यत्र दृश्यते ॥ २०
 ते राचान स्वर्गताश्चकिरे यैर्वैरैर्वैरि क्षमापतीना प्रबन्धा ।
 तेऽपि प्राप्तास्तत्र सन्मन्त्रिणो ये श्लोकास्तेषा शोधयन्ति स शुद्धा ॥
 दृष्टिर्नष्टा भूपतीना तमोभिस्ते लोमान्वान्साप्रत कुर्वतेऽग्रे ।
 यैर्नीयन्ते वर्त्मना तेन यत्र ब्रह्मन्त्याशु व्याकुलास्तेऽपि तेऽपि २२
 न सर्वथा कश्चन लोभवर्जित करोति सेवामनुवासर विभो ।
 तथापि नार्थ स तथा मनीषिभि परत्र बाधा न तथात्र वाच्यता २३

पुरस्कृत्य न्याय खलजनमनादृत्य सहजा

नरीनिर्जित्य श्रीपतिचरितमाश्रित्य च यदि ।

समुद्धर्तु धात्रीमभिलपसि तत्सैष शिरसा

धृतो देवादेश स्फुटमपरथा स्वस्ति भवते ॥ २४

सचिववचनमेतच्चेतमा सोत्सवेन

क्षितितलतिलकोऽय कृत्स्नमाकर्ण्य सम्यक् ।

अद्वुत कनकमुद्राकान्तिमिञ्जल्कसान्द्र

करसरसिजयुग्म मन्त्रियुग्मस्य सम्य ॥ २५

अथनिपतिरनेन श्रुतिधाम्ना सचिवयुगेन चिराद्विराजमान ।

पतंगपतिरिवारिनागनादा जनयति पक्षयुगेन सयुगे स ॥ २६

Kutikaunadi III

XVI.

DESCRIPTION OF S'ARAD.

यनस्पतीनां सरसां नदीनां तेजसिनां कान्तिमृतां दिशां च ।
 निर्याय तस्याः स पुरः समन्ताच्छ्रियं दधानां शरदं ददर्श ॥ १
 तरङ्गसङ्गाच्चपलैः पलाशैर्ज्वालाश्रियं सातिशयां दधन्ति ।
 सभूमर्दीप्ताभिरुचीनि रेजुस्ताम्रोत्पलान्याकुलपट्पदानि ॥ २
 विम्बागतैस्तीरवनैः समृद्धिं निजां विलोम्यापहृतां पयोमिः ।
 कूलानि सामर्पतयेव तेनुः सरोजलक्ष्मीं स्वरूपमहासैः ॥ ३
 निशातुपारैर्नयनाम्बुकल्पैः पत्रान्तपर्यागलदच्छविन्दुः ।
 उपाशुरोदेव नदत्पतङ्गः कुमुद्वतीं तीरतरुर्दिनादौ ॥ ४
 यनानि तोयानि च नेत्रकल्पैः पुष्पैः सरोजैश्च निलीनभृङ्गैः ।
 परस्परां विस्मयवन्ति लक्ष्मीमालोक्यांचकुरिवादरेण ॥ ५
 गिरेर्नितम्बे मरुता विभिन्नं तोयावशेषेण हिमाममग्रम् ।
 सरिन्मुत्ताम्बुच्चयमादधानं शैलाधिपस्यानुचकार लक्ष्मीम् ॥ ६
 गर्जनहरिः सान्भसि शैलकुजे प्रतिध्वनीनात्मकृत्तान्निशम्य ।
 क्रमं बबन्ध क्रमितुं सकोपः प्रतर्कयन्नन्यमृगेन्द्रनादान् ॥ ७
 तिग्मांशुरदिग्गच्छुरितान्यदूरात्प्राधि प्रभाते सलिलान्यपश्यत् ।
 गभस्तिधाराभिरिव द्रुतानि तेजांसि भानोर्भुवि सम्भृतानि ॥ ८
 दिग्ब्यापिनीलैश्चनलोमनीया मृजान्वयाः स्नेहमिव स्रवन्तीः ।
 ऋज्वायताः शस्यविशेषपद्मीस्तुतोप पश्यन् वितृणान्तरालाः ॥ ९
 चियोगद्रुःखानुभवानभिज्ञैः काले नृपांशं विहितं ददद्भिः ।
 आहार्यशोभारहितैरमायैरैरिष्ट पुष्पैः प्रचितान्स गोष्ठान् ॥ १०
 विचित्रमुच्चैः प्लवमानमारात्कुतूहलं ब्रह्म ततान तस्य ।
 मेघात्ययोपाचवनोपशोभं कदम्बकं वातमजं मृगाणाम् ॥ ११

सितारविन्दप्रचयेषु लीनाः संसक्तफेनेषु च सैकतेषु ।
कुन्दावदाताः कलहंसमालाः प्रतीयिरे श्रोत्रमुखैर्निनादैः ॥ १२

न तज्जलं यत्र सुचारुपङ्कजं

न पङ्कजं तच्चदलीनपद्मम् ।

न पद्मदोऽसौ न जुगुञ्ज यः कलं

न गुञ्जितं तत्र जहार यन्मनः ॥ १३

Bhāṭṭikāvya II.

XVII.

PRINCE SAUDDHODANI (GAUTAMA
BUDDHA) CATCHES THE FIRST
GLIMPSES OF HUMAN MISERY.

ततः कदाचिन्मृदुशाद्वलानि पुंस्कोकिलोत्सादितपादपानि ।
शुश्राव पञ्चाकरमण्डितानि शीते निषद्वानि स काननानि ॥ १
श्रुत्वा ततः स्त्रीजनवल्लभानां मनोज्ञभावं पुरकाननानाम् ।
बहिः प्रयाणाय चकार बुद्धिमन्तर्गृहे नाग इवावरुद्धः ॥ २
ततो नृपसूतस्य निशम्य भावं पुत्राभिधानस्य मनोरथस्य ।
रेहस्य लक्ष्म्या वयसश्च योग्याभाज्ञापयामास विहारयात्राम् ॥ ३
निवर्तयामास च राजमार्गे सम्पानमार्तस्य पृथग्जनस्य ।
मा मूलुमारः सुकुमारचित्तः संविमचेता इव मन्यमानः ॥ ४
प्रत्यक्षहीनान् विकलेन्द्रियांश्च जीर्णातुरादीन् कृपणांश्च भिक्षून् ।
ततः मग्नमार्ग्यं परेण भाग्ना द्योमां परां राजरथस्य चक्रुः ॥ ५
ततः कृते भीमति राजमार्गे श्रीमान् विनीतानुचरः कुमारः ।
मागादृष्टादवनीर्यं काले कृताभ्यनुज्ञो नृपमभ्यगच्छत् ॥ ६

अथो नरेन्द्रः सुतमागताश्रुः शिरस्युपाध्राय चिरं निरीक्ष्य ।
 गच्छेति चाज्ञापयति स वाचा स्नेहाच्च नैनं मनसा मुपोच ॥ ७
 ततः स जाम्बूनदभाण्डमृद्धिर्युक्तं चतुर्भिर्निर्मृतैस्तुरङ्गैः ।
 अङ्गीवविद्युच्छुचिरदिमवारं हिरण्मयं स्यन्दनमारोह ॥ ८
 ततः प्रकीर्णोज्ज्वलपुष्पजालं विषक्तमास्यं प्रचलत्पताकम् ।
 मार्गं प्रपेदे सदृशानुयात्रश्चन्द्रः मनश्च श्रवान्तरिक्षम् ॥ ९
 श्रौतुहृत्पलात्फलीततैरैव नेत्रैर्नीलोत्पलभैरिव कीर्यमाणः ।
 शनैःशनै राजपथं जगाहे पौरैः समन्तादभिधीक्ष्यमाणः ॥ १०
 पुरं तु तत्त्वर्गमिव ग्रहं शुद्धाधिवासः रामवेक्ष्य देवाः ।
 जीर्णं नरं निर्ममिरे प्रयातुं सञ्चोदनार्थं क्षितिपात्मजस्य ॥ ११
 ततः कुमारो जरयाऽभिमृतं दृष्ट्वा नरेभ्यः पृथगाकृतिं तम् ।
 उवाच संग्राहकमागतास्वन्त्रैश्च निष्कम्पनिविष्टदृष्टिः ॥ १२
 क एष भोः सूत नरोऽभ्युपेतः कैशैः सितैर्यष्टिविषक्तहस्तः ।
 भ्रूसंवृताक्षः शिथिलानताङ्गः किं विक्रियैषा प्रकृतिर्यदृच्छा ॥ १३
 इत्येवमुक्तः स रथप्रणेता निवेदयामास नृपात्मजाय ।
 संरक्ष्यमप्यर्थमदोषदर्शी तैरेव देवैः कृतबुद्धिर्बोहः ॥ १४
 रूपस्य हर्त्री व्यमनं बलस्य शोकस्य योनिर्निषण्णं रतीनाम् ।
 नाशः स्मृतीनां रिपुरिन्द्रियाणामेषा जरा नाम ययैष भग्नः ॥ १५
 पीतं क्षणेनापि पयः शिशुत्वे कालेन मूयः परिमृष्टमुर्व्याम् ।
 क्रमेण भूत्वा च युवा वपुष्मान् क्रमेण तेनैव जरामुपेतः ॥ १६
 इत्येवमुक्ते चलितः स किञ्चिद्राजात्मजः सूतमिदं वमापे ।
 किमेष दोषो भविता ममापीत्यमै ततः मारथिरभ्युवाच ॥ १७
 आयुष्मतोऽप्येष वयःप्रकर्षान्निःसंशयं कालवशेन मावी ।
 एवं जरां रूपविनाशयित्रीं जानाति नैवेच्छति नैष लोकः ॥ १८

तत स पूर्वाशयशुद्धबुद्धिविस्तीर्णकल्पाचितपुण्यकर्म ।
 श्रुत्वा जरा सखिविजे महात्मा महाशनेर्घोषमिवान्निके गौ ॥१९॥
 नि श्वस्य दीर्घं स शिरः प्रकम्प्य तस्मिन् जीणे विनिवेश्य चक्षुः ।
 ता चेव दृष्ट्वा जनता सहर्षा वाक्य ससन्निभमिदं जगाद ॥ २० ॥
 एव जरा हन्ति च निविशेय मृतिं च रूपं च पराक्रमं च ।
 न चैव सवेगमुपैति लोकः प्रत्यक्षतोऽपीदृशमीक्षमाणः ॥ २१ ॥
 एव गते सूतः निवर्तयाश्चान् शीघ्रं गृहाण्येव भवान्प्रयातुः ।
 उद्यानभूमौ हि कुतो रतिमेव जराभवे चेतसि वर्तमाने ॥ २२ ॥
 अथाजया भर्तृसुतस्य तस्य निवर्तयामास रथं नियन्ता ।
 ततः कुमारो भवनं तदेव चिन्तावशं शून्यमिव प्रपेदे ॥ २३ ॥
 यदा तु तत्रैव न धर्मं लेभे जरा जरेति प्रपरीक्षमाणः ।
 ततो नरेन्द्रानुमतः स भूयः क्रमेण तेनैव बहिर्जगाम ॥ २४ ॥
 अथापरं व्याधिपरीतदेहं त एव देवाः सस्रजुर्मनुष्यम् ।
 दृष्ट्वा च तं मारधिमावभाषे शौद्धोदनिस्तद्वददृष्टिरेव ॥ २५ ॥
 स्थूलोदरं श्वामचलच्छरीरं सन्नासबाहुः शृण्वाण्डुगात्रः ।
 अन्वेति वाचं करुणं तुवाणं परं समाश्लिष्य नरः क एष ॥२६॥
 ततोऽननीत्सारधिरग्नौ मौम्यं धातुप्रकोपप्रभवं प्रवृद्धं ।
 रोगाभिधानं सुमहाननर्थं शक्रोऽपि येनैव कृतोऽस्वतन्त्रः ॥ २७ ॥
 इत्यृचिवान्राजमुतः स मृथमन्तः सानुस्म्पो नरमीक्षमाणः ।
 अस्मैव जानातुं पृथगेव दोषं सामान्यतो रोगभयं प्रचक्षाम् ॥२८॥
 ततो यभाषे म रथप्रणेता कुमार साधारण एष दोषः ।
 एव हि मेघं परिपीड्यमानो रजातुरो हर्षमुपैति लोकः ॥ २९ ॥
 इति श्रुताथ गः त्रिषण्णचेना प्रावेपता नृमिगतं शशीवः ।
 इत्थं च वाक्यं वरुणायमानं प्रोवाच त्रिचिन्मृदुना स्वरेण ॥ ३० ॥

इदं च रोगव्यसनं प्रजानां पश्यंश्च विश्रम्भमुपैति लोकः ।
 त्रिस्त्रीर्णविज्ञानमहो नराणां हसन्ति ये रोगमयैरमुक्ताः ॥ ३१
 निवर्त्यतां सूत बहिःप्रयाणान्नरेन्द्रसमैव रथः प्रयातु ।
 श्रुत्वा च मे रोगभयं रतिभ्यः प्रत्याहतं संकुचतीव चेतः ॥ ३२
 Buddhacharita III.

XVIII.

A DEVOTEE INVOKES THE
GRACE OF GOD.

अयि दीनतरं दयानिधे दुरवम्भं सकलैः समुज्झितम् ।
 अधुनाऽपि न मां निमालयन्मज्जते हा कथमदमचित्तताम् ॥ १
 नितरां विनयेन पृच्छते सुविचार्योत्तरमत्र यच्छ मे ।
 करितो गिरितोऽप्यहं गुरुस्त्वरितो नोद्वरसे यदद्य माम् ॥ २
 न धनं न च राज्यसम्पदं नहि विद्यामिदमेकमर्थये ।
 मयि धेहि मनागपि प्रमो करुणाभक्तितरङ्गितां दृश्यम् ॥ ३
 व्ययमत्ययमोऽपि निर्गुणो दयनीयो भवता दयानिधे ।
 वनतां फणिनां विषानलं किमु नानन्दमिता हि चन्दनः ॥ ४
 सततं निगमेषु शृण्वता वरद त्वां पतितानुपावनम् ।
 पुरु पापमुपास्यतेऽनिशं त्वयि विश्वासधिया मया विभो ॥ ५
 सुकृतं न कृतं पुरा कदाप्यद्य सर्वं कृतमेव दुष्कृतम् ।
 अधुना गलितह्रिया मया भगवंस्त्वां प्रति किं निगद्यताम् ॥ ६
 अयि गर्तमुखे नतः शिशुः पथिकेनापि निवार्यते ज्ञान् ।
 जनकेन पतन्मवार्णवे न निवार्यो भवता कथं विभो ॥ ७
 पतितोऽप्यतिदुर्गतोऽपि सन्नकृतज्ञो निखिलागसां पदम् ।
 भवदीय इतीरयंस्त्वया दयनीयम्पयैव केवलम् ॥ ८

चाचा निर्मलया मुधामधुरया यां नाथ शिक्षामदा-
 स्तां स्वप्नेऽपि न संसराम्यहमहम्भावावृतो निखपः ।
 इत्यागः शतशालिनं पुनरपि स्त्रीयेषु मां विव्रत-
 स्त्वत्तो नास्ति दयानिधिर्यदुपते मत्तो न मत्तः परः ॥ ९.
 पातालं ब्रज याहि वा सुरपुरीमारोह मेरोः शिरः
 पारावारपरम्परां तर तथाप्याशा न क्षाम्येत्तव ।
 आधिब्याधिजरापराहत यदि क्षेमं निजं वाञ्छसि
 श्रीकृष्णेति रसायनं रसय रे शून्यैः किमन्यैः श्रमैः ॥ १०
 Karuṇālaharī of Jagannātha.

XIX.

A DESCRIPTION OF THE HIMALAYAS.

अस्त्युत्तरस्यां दिशि देवतात्मा हिमालयो नाम नगाधिराजः ।
 पूर्वापरौ तोयनिधी वगास्त स्थितः पृथिव्या इव मानदण्डः ॥ १
 अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।
 एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्द्रोः किरणेष्विवाहः ॥ २
 आमेखलं सद्यस्तरतां धनानां छायामधःसानुगतं निषेव्य ।
 उद्वेजिता वृष्टिभिराश्रयन्ते शृङ्गाणि यस्यातपवन्ति सिद्धाः ॥ ३
 पदं तुषारयुतिघौतरक्तं यस्मिन्नदृष्ट्वापि हतद्विषानाम् ।
 विदन्ति मार्गं नखरन्ध्रमुक्तैर्मुक्ताफलैः केसरिणां किराताः ॥ ४
 यः पूरयन् कीचकरन्ध्रमागान् दरीमुखोत्थेन समीरणेन ।
 उद्भास्यतामिच्छति किन्नराणां तानप्रदायित्वमिषोपगन्तुम् ॥ ५
 कपोलदण्डः करिभिर्विनेतुं विघट्टितानां सरलद्रुमाणाम् ।
 यत्र सुतक्षीरतया प्रसृतः सान्नि गन्धः सुरभीकरोति ॥ ६

दिवाकराद्रक्षति यो गुहासु लीनं दिवाभीतमिवान्धकारम् ।
 क्षुद्रेऽपि नूनं शरणं प्रपन्ने ममत्वमुच्चैःशिरसामतीव ॥ ७
 लाङ्गूलविक्षेपविसर्पिशोभैरितस्ततश्चन्द्रमरीचिगौरैः ।
 यस्यार्थयुक्तं गिरिराजशब्दं कुर्वन्ति बालव्यजनैश्चमर्यः ॥ ८
 भागीरथीशीकरनिर्झराणां बोद्धा मुहुः कम्पितदेवदारुः ।
 यद्वायुरन्विष्टमृगैः किरातैरासेव्यते मित्रशिसण्डिवर्हः ॥ ९
 यज्ञाश्रयोनिस्त्वमवेक्ष्य यस्य सारं धरित्रीधरणक्षमं च ।
 प्रजापतिः कल्पितयज्ञभागं शैलाधिपत्यं स्वयमन्वतिष्ठत् ॥ १० ॥

Kumārāsambhava I.

XX.

SAKUNTALĀ BIDS FAREWELL TO HER FATHER.

काश्यपः—(ततः प्रविशति स्नानोत्तीर्णः काश्यपः)

यास्यत्यद्य शकुन्तलेति हृदयं संस्पृष्टमुत्कण्ठया

कण्ठः सम्भितवाप्यवृत्तिकलुपश्चिन्ताजडं दर्शनम् ।

वैक्लव्यं मम तावदीदृशमिदं स्नेहादरण्यौकसः

पीड्यन्ते गृहिणः कथं नु तनयाविरुपदुःखैर्नवैः ॥ १

(इति परिक्रामति)

सख्यौ—हला शकुन्तले, अवसितमण्डनासि । परिघत्स सां-
प्रतं सौमयुगलम् ।

(शकुन्तलेत्याय परिघत्ते)

गौतमी—जाते, एष त आनन्दपरिवाहिणा चक्षुषा परिष्वज-
मान इव गुरुरुपसितः । आचारं तावद्व्यतिष्यस ।

शकुन्तला—(सघ्रीडम्) तात वन्दे ।

काश्यपः—वत्से,

ययातेरिव शर्मिष्ठा भर्तुर्बहुमता भव ।

सुतं त्वमपि सम्राजं सेव पूरुमवामुहि ॥

२

गौतमी—भगवन्, वरः खल्वेवः । नाश्रीः ।

काश्यपः—वत्से, इतः सद्योहुताग्नीन्प्रदक्षिणीकुरुष्व ।

(सर्वे परिक्रामन्ति)

काश्यपः—(ऋक्छन्दसाऽऽशास्ते)

अमी वेदिं परितः क्लृप्तधिष्ण्याः समिद्वन्तः प्रान्तसंस्तीर्णदर्माः ।

अपन्नन्तो दुरितं हव्यगन्धैर्वैतानास्त्वां बह्वयः पावयन्तु ॥ ३

प्रतिष्ठत्वेदानीम् । (सदृष्टिक्षेपम्) क ते शार्ङ्गरवमिश्राः ।

(प्रविश्य)

शिष्यः—भगवन्, इमे स्मः ।

काश्यपः—भगिन्यास्ते मार्गमादेशय ।

शार्ङ्गरवः—इत इतो भवती ।

(सर्वे परिक्रामन्ति)

काश्यपः—भो भोः सनिहितास्त्रपोवनतरवः,

पातुं न प्रथमं व्यवस्यति जलं युष्मास्वपीतेषु या

नादत्ते प्रियमण्डनाऽपि भवतां खेहेन या पल्लवम् ।

आद्ये वः कुसुमप्रसूतिसमये यस्या भवत्युत्तवः

सेयं याति शकुन्तला पतिगृहं सर्वैरनुज्ञायताम् ॥

४

(कोकिलरवं सूचयित्वा)

अनुमतगमना शकुन्तला तरुमिरियं वनवासवन्धुभिः ।

परगृतविरतं कलं यथा प्रतिवचनीकृतमेमिरीदृशम् ॥ ५

शकुन्तला—(जेनान्तिकम्) हला प्रियंवदे, नन्वार्यपुत्रदर्शनो-
त्सुकाया अप्याश्रमपदं परित्यजन्त्या दुःखेन मे चरणौ पुरतः
प्रवर्तते ।

प्रियंवदा—न केवलं तपोवनविरहकातरा सस्येव । त्वयोप-
स्थितविरहस्य तपोवनस्यापि तावत्समवस्था दृश्यते ।

उद्गलितदर्भकवला मृगाः परित्यक्तनर्तना मयूराः ।

अपच्यतपाण्डुपत्रा मुञ्चन्त्यश्रूणीव लताः ॥ ६

शकुन्तला—तात, लतामगिनीं वनज्योत्स्नां तावदामन्त्रयिष्ये ।

काश्यपः—अवैमि ते तस्यां सोदर्यस्नेहम् । इयं तावदक्षिणेन ।

शकुन्तला—(लतामुपेत्य) वनज्योत्स्ने, चूतसङ्गताऽपि मां
प्रत्यालिङ्गेतोगताभिः शाखावाहामिः । अद्यप्रभृति दूरपरिवर्तिनी
भविष्यामि ।

काश्यपः—

सहस्रिपतं प्रथममेव मया तवार्थे

भर्तारमात्मसदृशं सुकृतेर्गता त्वम् ।

चूतेन संश्रितवती नवमालिकेय-

मस्यामहं त्वयि च संप्रति वीतचिन्तः ॥ ७

इतः पन्थानं प्रतिपद्यस्व ।

शकुन्तला—(सस्यौ प्रति) हला, एषा द्वयोर्युवयोर्हस्ते निक्षेपः ।

सस्यौ—अयं जनः कस्य हस्ते समर्पितः । (इति बाष्पं
विहरतः)

काश्यपः—अनसूये, अलं रुदित्वा । ननु भवतीभ्यासेव
स्मिरीकर्तव्या शकुन्तला ।

शार्ङ्गरवः—भगवन्, उदकान्तं यावत्स्निग्धो जनोऽनुगन्तव्य इति श्रूयते । तदिदं सरस्तीरम् । अत्र सन्दिश्य. प्रतिगन्तुमर्हसि ।

काश्यपः—तेन हीमां क्षीरवृक्षच्छायामाश्रयामः ।

(सर्वे परिक्रम्य स्थिताः)

काश्यपः—किं नु खलु तत्रमवतो दुप्यन्तस्थ युक्तरूपमस्माभिः सन्देष्टव्यम् । (इति चिन्तयति) । (प्रकाशम्) शार्ङ्गरव, इति त्वया मद्रचनात्स राजा शकुन्तलां पुरस्कृत्य वक्तव्यः ।

शार्ङ्गरवः—आज्ञापयतु भवान् ।

काश्यपः—

अस्मान्साधु विचिन्त्य संयमधनानुचैः कुलं चात्मन-

स्त्वय्यस्याः कथमप्ययान्धवरुतां खेहप्रवृत्तिं च ताम् ।

सामान्यप्रतिपत्तिपूर्वकमियं दारेषु दृश्या त्वया

भाग्यायत्तमतःपरं न खलु तद्वाच्यं वधूबन्धुभिः ॥ ८

शार्ङ्गरवः—गृहीतः सन्देशः ।

काश्यपः—वत्से, त्वमिदानीमनुशासनीयाऽसि । वनौकसोऽपि सन्तो लौकिकजा वयम् ।

शार्ङ्गरवः—न खलु धीमतां कश्चिदविषयो नाम ।

काश्यपः—सा त्वमितः पतिकुलं प्राप्य

शुश्रूप्स गुरुन्कुरु प्रियसखीवृत्तिं सपत्नीजने

भर्तुर्विप्रवृत्ताऽपि रोषणतया मास प्रतीपं गमः ।

भूयिष्ठं भव दक्षिणा परिजने भाग्येष्वनुत्सेकिनी

यान्त्येवं गृहिणीपदं युवतयो वामाः कुलस्याधयः ॥ ९

कथं वा गौतमी मन्यते ।

गौतमी—एतावान्वधूजनस्योपदेशः । जाते, एतत्खलु सर्वमवधारय ।

काश्यपः—वत्से, परिष्वजस्व मां सस्तीजनं च ।

शकुन्तला—तात, इत एव किं प्रियंवदामिश्राः सख्यो निवर्तिष्यन्ते ।

काश्यपः—वत्से, इमे अपि प्रदेये । न युक्तमनयोस्तत्र गन्तुम् । त्वया सह गौतमी यास्यति ।

शकुन्तला—(पितरमाश्लिष्य) कथमिदानीं तातस्याङ्गात्परिभ्रष्टा मलयतटोन्मूलिता चन्दनलतेव देशान्तरे जीवितं धारयिष्यामि ।

काश्यपः—वत्से किमेवं कातराऽसि ।

अभिजनवतो भर्तुः श्लाघ्ये स्थिता गृहिणीपदे

विभवगुरुभिः कृत्यैस्तस्य प्रतिक्षणमाकुला ।

तनयमचिराल्पाचीवार्कं प्रसूय च पावनं

मम विरहजां न त्वं वत्से शुचं गणयिष्यसि ॥ १०

(शकुन्तला पितुः पादयोः पतति)

काश्यपः—यदिच्छामि ते तदस्तु ।

शकुन्तला—(सख्यावुपेत्य) हल, द्वे अपि मां सममेव परिष्वजेथाद् ।

सख्यौ—(तथा कृत्वा) सखि, यदि नाम स राजा प्रत्यभिज्ञानमन्थरो मधेत्ततस्तस्येदमात्मनामधेयाद्धितमङ्गुलीयकं दर्शय ।

शकुन्तला—अनेन सन्देहेन वामाकम्पितासि ।

सख्यौ—मा भैषीः । खेहः पापशङ्की ।

शार्ङ्गरवः—युगान्तरमारूढः सविता । त्वरतामत्रमवती ।

शकुन्तला—(आश्रमाभिमुखी स्थित्वा) तात, कदा नु भूय-
स्तपोवनं प्रेक्षे ।

काश्यपः—श्रूयताम् ।

भूत्वा चिराय चतुरन्तमहीसपत्नी
दौप्यन्तिमप्रतिरथं तनयं निवेश्य ।
भर्त्रा तदर्पितकुटुम्बभरेण सार्धं
शान्ते करिष्यसि पदं पुनराश्रमेऽस्मिन् ॥ ११

गौतमी—जाते, परिहीयते गमनवेला । निवर्तय पितरम् ।
अथवा चिरेणापि पुनः पुनरेव एवं मन्त्रयिष्यते । निवर्ततां भवान् ।

काश्यपः—वत्से, उपरुध्यते तपोऽनुष्ठानम् ।

शकुन्तला—(भूयः पितरमाश्लिष्य) तपश्चरणपीडितं तात-
शरीरम् । तन्मातिमात्रं मम कृते उत्कण्ठितुम् ।

काश्यपः—(सनिःश्वासम्)

शममेप्यति मम शोकः कथं नु वत्से त्वया रचितपूर्वम् ।

उदजद्वारविरूढं नीवारवलिं विलोकयतः ॥ १२

गच्छ । शिवास्ते पन्थानः सन्तु ।

(निष्क्रान्ता शकुन्तला सहाययिनश्च)

सख्यौ—(शकुन्तलां विलोक्य) हा धिक् हा धिक् ।

अन्तर्हिता शकुन्तला वनराज्या ।

काश्यपः—अनसूये, गतवती वां सहधर्मचारिणी । निगृह्य
शोरुमनुगच्छतं मां प्रस्थितम् ।

सख्यौ—तात शकुन्तलाविरहितं शून्यमिव तपोवनं कथं
प्रविशामः ।

काश्यपः—मेहप्रवृत्तिरेवंदर्शिनी । (सविमर्शं परिक्रम्य) हन्त
मोः शकुन्तलां पतिकुलं विसृज्य लब्धमिदानीं स्वास्थ्यम् । कुतः ।

अथो हि कन्या परकीय एव

तामद्य संप्रेष्य परिग्रहीतुः ।

जातो ममायं विशदः प्रकामं

प्रत्यर्पितन्यास इवान्तरात्मा ॥

१३

(इति निष्क्रान्ताः सर्वे)

Abhijnānasākuntala IV.

XXI.

MAHĀRĀSHTRA AS IT APPEARED TO
MADRAS OBSERVERS ABOUT
1640 A. D.

विश्वावसुः—

महाराष्ट्राभिख्यो मधुरजलसान्द्रो निरुपमः

प्रकाशो देशोऽयं सुरपुरनिकाशो विजयते ।

गृहस्था यत्रामी गुणजलधयः केऽपि विभवैः

समृद्धाः श्रद्धातो मुहुरतिथिपूजां विदधते ॥ १

कृशानुः—सखे किं प्राक्कालीनचरित्रमधुना कथयसि । अधुना
किल कलिमालिन्यादीदृशी रीतिरेतदेशवासिनामासीत् ।

तथाहि—

अपारैर्व्यापारैरहरिह नयन्तोऽशनदशा-

स्य क्ताताः सन्ध्यां विदधति न जातु त्वसमये ।

त्यजन्तः स्वां वृत्तिं द्विजकुलभवा ग्रामगणकी-
भवन्तो हन्तामी कथमपि च जीवन्ति बहवः ॥ २

किंच ।

उपनयनविवाहावुत्सवैकप्रधानौ
कलिविभवत एषां कालभेदानभिज्ञौ ।
विजहति न कदाचिद्वेदपाठैकयोग्ये
वयसि च यवनानीवाचनाभ्यासमेते ॥ ३

अपि च

अज्ञानामविरामलौकिकवचोभाजाममीषां पुन-
र्मन्त्रोच्चारण एव पर्यवसितं मौनव्रतं कर्मसु ।
ग्रामायव्ययलेखनेन नयतां कालानशेषानहो
पारम्पर्यत ईदृशमिह नृणां ब्राह्मण्यमन्यादृशम् ॥ ४

अहो बत कलिमहिम्ना सदसद्विवेकवैधुर्यमखिलजनानाम् ।
ये मुष्णन्ति निशि प्रविश्य भवनं ये वा बलात्काननं
नैते स्वामिधनं हरन्ति ननु तान्निन्दन्ति चोरा इति ।

सद्यो हन्त हरन्ति पोषकधनं संख्यां विपर्यस्य ये
कष्टं तानपि वञ्चकानिह पुरस्कुर्वन्ति सर्वे जनाः ॥ ५

‘अयं सत्त्वनुपमो देशः’ इति त्वदुक्तं युक्तमेव । यदत्र स्वल्पे-
नापि यत्नेन महती प्रतिष्ठा सिध्यति ।

वेदव्यासः स हि दश च यो वेद वेदाक्षराणि
श्लोकं त्वेकं परिपठति यः स स्वयं जीव एव ।

आपन्नम्वः स किल कलयेत्सम्यगौपासनं यः

कष्टं शिष्टक्षतिकृति कलौ कार्श्यमृच्छन्ति विद्याः ॥६

विश्वावसुः—किमरे मसुरेज्वेवं दीपमुद्धोपयसि ।

अत्रापि सन्ति बहवः कलितामिहोत्राः

शास्त्रार्थबोधकुशलाः किल शान्तिमन्तः ।

अन्तर्मुखाः सततमात्मविदो महान्तो

निर्घृतवाद्यविषया निगमाध्वनिष्ठाः ॥

७

अन्यच्च—

शुचीमृताः स्नानैः श्रुतहितपुराणाश्च नियमा-

दपूतानां स्पर्शानवहितद्वादोऽमी विजहतः ।

सुराम्यर्चा कृत्वा शुचिकृतमदन्यन्नमनघं

महाराष्ट्रे देशे विलसति महानेप हि गुणः ॥ ८

किं च—

चमूनियमनेन वा जनपदाधिकारेण वा

द्विजव्रज उपव्रजम्प्रमुपदं महाराष्ट्रजः ।

न वृत्तिमिह पालयेद्यदि धरासुराणां ततो

भवेद्यवनवेष्टितं भुवनमेतदब्राह्मणम् ॥

९

यच्च दोषान्तरं भवता परिभाषितं तदज्ञेयमपि साधुजनोपकारेण परिहीयते ।

कृशानुः—अस्त्येवमथाप्यत्रत्यानामाचेतरवर्णप्रमदानां पुनरति-
दुःसहं चेष्टितम् ।

देशे देशे लम्पटाः पर्यटन्तो मज्जं मज्जं ब्राह्मणादीनशेषान् ।

हारं हारं हन्त सर्वस्रमेपां पापा ष्टे स्रोदरं पूरयन्ति ॥ १०

विश्वावसुः—सत्यमेवमथापि महनीयमेव तेषामेवं चेष्टितम् ।

तथाहि—

मायाचुञ्चुतया भयावहगतिः प्रत्यर्थिपृथ्वीभुजां
 माहाराष्ट्रभटच्छटा रणपट्टर्नो पर्यटाय्येत चेत् ।
 देवब्राह्मणवर्गनिग्रहकृतो देशांस्तुरुष्का इमे
 निष्पत्यृहमनोरथा वितनुयुर्निर्देवमूमीसुरान् ॥ ११
 Vis'vaguṇādars'achampū.

XXII.

MISCELLANEOUS VERSES.

सरस्वतीप्रशंसा.

करयदरसदृशमखिलं भुवनतलं यत्प्रसादतः कवयः ।
 पश्यन्ति सूक्ष्ममतयः सा जयति सरस्वती देयी ॥ १
 सुयन्धोः
 गौर्गीः कामदुषा सम्यक्प्रयुक्ता सार्यते बुधैः ।
 दुष्प्रयुक्ता पुनर्गोत्वं प्रयोक्तुः सैव शंसति ॥ २
 दण्डिनः

काव्यप्रशंसा.

अविदितगुणाऽपि सत्कविमणितिः कर्णेण वमति मधुधाराम् ।
 अनधिगतपरिमलाऽपि हि हरति दृगं मालतीमाला ॥ ५ सुबन्धोः
 कियद्रथवा वच्मि यतो गुरुगुणमणिसागरस्य काव्यस्य ।
 कः खलु निखिलं कलयत्यलमलघुयज्ञोनिदानस्य ॥ ६ रुद्रटस्य
 धर्मार्थकाममोक्षेषु वैचक्षण्यं कलामु च ।
 करोति कीर्तिं प्रीतिं च साधुकाव्यनिबन्धनम् ॥ ७ मामहस्य
 उपेयुषामपि दिवं सन्निबन्धविधायिनाम् ।
 आस्त एव निरातङ्गं कान्तं काव्यमयं वपुः ॥ ८ मामहस्य
 युवतेरिव रूपमङ्ग काव्यं स्वदत्ते शुद्धगुणं तदप्यतीव ।
 विहितप्रणयं निरन्तराभिः सदलङ्कारविकल्पकल्पनाभिः ॥ ९
 वामनीयकाव्यालङ्कारे
 रत्नस्य काव्यस्य च नूतनस्य तुल्यः स्वभावः प्रतिभासते मे ।
 मृजामिरेते निपुणं कृताभिः समश्नुवाते हि गुणान्तराणि ॥ १०
 कृष्णानन्दस्य

कविप्रशंसा.

अपारे काव्यसंसारे कविरेव प्रजापतिः ।
 यथासौ रोचते विश्वं तथेदं परिवर्तते ॥ ११ ध्वन्यालोके
 जयन्ति ते मुकृतिनो रससिद्धाः कवीश्वराः ।
 नास्ति येषां यज्ञःकाये जसमरणजं मयम् ॥ १२ मर्तृहरेः
 लङ्कापतेः सङ्कुचितं यज्ञो यद्वत्कीर्तिपात्रं स्फुराजपुत्रः ।
 स सर्व एवादिकवेः प्रभावो न कोपनीयाः कवयः क्षितीन्द्रैः ॥ १३

महीपतेः सन्ति न यस्य पार्श्वे कवीश्वरास्तस्य कुतो यशसि ।
 भूपाः कियन्तो न बभूवुरुर्व्या नामापि जानाति न कोऽपि तेषाम् १४
 एतौ विहणस्य ।

तत्कारितसुरसदनप्रभृतिनि नष्टौ तथाहि कालेन ।
 न भवेन्नामापि ततो यदि न स्युः सुकवयो राज्ञाम् ॥ १५ रुद्रटस्य
 रुणद्धि रोदसी चास्य यावत्कीर्तिरनश्वरी ।
 तावत्किलयमध्यास्ते सुकृती वैबुधं पदम् ॥ १६ भामहस्य
 सरस्वतीविभ्रमदर्पणानां सूक्तामृतक्षीरमहोदधीनाम् ।
 सन्मानसोल्लाससुधाकराणां कवीश्वराणां जयति प्रकर्षः ॥ १७
 क्षेमेन्द्रस्य

ते धन्यास्ते महात्मानस्तेषां लोके स्थिरं यशः ।
 यैर्निबद्धानि काव्यानि ये च काव्येषु कीर्तिताः ॥ १८
 तत्त्वं किमपि काव्यानां जानाति विरलो भुवि ।
 मार्मिकः को मरन्दानामन्तरेण मधुमत्तम् ॥ १९

चेतःप्रसादजननं विबुधोत्तमाना-
 मानन्दि सर्वरसयुक्तमतिप्रसन्नम् ।
 काव्यं खलस्य न करोति हृदि प्रतिष्ठां
 पीयूषपानमिव वक्रविवर्ति राहोः ॥ २० हरिचन्द्रस्य
 विना न साहित्यविदापरत्र
 गुणः कथंचित्प्रयते कवीनाम् ।
 आलम्ब्यते तत्क्षणमम्भसीव
 विम्मारमन्यत्र न तैलविन्दुः ॥ २१

उत्कुल्लगलैरालापाः क्रियन्ते दुर्मुखैः सुखम् ।

जानाति हि पुनः सम्पदविरेव कवेः श्रमम् ॥ २२

त्रिविक्रमभट्टस्य

विशिष्टकविप्रशंसा.

कवीन्दुं नौमि वाल्मीकिं यस्य रामायणीं कथाम् ।

चन्द्रिकामिव चिन्वन्ति चकोरा इव साधवः ॥ २३

शार्ङ्गधरस्य

स्तुमस्तमेव वाल्मीकिं यत्प्रसादात्प्रशस्यते ।

लोकैर्वाशरथं वृत्तमपि श्रवणदुःखकृत् ॥ २४

कीर्तिकौमुद्याम्

श्रवणाञ्जलिपुटपेयं विरचितवान्भारताख्यममृतं यः ।

तमहमरागमकृष्णं कृष्णद्वैपायनं वन्दे ॥ २५

भट्टनारायणस्य

व्यासगिरां निर्योसं सारं विश्वस्य भारतं वन्दे ।

भूषणतयैव संज्ञां यदङ्कितां भारती वहति ॥ २६

स नमस्यः कथं न स्यात्सतां सत्यवतीसुतः ।

सुपर्वोपचितं चक्रे यः स्वर्गमिव भारतम् ॥ २७

कीर्तिकौमुद्याम्

निर्गतासु न वा कस्य कालिदासस्य सूक्तिषु ।

प्रीतिर्मधुरसार्द्रासु मञ्जरीष्विव जायते ॥ २८ वाणस्य

भासमत्यपि भासादौ कविवर्गे जगन्नयीम् ।

के न यान्ति निवन्दारः कालिदासस्य दासताम् ॥ २९

सरस्वतीकण्ठाभरणे

कालिदासः कविर्जातः श्रीरामचरितस्य यत् ।

स एष शर्करायोगः पयसः समपद्यत ॥

३०

कीर्तिकौमुद्याम्

जाता शिखण्डिनी प्राम्यथा शिखण्डी तथावगच्छामि ।

प्रागल्भ्यमधिकमाप्तुं बाणी बाणो बभूवेति ॥

३१

गोवर्धनाचार्यस्य

शब्दार्थयोः समो गुम्फः पाञ्चाली रीतिरुच्यते ।

शीलामट्टारिकावाचि बाणोक्तिषु च सा यदि ॥

३२

जाते जगति घाल्मोकौ कविरित्यभिधाऽभवत् ।

कवी इति ततो व्यासे कवयस्त्वयि दण्डिनि ॥

३३

उपमा कालिदासस्य भारवेरर्थगौरवम् ।

दण्डिनः पदलालित्यं भाषे सन्ति त्रयो गुणाः ॥

३४

सज्जनप्रशंसा.

चज्जादपि फठोराणि मृदूनि कुसुमादपि ।

लोकोत्तराणां चेतांसि को नु विजानुमर्हति ॥

३५

मयगूतैः

सम्पत्सु महतां चित्तं मयत्युत्पलकोमलम् ।

आपत्सु च महाशैलशिलासद्वातफर्कजम् ॥

३६

भर्तृहरेः

भवति गुजनतमधिकं विभारितपरगुणम् पुरुषस्य ।

यदति त्रिपासितकुमुदो द्विगुणरश्मिं हिमकरोदुषोतः ॥

३७

सुचन्धोः

गुजनो न याति वैरं परहितनिरतो विनाशकालेऽपि ।

छेदेऽपि चन्दनतरुः मुरमयति मुखं कुठारस्य ॥ ३८

रविगुप्तस्य

इदं हि माहात्म्यविशेषमूचकं वदन्ति चिह्नं महतां मनीषिणः ।

मनो यदेषां सुखदुःखसम्भवे प्रयाति नो हर्षविषादवदयताम् ॥ ३९

मेष्ठकस्य

अद्यापि नोज्झति हरः किल कालकूटं

कूर्मो विमर्ति घर्णीं खलु पृष्ठभागे ।

जम्भोनिधिर्वहति दुर्बह्वाडवामि-

मङ्गीकृतं मुकृतिनः परिपालयन्ति ॥ ४०

किं कूर्मस्य भवत्यथा न वंषुषि क्ष्मां न श्लिपत्येव यत्

किं वा नास्ति परिश्रमो दिनपतेराम्ते न यत्किञ्चलः ।

किं त्वङ्गीकृतमुत्सृजन्स्वमनसा श्लाघ्यो जनो लज्जते

निर्वाहः प्रतिपन्नवस्तुषु सतामेतद्धि गोत्रव्रतम् ॥ ४१

मर्तृहरेः

प्रियप्राया वृत्तिर्विनियमपुरो वाचि नियमः

प्रकृत्या कल्याणी मतिरनवगीतः परिचयः ।

पुरो वा पश्चाद्वा तदिदमविपर्यासितरसं

रहस्यं साधूनामनुपधि विशुद्धं विजयते ॥ ४२ भवभूतेः

पयोमुचः परीतापं हरन्त्येव शरीरिणाम् ।

नन्वात्मलामो महतां परदुःखोपशान्तये ॥ ४३ दण्डिनः

विवेकः सह सम्पत्त्या विनयो विद्यया सह ।

प्रसुप्तं प्रथयोपेतं चिह्नमेतन्महात्मनाम् ॥ ४४

त्रिविक्रमभट्टस्य

दुर्जननिन्दा.

खलः सर्पपमात्राणि परच्छिद्राणि पश्यति ।

आत्मनो विल्वमात्राणि पश्यन्नपि न पश्यति ॥ ४५

भगवतो व्यासस्य

अहो खलभुजङ्गस्य विचित्रोऽयं वधक्रमः ।

अन्यस्य दशति श्रोत्रमन्यः प्राणैर्वियुज्यते ॥ ४६

खलः करोति दुर्वृत्तं तद्धि फलति साधुषु ।

दशाननोऽहरत्सीतां बन्धनं च महोदधेः ॥ ४७

सर्वथा व्यवहर्तव्यं कुतो ह्यवचनीयता ।

यथा स्त्रीणां तथा वाचां साधुत्वे दुर्जनो जनः ॥ ४८

भवमूतेः

विध्वस्तपरगुणानां भवति खलानामतीव मलिनत्वम् ।

अन्तरितशशिरुचामपि सलिलमुचां मलिनिमाम्यधिकः ॥ ४९

अतिमलिने कर्तव्ये भवति खलानामतीव निपुणा धीः ।

तिमिरे हि कौशिकानां रूपं प्रतिपद्यते दृष्टिः ॥ ५०

एतौ सुबन्धोः

अन्यस्माल्लब्धपदो नीचः प्रायेण दुःसहो भवति ।

रविरपि न दहति तादृग्यादृग्दहति बालुकानिकरः ॥ ५१

अकारणाविष्टतवैरदारुणादसज्जनात्कस्य भयं न जायते ।

विषं महाहेरिव यस्य दुर्वचः सुदुःसहं सन्निहितं सदा मुखे ॥ ५२

बाणस्य

न विषममृतीकर्तुं शक्यं प्रयत्नशतैरपि

त्यजति कटुनां न स्वां निम्बः स्थितोऽपि पयोददे ।

गुणपरिचितामार्यां वाणीं न चल्पति दुर्जन-

श्चिरमपि बलाघ्माते लोहे कुतः कनकाकृतिः ॥ ५३

तेजस्विप्रशंसा.

कुसुमस्तवकस्येव द्वे गती स्त्री मनस्विनः ।

मूर्ध्नि वा सर्वलोफस्य शीर्यते वन एव वा ॥ ५४

मर्तृहरेः

बलवानपि निस्तेजाः कस्य नामिमवास्पदम् ।

निःशङ्कं दीयते लोकैः पश्य भस्मचये पदम् ॥ ५५

तुल्येऽपराधे स्वर्मानुर्भानुमन्तं चिरेण हि ।

हिमांशुमाशु प्रसते तन्म्रदिग्गः स्फुटं फलम् ॥ ५६

माघस्य

सिंहः शिशुरपि निपतति मदमलिनकपोलमिच्छिपु गजेषु ।

प्रकृतिरियं सत्त्ववतां न खलु वयस्तेजसो हेतुः ॥ ५७

यदचेतनोऽपि पादैः स्पृष्टः प्रज्वलति सवितुरिनकान्तः ।

तच्चेजस्वी पुरुषः परकृतनिकृतिं कथं सहते ॥ ५८

एतौ मर्तृहरेः

किमपेक्ष्य फलं पयोधरान्धवनतः प्रार्थयते मृगाधिपः ।

प्रकृतिः खलु सा महीयसः सहते नान्यसमुन्नतिं यया ॥ ५९

भारवेः

न तेजस्तेजस्वी प्रसृतमपरेषां प्रसहते

स तस्य स्वो भावः प्रकृतिनियतत्वादकृतकः ।

भयूत्तरश्रान्तं तपति यदि देवो दिनकरः

किमाधेयग्रावा निकृता इव तेजांसि वमति ॥ ६०

भवभूतेः

कौशिकेन स किल क्षितीश्वरो राममध्वरविघातशान्तये ।
काकपक्षधरमेत्य याचितस्तेजसां हि न वयः समीक्ष्यते ॥ ६१

कालिदासस्य

ज्वलितं न हिरण्यरेतसं चयमास्कन्दति मसनां जनः ।
अभिमृतिभयादसूनतः सुखमुज्जन्ति न धाम मानिनः ॥ ६२

भारवेः

दैवपुरुषकारप्रभावः.

द्वीपादन्यस्मादपि मध्यादपि जलनिघेर्दिशोप्यन्तात् ।
आनीय झटिति घटयति विधिरभिमतमभिमुखीभूतः ॥ ६३
रत्नावल्याम्

मगधन्तौ जगन्नेत्रे सूर्याचन्द्रमसावपि ।
पश्य गच्छत एवास्तं नियतिः केन लङ्घ्यते ॥ ६४
दण्डिनः

दैवं पुरुषकारेण कोऽतिवर्तितुमर्हति ।
विधातृविहितं मार्गं न कश्चिदतिवर्तते ॥ ६५
भगवतो वाल्मीकेः

प्रतिकूलतामुपगते हि विधौ विफलत्वमेति बहुसाधनता ।
अवलम्बनाथ दिनभर्तुरभून्न पतिप्यतः करसहस्रमपि ॥ ६६
माघस्य

सोढश्चिरं राक्षसमध्यवासस्त्यागो द्वितीयश्च मुदुःसहोऽस्याः ।
को नाम पात्राभिमुखस्य जन्तोर्द्वाराणि दैवस्य पिधातुर्भीष्टे ॥ ६७
भग्नभूतेः

खल्वाटो दिवसेश्वरस्य किरणैः सन्तापितो मस्तके
यान्छन्दसमनातपं विधिवशात्तालस्य मूलं गतः ।

तत्राप्यस्य महाफलेन पतता भग्नं सशब्दं शिरः

प्रायो गच्छति यत्र भाम्यरहितस्तत्रैव यान्त्यापदः ॥ ६८

मर्तृहरेः

ईशः करस्वीकृतकाञ्चनाद्रिः कुबेरमित्रं रजताचलस्थः ।

तथापि भिक्षाटनमस्य जातं विधौ शिरःस्थे कुटिले कुतः श्रीः ६९

विश्वगुणादर्शे

दैवं पुरुषकारेण साध्यसिद्धिनिबन्धनम् ।

योऽतिक्रमितुमिच्छेत् स लोके नावसीदति ॥ ७०

निपानमिव मण्डूकाः सरः पूर्णमिवाण्डजाः ।

सोद्योगं नरमायान्ति विवशाः सर्वसम्पदः ॥ ७१

पूर्वजन्मजनितं पुराविदः कर्म दैवमिति संप्रचक्षते ।

उद्यमेन तदुपाजितं चिरादैवमुचमवशं न सत्कथम् ॥ ७२

नालम्बते दैष्टिकतां न निषीदति पौरुषे ।

शब्दार्थौ सत्कविरिव द्वयं विद्वानपेक्षते ॥ ७३

भाषस्य

दैवे पुरुषकारे च कर्मसिद्धिर्व्यवस्थिता ।

तत्र दैवमभिव्यक्तं पौरुषं पौर्वदेहिकम् ॥ ७४

भगवतो याज्ञवल्क्यस्य

अन्येषुरथ भूषाले जयोद्योगकथान्तरे ।

पौरुषं दैवसफलं ग्राह यौगन्धरायणः ॥ ७५ क्षेमेन्द्रस्य

शीलप्रशंसा

अद्रोहः सर्वभूतेषु कर्मणा मनसा गिरा ।

अनुग्रहश्च दानं च शीलमेतद्विदुर्विधाः ॥ ७६

विदेशेषु धनं विद्या व्यसनेषु धनं मतिः ।

परलोके धनं धर्मः शीलं सर्वत्र वै धनम् ॥

७७

अयं क्षेमेन्द्रस्य

किं कुलेनोपदिष्टेन शीलमेवात्र कारणम् ।

भवन्ति नितरां स्फीताः सुक्षेत्रे कण्टकिद्रुमाः ॥

७८

शङ्करस्य

ऐश्वर्यस्य विभूषणं सुजनता शौर्यस्य वाक्संयमो

ज्ञानस्योपशमः श्रुतस्य विनयो वित्तस्य पात्रे व्ययः ।

अक्रोधस्तपसः क्षमा प्रभवतो धर्मस्य निर्व्याजता

सर्वेषामपि सर्वकारणमिदं शीलं परं भूषणम् ॥

७९

भर्तृहरेः

संस्कृतपद्यावलिः.

PART SECOND.

I.

THE IRATE DURVĀSAS PLEASED WITH
DURYODHANA'S ASSIDUOUS HOSPI-
TALITY GRANTS HIM A BOON.

- नानोपायैरधं तेषु चिन्तयत्यु दुरात्मसु ।
अभ्यागच्छत्स धर्मात्मा तपंती मुमहायशाः ॥ १
- शिष्यायुतसमोपेतो दुर्वासा नाम क्रामतः ।
तमागतमभिप्रेक्ष्य मुनिं परमकोपनम् ॥ २
- दुर्योधनो विनीतात्मा प्रश्रयेण दमेन च ।
सहितो भ्रातृभिः श्रीमानातिथ्येन न्यमन्त्रयत् ॥ ३
- विपिवत्सूजयामास स्वयं किङ्करवत्सितः ।
अहानि कतिचिच्च तस्यौ स मुनिसत्तमः ॥ ४
- तं च पर्यचरद्राजा दिवारात्रमतन्द्रितः ।
दुर्योधनो महाराज शापात्तस्य विशङ्कितः ॥ ५
- क्षुधितोऽस्मि ददस्वात्वं शीघ्रं मम नराधिप ।
इत्युक्त्वा गच्छति स्नातुं प्रत्यागच्छति वै चिरात् ॥ ६
- न मोक्षयाम्यद्य मे नास्ति क्षुधेत्युक्त्वैत्यदर्शनम् ।
अकलादेत्य च व्रूते भोजयासांस्त्वरान्वितः ॥ ७

- कदाचिच्च निशीथे स उत्थाय निकृतौ स्थितः ।
 पूर्ववत्कारयित्वाऽन्नं न भुङ्क्ते गर्हयन्स सः ॥ ८
 वर्तमाने तथा तस्मिन्यदा दुर्योधनो नृपः ।
 विकृतिं नैति न क्रोधं तदा तुष्टोऽभवन्मुनिः ॥ ९
 आह चैनं दुराधर्षो वरदोऽसीति भारत ।
 वरं वरय भद्रं ते यत्ते मनसि वर्तते ॥ १०
 मयि प्रीते तु यद्वर्त्य नालभ्यं विद्यते तव ।
 एतच्छ्रुत्वा वचस्तस्य महर्षेर्भावितात्मनः ।
 अमन्यत मुनर्जातमात्मानं स सुयोधनः ॥ ११ •
 प्रागेव मन्त्रितं चासीत्कर्णदुःशासनादिभिः ।
 याचनीयं मुनेस्तुष्टादिति निश्चित्य दुर्मतिः ॥ १२
 अतिहर्षान्वितो राजन्वरमेनमयाचत ।
 शिष्यैः सह मम ब्रह्मन्यथा जातोऽतिथिर्भवान् ॥ १३
 अस्तत्कुले महाराजो ज्येष्ठः श्रेष्ठो युधिष्ठिरः ।
 वने वसति धर्मात्मा भ्रातृभिः परिवारितः ॥ १४
 गुणवान्शीलसम्पन्नस्तस्य त्वमतिथिर्भव ।
 यदा च राजपुत्री सा सुकुमारी यदास्त्रिणी ।
 भोजयित्वा द्विजान्सर्वान्पत्नींश्च वरवर्णिनी ॥ १५
 विश्रान्ता च स्वयं भुक्त्वा सुखासीना भवेद्यदा ।
 तदा त्वं तत्र गच्छेथा यद्यनुग्राह्यता मयि ॥ १६
 तथा करिष्ये त्वत्प्रीत्येत्येवमुक्त्वा सुयोधनम् ।
 दुर्वासा अपि विप्रेन्द्रो यथागतमगात्ततः ॥ १७
 शृतार्थमपि चात्मानं तदा मेने सुयोधनः ।
 करेण च करं गृह्य कर्णस्य मुदितो भृशम् ॥ १८

कणोंऽपि आतृसहितमित्युवाच नृपं मुदा ।
 दिष्ट्या क्वमः सुसंवृत्तो दिष्ट्या कौरव वर्धसे ॥ १९
 दिष्ट्या ते शत्रवो मग्ना दुस्तरे व्यसनार्णवे ।
 दुर्वासःक्रोधजे बहौ पतिताः पाण्डुनन्दनाः ।
 स्येरेव ते महापापैर्गता वै दुस्तरं तमः ॥ २०

Mahābhārata—Vanaparva.

II.

THE DUTIFUL RĀMA TRIES TO SOOTHEN
 THE FEELINGS OF INDIGNANT LA-
 KSHMAṆA AND SORROWING
 KAUSALYĀ.

तथा तु विलपन्तीं तां कौसल्यां राममातरम् ।
 उवाच लक्ष्मणो दीनस्तत्कालसदृशं वचः ॥ १
 न रोचते ममाप्येतदार्यं यद्रापवो वनम् ।
 त्यक्त्वा राज्यश्रियं गच्छेत् सिया वाक्यवशंगतः ॥ २
 नास्यापराधं पश्यामि नापि दोषं तथाविधम् ।
 येन निर्वास्यते राष्ट्राद्वनवासाय राघवः ॥ ३
 न तं पश्याम्यहं लोके परोक्षमपि यो नरः ।
 सन्मित्रोऽपि निरस्त्रोऽपि योऽस्य दोषमुदाहरेत् ॥ ४
 देवकरुणमृजुं दान्तं रिपूणामपि वत्सलम् ।
 अवेक्षमाणः को धर्मं त्यजेत्पुनर्मकारणात् ॥ ५
 तदिदं वचनं राज्ञः पुनर्वाक्यमुपेयुषः ।
 पुत्रः को हृदये कुर्याद्राजवृत्तमनुसरन् ॥ ६

- यावदेव न जानाति कश्चिदर्थमिमं नरः ।
तावदेव मया सार्धमात्मस्थं कुरु शासनम् ॥ ७
- मया पार्श्वे सधनुषा तव गुप्तस्य राघव ।
कः समर्थोऽधिकं कर्तुं कृतान्तस्येव तिष्ठतः ॥ ८
- निर्मनुष्यामिमां सर्वामयोध्यां मनुजर्षम ।
करिष्यामि शरैस्त्रीक्ष्णैर्यदि स्यात्सति विप्रिये ॥ ९
- भरतस्याथ पक्ष्यो वा यो वाऽस्य हितमिच्छति ।
सर्वानेतान्वधिष्यामि मृदुहिं परिभूयते ॥ १०
- प्रोत्साहितोऽयं कैकेय्या स दुष्टो यदि नः पिता ।
अमित्रभूतो निःसङ्गं बध्यतां बध्यतामपि ॥ ११
- गुरोरप्यबलिप्तस्य कार्याकार्यमजानतः ।
उत्पथं प्रतिपन्नस्य कार्यं भवति शासनम् ॥ १२
- त्वया चैव मया चैव कृत्वा वैरमनुत्तमम् ।
काऽस्य शक्तिः श्रियं दातुं भरतायारिशासन ॥ १३
- अनुरक्तोऽसि भावेन आतरं देवि तत्त्वतः ।
सत्येन धनुषा चैव दत्तेनेष्टेन ते शपे ॥ १४
- दीप्तमग्निमरण्यं वा यदि रामो प्रवेक्ष्यति ।
प्रविष्टं तत्र मां देवि त्वं पूर्वमवधारय ॥ १५
- हरामि धीर्यादुःखं ते तमः सूर्य इवोदितः ।
देवी पश्यतु मे धीर्यं राघवश्चैव पश्यतु ॥ १६
- एतणु यचनं श्रुत्वा लक्ष्मणस्य महात्मनः ।
उवाच रामं कौमन्या रुदती शोकज्ज्वला ॥ १७

- आतुस्ते वदतः पुत्र लक्ष्मणस्य श्रुतं त्वया ।
 यदत्रानन्तरं कार्यं कुरुष्व यदि रोचते ॥ १८
 न चाधर्म्यं वचः श्रुत्वा सपत्न्या मम मापितम् ।
 विहाय शोकसन्तप्तां गन्तुमर्हसि मामितः ॥ १९
 धर्मज्ञ यदि धर्मिष्ठो धर्मं चरितुमिच्छति ।
 शुश्रूष मामिहस्वस्त्वं चर धर्ममनुत्तमम् ॥ २०
 यथैव राजा पूज्यन्ते गौरवेण तथा बृहम् ।
 त्वां नाहमनुजानामि न गन्तव्यमितो वनम् ॥ २१
 त्वद्वियोगान्न मे कार्यं जीवितेन सुखेन वा ।
 त्वया सह मम श्रेयस्तृणानामपि भक्षणम् ॥ २२
 यदि त्वं यास्यसि वनं त्यक्त्वा मां शोकलालसाम् ।
 अहं प्रायमिहासिष्ये न हि शक्यामि जीवितुम् ॥ २३
 विलपन्तीं तथा दीनां कौसल्यां जननीं ततः ।
 उवाच रामो धर्मात्मा वचनं धर्मसंहितम् ॥ २४
 नास्ति शक्तिः पितुर्वाक्यं समतिक्रमितुं मम ।
 प्रसादये त्वां शिरसा गन्तुमिच्छाम्यहं वनम् ॥ २५
 भक्तपिणा च पितुर्वाक्यं कुर्वता व्रतचारिणा ।
 गौर्हता जानता धर्मं कण्डुनापि विपश्चिता ॥ २६
 अस्माकं च कुले पूर्वं सगरस्याज्ञया पितुः ।
 सनद्भिः सागैर्ममिमांसाः सुमहान्वधः ॥ २७
 जामदग्न्येन रामेण रेणुका जननी स्वयम् ।
 कृता परशुनाऽरण्ये पितुर्नेचनकारिणा ॥ २८

- एतैरन्यैश्च बहुभिर्देवि देवसमैः कृतम् ।
 पितुर्वचनमह्नीवं करिष्यामि पितुर्हितम् ॥ २९
- नाहं धर्ममपूर्वं ते प्रतिकूलं प्रवर्तये ।
 पूर्वैरयमभिप्रेतो गतो मार्गोऽनुगम्यते ॥ ३०
- तदेतत्तु मया कार्यं क्रियते मुवि नान्यथा ।
 पितुर्हि वचनं कुर्वन्त फश्चिन्नाम हीयते ॥ ३१
- तामेवमुक्त्वा जननीं लक्ष्मणं पुनरब्रवीत् ।
 वाक्यं वाक्यविदां श्रेष्ठः श्रेष्ठः सर्वधनुष्मताम् ॥ ३२
- तव लक्ष्मण जानामि मयि स्नेहमनुत्तमम् ।
 विक्रमं चैव सत्त्वं च तेजश्च सुदुरासदम् ॥ ३३
- मम मातुर्महद्दुःखमतुलं शुभलक्षण ।
 अभिप्रायमविज्ञाय सत्यस्य च शमस्य च ॥ ३४
- धर्मो हि परमो लोके धर्मे सत्यं प्रतिष्ठितम् ।
 धर्मसंश्रितमेतच्च पितुर्वचनमुत्तमम् ॥ ३५
- संश्रुत्य च पितुर्वाक्यं मातुर्वा ब्राह्मणस्य वा ।
 न कर्तव्यं वृथा धीर धर्ममाश्रित्य तिष्ठता ॥ ३६
- सोऽहं न शक्यामि पितुर्नियोगमतिवर्तितुम् ।
 पितुर्हि वचनाद्वीरं कैकेय्याहं प्रचोदितः ॥ ३७
- तदेजां विमृजानार्या क्षत्रधर्माश्रितां मतिम् ।
 धर्ममाश्रय मा तैक्ष्यं महद्भिरनुगम्यताम् ॥ ३८
- तमेवमुक्त्वा सौहार्दाद्भानरं लक्ष्मणाग्रजः ।
 उपान भूयः कौसल्यां प्राञ्जलिः शिरसा ननः ॥ ३९

अनुमन्यस्व मां देवि गमिष्यन्तमितो वनम् ।	
शापितासि मम प्राणैः कुरु स्वस्त्ययनानि मे ॥	४०
शोकः सन्धार्यतां मातर्हृदये साधु मा शुचः ।	
वनवासादिहैष्यामि पुनः कृत्वा पितुर्वचः ॥	४१
त्वयां मया च वैदेह्या लक्ष्मणेन मुमित्रया ।	
पितुर्नियोगे स्यात्तव्यमेव धर्मः सनातनः ॥	४२
अम्ब संहृत्य सम्भारान्दुःखं हृदि निगृह्य च ।	
वनवासकृता बुद्धिर्मम धर्म्यानुवर्त्यताम् ॥	४३

Rāmāyana-Ayodhyā.

III.

SUGRĪVA TRIES TO INSPIRE HOPE IN RĀMA WHO DESPAIRS OF CROSSING THE SEA.

सर्वथा सुकृतं तावत्सीतायाः परिमार्गणम् ।	
सागरं तु समासाद्य पुनर्नष्टं मनो मम ॥	१
कथं नाम समुद्रस्य दुष्पारस्य महाम्भसः ।	
हरयो दक्षिणं पारं गमिष्यन्ति समाहिताः ॥	२
यद्यप्येष तु वृत्तान्तो वैदेह्या गदितो मम ।	
समुद्रपारगमने हरीणां किमिवोत्तरम् ॥	३
इत्युक्त्वा शोकसंग्रान्तो रामः शत्रुनिवर्हणः ।	
हनुमन्तं महाबाहुस्ततो ध्यानमुपागमत् ॥	४

- तं तु शोकपरिघ्नं रामं दृशरथात्मजम् ।
 उवाच वचनं श्रीमान्मुग्रीवः शोकनाशनम् ॥ ५
- किं त्वं सन्तप्यसे वीर यथान्यः प्राकृतस्तथा ।
 मैवं भूस्त्यज सन्तापं कृतघ्न इव सौहृदम् ॥ ६
- सन्तापस्य च ते स्थानं न हि पश्यामि राघव ।
 प्रवृत्तावुपलब्धायां ज्ञाते च निलये रिपोः ॥ ७
- मतिमाञ्छास्त्रविल्लाजः पण्डितश्चासि राघव ।
 त्यजेमां पापिकां बुद्धिं कृतात्मेवार्थदूषणीम् ॥ ८
- समुद्रं लङ्घयित्वा तु महानक्रसमाकुलम् ।
 लङ्कामारोहयिष्यामो हनिष्यामश्च ते रिपुम् ॥ ९
- निरुत्साहस्य दीनस्य शोकपर्याकुलात्मनः ।
 सर्वार्था व्यवसीदन्ति व्यसनं चाधिगच्छति ॥ १०
- इमे क्षराः समर्थाश्च सर्वे नो हरियूथपाः ।
 त्वन्नियार्थं कृतोत्साहाः प्रवेष्टुमपि पावकम् ॥ ११
- विक्रमेण समानेप्ये सीतां हत्वा यथा रिपुम् ।
 रावणं पापकर्माणं तथा त्वं कर्तुमर्हसि ॥ १२
- अवद्धा सागरे सेतुं धोरे तु वरुणालये ।
 लङ्का न मर्दितुं शक्या सेन्द्रैरपि सुरासुरैः ॥ १३
- मेतुर्बद्धः समुद्रे च यावद्दङ्कासमीपतः ।
 सर्वं तीर्णं च वै सैन्यं जितमित्युपधारय ॥ १४
- इमे हि समरे क्षरा हरयः कामरूपिणः ।
 तानरीन्विषमिष्यन्ति शिलापादपट्टिभिः ॥ १५

IV.

HANUMĀN, AT THE REQUEST OF BHARATA, SUMMARIZES THE STORY OF RĀMA'S LIFE UP TO THE LATTER'S RETURN TO AYODHYĀ,

- बहूनि नाम वर्षाणि गतस्य सुमहद्वनम् ।
 शृणोम्यहं प्रीतिकरं मम नाथस्य कीर्तनम् ॥ १
 कल्याणी वत गायेयं लौकिकी प्रतिभाति मे ।
 एति जीवन्तमानन्दो नरं वर्षशतादपि ॥ २
 राघवस्य हरीणां च कथमासीत्समागमः ।
 फस्मिन्देशे किमाश्रित्य तत्त्वमाख्याहि पृच्छतः ॥ ३
 स पृष्टो राजपुत्रेण वृत्त्यां समुपवेष्टितः ।
 आचक्षे ततः सर्वं रामस्य चरितं वने ॥ ४
 यथा प्रवाजितो रामो मातुर्दत्तो वरस्तव ।
 यथा च पुत्रशोकेन राजा दशरथो मृतः ॥ ५
 यथा दूतैस्त्वमानीतस्तूर्णं राजगृहात्प्रमो ।
 त्वयायोध्यां प्रविष्टेन यथा राज्यं न चेप्सितम् ॥ ६
 चित्रकूटं गिरिं गत्वा राज्येनामित्रकर्शन ।
 निमग्नितस्त्वया आत्मा धर्ममाचरता सताम् ॥ ७
 स्मितेन राज्ञो वचने यथा राज्यं विमर्जितम् ।
 आर्यस्य पादुके गृह्य यथासि पुनरागनः ॥ ८
 गर्वभेतन्नराबाहो यथावद्विदितं तव ।
 त्वयि प्रणिप्रयाते तु यद्दृष्टं तन्निबोध मे ॥ ९

रावणानुचरो घोरो मारीचो नाम राक्षसः ।
 लोभयामास वैदेहीं भूत्वा रत्नमयो मृगः ॥ २२
 अथैनमब्रवीद्रामं वैदेही गृह्यतामिति ।
 अहो मनोहरः कान्त आश्रमो नो भविष्यति ॥ २३
 ततो रामो धनुष्पाणिर्घावन्तमनुधावति ।
 स तं जघान घावन्तं शरेणानतपर्वणा ॥ २४
 अथ सौम्य दशग्रीवो मृगं याते तु राघवे ।
 लक्ष्मणे चापि निष्क्रान्ते प्रविवेक्षाधर्मं तदा ॥ २५
 जग्माह तरसा सीतां प्रहः रे रोहिणीमिव ।
 श्रातुकामं ततो युद्धे दत्त्वा गृध्रं जटायुषम् ॥
 प्रगृह्य सीतां सहसा जगामाशु स रावणः ।
 तनस्त्यद्रुतसङ्काशाः स्मिताः पर्वतमूर्धनि ॥
 सीतां गृहीत्वा गच्छन्तं घानराः पर्वतोपमाः ।
 ददन्नुर्वमितामनघ रावणं राक्षसाधिपम् ॥
 प्रविवेक्ष्य ततो लङ्कां गम्यणो लोकरावणः ॥
 तां शुवर्णपरिभ्रान्ते शुभे महति वेदमनि ।
 प्रपिदय मेधिली यावयः सान्त्वयामास . .
 गृण्यद्वापितं तस्य तं च नैर्ऋतपुत्रवम् ।
 भविन्नयन्ती वैदेही अशोकवनिता गता
 ग्दवर्तेन ततो रामो मृगं हत्वा महावने ।
 निषर्तमानः वायुगम्यो हृष्टा गृध्रं प्रविष्यधे
 गृध्रं हतं मनो दग्ध्वा गमः प्रियमयं वितुः
 गम्यमानस्तु वैदेही राघवः सहस्रदमयः ॥

रावणानुचरो घोरो गारीचो नाम राक्षसः ।	
लोभयामास वैदेहीं भूत्वा रत्नमयो मृगः ॥	२२
अथैनमब्रवीद्रामं वैदेही गृह्यतामिति ।	
अहो मनोहरः कान्त आश्रमो नो भविष्यति ॥	२३
ततो रामो धनुष्याणिर्घावन्तमनुधावति ।	
स तं जघान धावन्तं शरेणानतपर्वणा ॥	२४
अथ सौम्य दशग्रीवो मृगं याते तु राघवे ।	
लक्ष्मणे चापि निष्क्रान्ते प्रविवेशाश्रमं तदा ॥	२५
जग्राह तरसा सीतां ग्रहः खे रोहिणीमिव ।	
बालुकामं ततो युद्धे हत्वा गृध्रं जटायुषम् ॥	२६
प्रगृह्य सीतां सहसा जगामाशु स रावणः ।	
ततस्त्यद्वृतसङ्काशाः स्थिताः पर्यतमूर्धनि ॥	- २७
सीतां गृहीत्वा गच्छन्तं बानराः पर्यतोपमाः ।	
ददृशुर्विस्मितास्तत्र रावणं राक्षसाभिपम् ॥	२८
प्रविवेश ततो लङ्कां रावणो लोकरावणः ॥	२९
तां सुवर्णपरिक्रान्ते शुभे महति वेदमनि ।	
प्रविश्य मैथिलीं वाक्यैः सान्त्वयामास रावणः ॥	३०
तृणवद्भाषितं तस्य तं च नैर्ऋतपुङ्गवम् ।	
अचिन्तयन्ती वैदेही अशोकवनिकां गता ॥	३१
न्यवर्तत ततो रामो मृगं हत्वा महाबने ।	
नियर्तमानः फाकुत्स्थो दृष्ट्वा गृध्रं प्रविष्यधे ॥	३२
गृध्रं हतं तनो दग्ध्वा रामः प्रियसखं पितुः ।	
मार्गमाणम्बु वैदेहीं राघवः सहलक्ष्मणः ॥	३३

गोदावरीमन्वचरद्वनोद्देशांश्च पुष्पितान् ।	
आसेदतुर्महारण्ये कवन्धं नाम राक्षसम् ॥	३४
ततः कवन्धवचनाद्रामः सत्यपराक्रमः ।	
ऋष्यमूकं गिरिं गत्वा सुग्रीवेण समागतः ॥	३५
तयोः समागमः पूर्वं प्रीत्या हार्दो व्यजायत ।	
आत्रा निरस्तः क्रुद्धेन सुग्रीवो बालिना पुरा ॥	३६
इतरेतरसंवादात्प्रगाढः प्रणयस्त्रयोः ।	
रामस्य बाहुवीर्येण स्वराज्यं प्रत्यपादयत् ॥	३७
बालिनं समरे हत्वा महाकायं महाबलम् ।	
सुग्रीवः स्थापितो राज्ये सहितः सर्ववानरैः ॥	३८
रामाय प्रतिजानीते राजपुत्र्याश्च मार्गणम् ॥	३९
आदिष्टा धनरेन्द्रेण सुग्रीवेण महात्मना ।	
दध कोट्यः ह्यवग्नानां सर्वाः प्रस्थापिता दिशः ॥	४०
तेषां नो निप्रहृष्टानां विन्ध्ये पनेत्तसत्तमे ।	
मृद्यं शोकाभितप्तानां महान्कालोऽत्यवर्तत ॥	४१
भ्राता तु गृध्रराजस्य सम्पातिर्नाम वीर्यवान् ।	
समाम्याति स्र बसति सीताया रावणालये ॥	४२
सौहं शोकपरीतानां दुःखं तज्जातिनां नुदन् ।	
आन्नर्षीर्य समास्थाय योजनानां शतं हृतः ॥	४३
तत्राहमेकामद्राधमनोकवनिशं गताम् ।	
कौशेयवग्दां मन्त्रिणा निगनन्दां दृष्टवानाम् ॥	४४
तया समेत्य विधिवदृष्ट्वा सर्वमनिन्दिताम् ।	
अभिज्ञानं च मे दत्तमर्चिष्मान्म महामणिः ॥	४५

अभिज्ञानं मणिं लब्ध्वा चरितार्थोऽहमागतः ॥	४६
मया च पुनरागम्य रामस्याक्लिष्टकर्मणः ।	
अभिज्ञानं मया दत्तमर्चिष्मान्स महामणिः ॥	४७
श्रुत्वा तु मैथिलीं हृष्टस्त्वाशशंसे च जीवितम् ।	
जीवितान्तमनुप्राप्तः पीत्वाऽमृतमिवातुरः ॥	४८
उद्योजयिष्यन्नुद्योगं दध्रे कामं वधे मनः ।	
जिघांसुरिव लोकान्ते सर्वलोकान् विभावयुः ॥	४९
ततः समुद्रभासाद्य नलं सेतुमकारयत् ।	
अतरत्कपिवीराणां बाहिनी तेन सेतुना ॥	५०
प्रहस्तमवधीन्नीलः कुम्भकर्णं तु राघवः ।	
लक्ष्मणो रावणमुतं स्वयं रामस्तु रावणम् ॥	५१
स शक्रेण समागम्य यमेन वरुणेन च ।	
महेश्वरस्वयम्भूभ्यां तथा दशरथेन च ॥	५२
तैश्च दत्तवरः श्रीमानृषिभिश्च समागतः ।	
सुरर्षिभिश्च काकुत्स्थो वरौल्लिभे परंतपः ॥	५३
स तु दत्तवरः प्रीत्या वानरैश्च समागतः ।	
पुष्पकेण विमानेन किष्किन्ध्यामभ्युपागमत् ॥	५४
तं गङ्गां पुनरासाद्य वसन्तं मुनिसन्निधौ ।	
अविघ्नं पुण्ययोगेन श्वो रामं द्रष्टुमर्हसि ॥	५५

ततस्तु सत्यं हनुमद्वचो महन्निशम्य हृष्टो भरतः कृताञ्जलिः ।

उयाच पार्श्वो मनसः प्रहर्षिणीं निरस्य पूर्णः खलु मे मनोरथः॥ ५६

मृदुसूर्याः सनीहाराः पटुशीताः समारुताः ।	
शून्यारण्या हिमध्वस्ता-दिवसा भान्ति सांप्रतम् ॥	११
निवृत्ताकाशशयनाः पुप्यनीता हिमारुणाः ।	
शीता वृद्धतरायामाखियामा यान्ति सांप्रतम् ॥	१२
रविसंक्रान्तसौभाग्यस्तुपारारुणमण्डलः ।	
निःश्वासान्ध इवादृशश्चन्द्रमा न प्रकाशते ॥	१३
ज्योत्स्नी तुपारमलिना पौर्णमास्यां न राजते ।	
सीतेव चातपश्यामा लक्ष्यते न तु शोभते ॥	१४
प्रकृत्या शीतलस्पर्शो हिमविद्धश्च सांप्रतम् ।	
प्रवाति पश्चिमो वायुः काले द्विगुणशीतलः ॥	१५
बाष्पच्छन्नान्यरण्यानि यवगोधूमवन्ति च ।	
शोभन्तेऽभ्युदिते सूर्ये नदद्विः क्रौञ्चसारसैः ॥	१६
खर्जूरपुष्पाकृतिभिः शिरोभिः पूर्णतण्डुलैः ।	
शोभन्ते किञ्चिदानग्राः शालयः कनकप्रभाः ॥	१७
मयूखैरुपसर्पद्भिर्हिमनीहारसंवृतैः ।	
दूरमभ्युदितः सूर्यः शशाङ्क इव लक्ष्यते ॥	१८
जग्राद्यवीर्यः पूर्वाह्ने मध्याह्ने स्पर्शतः सुराः ।	
संरक्तः किञ्चिदापाण्डुरातपः शोभते क्षिती ॥	१९
अवश्यायनिपातेन किञ्चिन्नम्रग्राद्वल्य ।	
वनानां शोभते भूमिर्निविष्टरुणातपा ॥	२०
एतन्मु विपुलं शीतमुदकं द्विरदः सुराम् ।	
अत्यन्ततृपितो वन्यः प्रतिसंहरते करम् ॥	२१

पते हि समुणसीना विहगा जलचारिणः ।	
न विगाहन्ति सलिलमप्रगल्भा इवाहवम् ॥	२२
अवश्यायतमोनद्धा नीहारतमसा वृत्ताः ।	
प्रमुष्ठा इव लक्ष्यन्ते विपुष्पा वनराजयः ॥	२३
चाप्पसन्धन्नसलिला रुतविज्ञेयसारसाः ।	
हिमाद्रवालुकैस्तीरैः सरितो भान्ति सांप्रतम् ॥	२४
तुषारपतनाथैव मृदुत्वाद्भास्करस्य च ।	
शैत्यादगाग्रस्थमपि प्रायेण रसवज्जलम् ॥	२५
Rāmāyana Aranyakāṇḍa	

VI.

A POETIC DESCRIPTION OF THE
MIGHTY WARRIOR ARJUNA.

अग्निर्ब्राह्मणरूपेण प्रच्छन्नोऽन्नमयावत ।	
महाशनं ब्राह्मणं मां प्रमुञ्चार्जुन स्वाण्डवे ॥	१
सशुश्रुवे च धर्मात्मा यन्ममर्थं चकार ह ।	
तस्मै ब्राह्मणरूपाय हुताशाय महायज्ञाः ।	
निजित्यैकरथेनेन्द्रं हत्वा पन्नगराग्रमान् ॥	२
यन्मु देवान्मनुष्याश्च सर्वानेकरथोऽजयन् ।	
स भीमधन्वा श्वेनाश्वः पाण्डवः किं करिष्यति ॥	३
समुद्र इव सिन्धूनां शैलानां हिमवानिव ।	
महेन्द्र इव देवानां दानवानां चन्द्रिर्यथा ॥	४

सुप्रतीको गजेन्द्राणां युस्यानां तुरगो यथा ।	
कुबेर इव यक्षाणां मृगाणां केसरी यथा ॥	५
रोषामर्षसमायुक्तो मुजङ्गानां च तक्षकः ।	
वायुवेगबलोद्भूतो गरुडः पततामिव ॥	६
आयुधानां वरो वज्रः फकुभांश्च गवां वरः ।	
धृतराष्ट्रश्च नागानां हस्तिप्वैरावतो यथा ॥	७
पुत्रः प्रियाणामधिको भार्या च सुहृदां वरः ।	
गिरीणां प्रवरो मेरुर्देवानां मधुसूदनः ।	
ब्रह्माणां प्रवरश्चन्द्रः सरसां मानसो यथा ॥	८
यथैतानि विशिष्टानि स्वस्यां जात्यां वृकोदर ।	
एवं युवा गुडाकेशः श्रेष्ठः सर्वेषु नृप्यताम् ॥	९
सोऽयमिन्द्रादनवमो वामुदेवाच्च भारत ।	
उपित्वा पञ्च वर्षाणि सहस्राक्षस्य वेदमनि ॥	१०
ब्रह्मचारी प्रते युक्तः सर्वशम्भृतां वरः ।	
अवाप चाश्वमखजः सर्वज्ञः सर्वसंमतः ।	
क्षिप्रं चाणु विचित्रं च ध्रुवं च वदतां वरः ॥	११
अनुज्ञातः सुरेन्द्रेण पुनः प्रत्यागतो महीम् ।	
भार्तराष्ट्रविनाशाय पाण्डवानां जयाय च ॥	१२
यं मन्ये द्वादशं रत्नमादित्यानां त्रयोदशम् ।	
सगूनां नयमं मन्ये गिरीणामष्टमः स्मृतः ॥	१३
यस्य दीर्घां गमौ बाहू ज्यापातेन कृष्णीट्ठनौ ।	
दक्षिणर्ध्वं गण्यश्च बाहू अनष्टौ यथा ॥	१४

तलाङ्गुलित्राभ्युचितौ नागराजकरोपमौ ।	
पीनौ परिघसङ्काशौ मृदुताग्रतलौ शुभौ ॥	१५
श्यामो युवा गुडाकेशो दर्शनीयश्च पाण्डवः ।	
गाण्डीवधन्वा श्वेताश्वः किरीटी वानरध्वजः ॥	१६
किंरूपधारी किंकर्मा किंचेष्टः किंपरायणः ।	
बीभत्सुर्भीमधन्वा च किं करिष्यति चार्जुनः ॥	
कुन्तीपुत्रो विराटस्य रमते केन कर्मणा ॥	१७

Mahābhārata-Vīrāṭaparva.

VII.

RESTRAINT OF SENSES IS THE ROOT OF SUCCESS.

शब्दः स्पर्शश्च रूपं च रसो गन्धश्च पद्ममः ।	
एकैकमलमेतेषां विनाशप्रतिपत्तये ॥	१
शुचिशष्पाङ्कुराहारो विदूरकमणक्षमः ।	
लुब्धकाद्रीतलोभेन मृगो मृगयते वधम् ॥	२
गिरीन्द्रशिखराकारो लील्योन्मूलितद्रुमः ।	
करिणीस्पर्शसंमोहादालानं याति धारणः ॥	३
स्निग्धदीपशिखालोकविलोभितविलोचनः ।	
मृत्युमृच्छत्यसन्देहात् पतङ्गः सहसा पतन् ॥	४
दूरेऽपि च भवन् दृष्टेरगाधसलिले चरन् ।	
मीनस्तु सामिपं लोहमास्वादयति मृत्यवे ॥	५
गन्धलुब्धो मधुकरो दानासवपिपासया ।	
अभ्येत्यमुखमधारां गजकर्णशृणुष्वणाम् ॥	६

- एकैकशो विनिघ्नन्ति विषया विपर्सनिमाः ।
 क्षेमी नु न कथं वा स्याद्यः समं पञ्च सेवते ॥ ७
 सेवेत विषयान्काले मुक्त्वा तत्परतां वशी ।
 सुखं हि फलमर्थस्य तन्निरोधे वृथा श्रियः ॥ ८
 निकामं सक्तमनसां कान्तामुखविलोकने ।
 गलन्ति गलिताक्षूणां यौवनेन सह श्रियः ॥ ९
 धर्मादयोऽर्थतः कामः कामालुखफलोदयः ।
 आत्मानं हन्ति तान्हुत्वा युक्त्या यो न निषेधते ॥ १०
 मृगयाऽश्वास्तथा पानं गर्हितानि महीभुजाम् ।
 दृष्टास्तेभ्यस्तु विपदः पाण्डुनैपधवृष्णिषु ॥ ११
 कामः क्रोधस्तथा लोभो हर्षो मानो मदस्तथा ।
 पद्मर्गमुत्सृजेदेनमस्मिस्त्यक्ते सुखी नृपः ॥ १२
 शत्रुपद्मर्गमुत्सृज्य जामदग्नयो जितेन्द्रियः ।
 अम्बरीषो महामागो बुभुजाते चिरं महीम् ॥ १३
 शास्त्राय गुरुसंयोगः शास्त्रं विनयवृद्धये ।
 विद्याविनीतो नृपतिर्न वृच्छेत्प्रेष्यवसीदति ॥ १४

इति म्म राजा विनयी नयान्वितो

निषेवमाणो नरदेवसेवितम् ।

पदं समाकामति मास्तरं श्रिया

शिरो महारजगिरिबोन्नतम् ॥

१५

परां विनीतः ममुपैति मेय्यतां

महीपतीनां विनयो विभूषणम् ।

प्रवृत्तदानो मृदुसञ्चरत्करः

करीव मद्रो विनयेन ग्रोमते ॥

१६

सुनिपुणमुपसेव्य सद्गुरुं

शुचिरनुवृत्तिपरो विमृतये ।

भवति हि विनयोपवृंहितो

नृपतिपदाय शमाय च क्षमः ॥

१७

Kāmandakiya-nītisāra I.

VIII.

SOME QUESTIONS AND ANSWERS OF PERENNIAL INTEREST.

केनसिद्धोत्रियो भवति केनसिद्धिन्दते महत् ।

केनसिद्ध द्वितीयवान्भवति राजन्केन च बुद्धिमान् ॥ १

श्रुतेन श्रोत्रियो भवति तपसा विन्दते महत् ।

धृत्या द्वितीयवान्भवति बुद्धिमान्वृद्धसेवया ॥ २

इन्द्रियार्थाननुभवन्बुद्धिर्माँल्लोकपूजितः ।

संमतः सर्वमृतानामुच्छ्रसन्को न जीवति ॥ ३

देवतातिथिमृत्यानां पितृणामात्मनश्च यः ।

न निर्यपति पञ्चानामुच्छ्रसन्न स जीवति ॥ ४

किंसिद्धुरुत्तरं मूमेः किंसिद्धुच्चतरं च स्वात् ।

किंन्विच्छीघ्रतरं वायोः किंसिद्धुत्तरं तृणान् ॥ ५

माता गुरुतरा भूमेः सात्पितोच्चतम्नथा ।

मनः शीघ्रतरं वाताचिन्ता बहुतरा तृणान् ॥ ६

- किंस्त्रिष्ववसतो मित्र किंस्त्रिन्मित्र गृहे सत ।
 आतुरस्य च किं मित्र किंस्त्रिन्मित्र मरिष्यत ॥ ७
 विद्या प्रवसतो मित्रं भार्या मित्रं गृहे सतः ।
 आतुरस्य भिषद् मित्र दान मित्र मरिष्यत ॥ ८
 धन्यानामुत्तम किंस्त्रिद्वनाना स्यात्किमुत्तमम् ।
 लाभानामुत्तम किं स्यात्पुत्राना स्यात्किमुत्तमम् । ९
 धन्यानामुत्तम दाक्ष्य धनानामुत्तम श्रुतम् ।
 लाभानां श्रेय आरोग्यं सुराणां तुष्टिरुत्तमा ॥ १०
 केनस्त्रिदावृतो लोक केनस्त्रिन्न प्रकाशते ।
 केन त्यजति मित्राणि केन स्वर्ग न गच्छति ॥ ११
 अज्ञानेनावृतो लोकन्तमसा न प्रकाशते ।
 लोभात्त्यजति मित्राणि सङ्गात्स्वर्ग न गच्छति ॥ १२
 मृत कथं स्यात्पुरष कथं राष्ट्र मृत भवेत् ।
 श्राद्ध मृत कथं वा म्यात्कथं यज्ञो मृतो भवेत् ॥ १३
 मृतो दरिद्र पुरुषो मृत राष्ट्रमरानकम् ।
 मृतमथोनिय श्राद्ध मृतो यज्ञस्त्वदक्षिण ॥ १४
 तप निर्लभण प्रोक्त षोऽन्मश्च प्रकीर्तित ।
 क्षमा च या परा प्रोक्ता या च ह्रीः परिकीर्तिता ॥ १५
 तप सधर्मवर्तित्व मनसो दमन दम ।
 क्षमा दृढमहिष्णुच ह्रीरकार्यनिवर्तनम् ॥ १६
 प शत्रुर्जय पुमा कश्च व्याधिरनन्तक ।
 पीडाश्च मृत सातुरमातु कीदृश मृत ॥ १७

- क्रोधः सुदुर्जयः शत्रुलोभो व्याधिरनन्तकः ।
 सर्वभूतहितः साधुरसाधुनिर्दयः स्मृतः ॥ १८
- किं सैर्यमृषिभिः प्रोक्तं किं च धैर्यमुदाहृतम् ।
 ज्ञानं च किं परं प्रोक्तं दानं च किमिहोच्यते ॥ १९
- स्वधर्मे स्थिरता सैर्यं धैर्यमिन्द्रियनिग्रहः ।
 ज्ञानं मनोमलत्यागो दानं वै मूतरक्षणम् ॥ २०
- कः पण्डितः पुमान् ज्ञेयो नास्तिकः कश्च उच्यते ।
 को मूर्खः कश्च कामः संसात्को मत्सर इति स्मृतः ॥ २१
- धर्मज्ञः पण्डितो ज्ञेयो नास्तिको मूर्ख उच्यते ।
 कामः संसारहेतुश्च हृत्पापो मत्सरः स्मृतः ॥ २२
- धर्मश्चार्थश्च कामश्च परस्परविरोधिनः ।
 एषां नित्यविरुद्धानां कथमेकत्र सङ्गमः ॥ २३
- यदा धर्मश्च भार्या च परस्परवशानुगौ ।
 तदा धर्मार्थकामानां त्रयाणामपि सङ्गमः ॥ २४
- राजकुलेन वृत्तेन स्वाध्यायेन श्रुतेन वा ।
 ब्राह्मण्यं केन भवति प्रब्रूयेतत्सुनिश्चितम् ॥ २५
- शृणु यक्ष कुलं तात न स्वाध्यायो न च श्रुतम् ।
 कारणं हि द्विजत्वे च वृत्तमेव न संशयः ॥ २६
- वृत्तं यत्नेन संरक्ष्यं ब्राह्मणेन विशेषतः ।
 अक्षीणवृत्तो न क्षीणो वृत्तस्तु हतो हतः ॥ २७
- पठकाः पाठकाश्चैव ये चान्ये शास्त्रचिन्तकाः ।
 सर्वे व्यसनिनो मूर्खा यः क्रियावान्स पण्डितः ॥ २८

चतुर्वेदोऽपि दुर्वृत्तः स शूद्रादतिरिच्यते ।

योऽग्निहोत्रपरो दान्तः स ब्राह्मण इति स्मृतः ॥ २९

को मोदते किमाश्चर्यं कः पन्थाः का च वार्तिका ।

वद मे चतुरः प्रश्नान्मृता जीवन्तु बान्धवाः ॥ ३०

पञ्चमेऽहनि पष्ठे वा शाकं पचति स्वे गृहे ।

अनृणी चाप्रवासी च स वारिचर मोदते ॥ ३१

अहन्यहनि भूतानि गच्छन्तीह यमालयम् ।

शेषाः स्थावरमिच्छन्ति किमाश्चर्यमतः परम् ॥ ३२

तर्कोऽप्रतिष्ठः श्रुतयो विभिन्ना

नैको मुनिर्यस्य मतं प्रमाणम् ।

धर्मस्य तत्त्वं निहितं गुहायां

महाजनो येन गतः स पन्थाः ॥ ३३

Mahābhārata-Vanaparva.

IX.

THE PROLOGUE TO THE MĀLAVI- KĀGNIMITRA.

मूत्रधारः—(नपय्याभिमुखमवलोक्य) गारिष, इतन्मावत् ।

पारिपार्श्वकः—(प्रविश्य) भाव, अयमग्निः ।

गूत्र०—अग्निरितोऽग्निः परिषदा कालिदासप्रथितयन्तु गान्धर्वि-
पाणिमित्रं नाम नाटकमग्निन्यगन्तोत्मवे प्रयोक्तव्यमिति । तदार-
भ्यतां गङ्गीनदम् ।

पारि०—मा तावत् । प्रथितयशसां मासकविसौमिलकविमिश्रा-
दीनां प्रबन्धानतिक्रम्य वर्तमानकवेः कालिदासस्य क्रियायां कथं
परिपदो बहुमानः ।

सूत्र०—अपि विवेकविश्वान्तमभिहितम् । पश्य ।

पुराणमित्येव न साधु सर्वं
न चापि काव्यं नवमित्यवयवम् ।

सन्तः परीक्ष्यान्यतरद्भजन्ते

मूढः परग्रत्ययनेयबुद्धिः ॥ १

पारि०—आर्यमिश्रा. प्रमाणम् ।

सूत्र०—तेन हि त्वरतां भवान् ।

शिरसा प्रथमगृहीतामाज्ञामिच्छामि परिपदः कर्तुम् ।

देव्या इव धारिण्याः सेवादक्षः परिजनोऽयम् ॥

Mālavikāgnimitra I.

X.

AN OLD MAN CURSES DAS'ARATHA,
WHICH PROVES A BLESSING
IN DISGUISE.

अयं यथामुत्तमार्तवमुत्सव

समनुभूय विजयसवतीससः ।

नरपतिश्चक्रमे मृगयारतिं

स मधुमन्मधुमन्मधसन्निभः ॥

परिचयं चललक्ष्यनिपातने
 मयरूपोश्च तदिद्वित्वोपधनम् ।
 श्रमजयात्प्रगुणां च करोत्यसौ
 तनुमतोऽनुमतः सचिवैर्यथौ ॥

२

श्रगणिवागुरिकैः प्रयमास्थितं
 व्यपगतानलदस्यु विवेश सः ।
 स्थिरतुरङ्गममूमि निपानव-
 न्मृगवयोगवयोपचितं वनम् ॥

३

अथ नमस्य ईव त्रिदशायुधं
 कनकपिङ्गतडिद्रुणसङ्गतम् ।
 धनुरधिज्यमनाधिरुपाददे
 नरवरो रवरोपितकेसरी ॥

४

लक्ष्मीकृतस्य हरिणस्य हरिप्रभावः
 प्रेक्ष्य स्थितां सहचरीं ध्यवधाय देहम् ।
 धाकर्णकृष्टमपि कामितया ॥ धन्वी
 बाणं कृपामृदुमनाः प्रतिसञ्जहार ॥

५

प्रायो निपाणपरिमोपलघूतमाङ्गान्
 सङ्गांश्चकार नृपतिर्निश्चितैः क्षुरमैः ।
 शृङ्गं न हस्तविनयाधिरुतः परेषा-
 मखुच्छिन्नं न ममृषे न तु दीर्घमायुः ॥
 निर्पातोमैः पुञ्जलीनातिपासुर-
 ज्यानिर्षार्पैः क्षोभयामास मिहान् ।

६

नूनं तेषामभ्यसूयापरोऽभृद्
वीर्योदग्ने राजशब्दे मृगेषु ॥ ७

तान्हत्वा गजकुलवद्धतीव्रवैरान्
काकुत्स्थः कुटिलनस्त्राग्रलसमुक्तान् ।

आत्मानं रणकृतकर्मणां गजाना-
मानृत्यं गतमिव मार्गणैरमस्त ॥ ८

चमरान्परितः प्रवर्तिताश्वः कचिदाकर्णविकृष्टमल्लवर्षी ।
नृपतीनिव तान्वियोज्य सद्यः सितबालव्यजनैर्जगाम शान्तिम् ॥ ९

इति विस्मृतान्यकरणीयमात्मनः

सचिवावलम्बितधुरं नराधिपम् ।

परिवृद्धरागमनुबन्धसेवया
मृगया जहार चतुरेव कामिनी ॥ १०

स ललितकुमुदप्रवालशय्यां
ज्वलितमहौषधिदीपिकासनायाम् ।

नरपतिरतिवाह्यावभूव
कचिदसमेतपरिच्छदस्त्रियामाम् ॥ ११

उपसि स गजयूथकर्णतालैः
पट्टपट्टहृष्यनिभिर्विनीतनिद्रः ।

अरमत मधुराणि तत्र शृण्वन्
विहगविकृजितवन्दिमङ्गलानि ॥ १२

अथ जातु रुरोर्गृहीतवर्त्मा विपिने पार्श्वचरैरलक्ष्यमाणः ।
श्रमफेनमुचा तपस्त्रिगाढां तमसां प्राप नदीं तुरङ्गमेण ॥ १३

कुम्भपूरणभवः पटुरुच्चैरुच्चचार निनदोऽम्भासि तस्याः ।
 तत्र स द्विरदद्वंद्वहितशङ्की शब्दपातिनमिषुं विससर्ज ॥ १४
 नृपते. प्रतिषिद्धमेव तत् कृतवान्यङ्गिरथो विलङ्घ्य यत् ।
 अपदे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताक्षाः ॥ १५

हा तातेति क्रन्दितमाकर्ण्य विपण्ण-

स्तस्यान्विष्यन्वेतसगूढप्रमवं सः ।

शल्यप्रोतं प्रेक्ष्य सकुम्भं मुनिपुत्रं

तापादन्तःशल्य इवासीत्क्षितिपोऽपि ॥

१६

तेनावतीर्य तुरगात्प्रथितान्वयेन

पृष्ठान्वयः स जलकुम्भनिपण्णदेहः ।

तस्मै द्विजेतरतपस्विमुतं स्वलद्धि-

रात्मानमक्षरपदैः कथयांचभूव ॥

१७

तच्चोदितश्च तमनुद्धृतशल्यमेव

पित्रोः सफाशमवसन्नदृशोर्निनाय ।

ताभ्यां तथागतमुपेत्य तमेकपुत्र-

मज्ञानतः स्वचरितं नृपतिः शशंस ॥

१८

तौ दम्पती बहु विलप्य शिक्षोः प्रहर्षा

शल्यं निरागतमुदहारयतामुरम्भः ।

सोऽभूत्परापुरय भूमिपतिं क्षशाप

हृन्मार्पितैर्नयनवारिभिरेव वृद्धः ॥

१९

दिशन्तमाप्स्यति भवानपि पुत्रगोत्रा-

दन्ते ययम्यहमिवेति तमुक्तवन्नम् ।

आकान्तपूर्वमिव मुक्तविपं मुजङ्गं
 प्रोवाच कौश्लपतिः प्रथमापराद्धः ॥ २०
 शपोऽप्यदृष्टतनयाननपद्मशोभे
 सानुग्रहो भगवता मयि पातितोऽयम् ।
 कृप्यां दहन्नपि स्तुतु क्षितिमिन्धनेद्धो
 बीजप्ररोहजननीं ज्वलनः करोति ॥ २१
 इत्थंगते गतघृणः किमयं विघत्तां
 वध्यस्तुवेत्यभिहितो वसुधाधिपेन ।
 एषान् हुताशनवतः स मुनिर्ययाचे
 पुत्रं परासुमनुगन्तुमनाः सद्गारः ॥ २२

Raghuvamśa IX.

XI.

MALAYAKETU'S SUSPICIONS ABOUT
 THE MINISTER RĀKSHASA RECEIVE
 UNEXPECTED CONFIRMATION.

(ततः प्रविशति प्रतीहार्यनुगम्यमानो मलयकेतुः)

मलय०—(स्वगतम्) अहो राक्षसं प्रति विकल्पबाहुल्याद्वा-
 कुला मे बुद्धिर्न निश्चयमधिगच्छति । कुतः ।

भवत्या नन्दकुलानुरागदृढ्या नन्दान्वयालम्बिना

किं चाणक्यनिराकृतेन कृतिना मौर्येण सन्धास्यते ।

स्यैव भक्तिगुणस्य बाधिगणयन्किं सत्यसन्धो भवे-

दित्यारूढकुलाञ्चकमिव मे चेतश्चिरं आम्यति ॥ १

{ प्रकाशम् } विजये क मागुरायणः ।

प्रतीहारी—कुमार, एष खलु कटकात्रिष्कमितुकामाना मुद्रा-
संप्रदानमनुतिष्ठति ।

मलय०—विजये मुहूर्तमसञ्चारा भव यावदस्य पराङ्मुखस्यैव
पाणिभ्यां नयने पिदधामि ।

प्रती०—यत्कुमार आज्ञापयति ।

(प्रविश्य)

पुरुषः—आर्य एष खलु क्षपणको मुद्रानिमित्तमार्यं प्रेक्षितु-
मिच्छति ।

भागु०—प्रवेशय ।

पुरुषः—तथेति । (निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य)

क्षपणकः—धर्मसिद्धिः श्रावकानां भवतु ।

भागु०—(स्वगतम्) अये राक्षसस्य मित्रं जीवसिद्धिः । (प्रका-
शम्) न खलु राक्षसस्य प्रयोजनमेव किञ्चिदुद्दिश्य गम्यते ।

क्षप०—शान्तं पापं शान्तं पापम् । श्रावक तत्र गमिष्यामि
यत्र राक्षसस्य पिशाचस्य वा नामापि न श्रूयते ।

भागु०—यलयान्मुहुरिदं प्रणयकोपः । तत्किमपराद्धं राक्षसेन
भदन्तस्य ।

क्षप०—श्रावक न किमपि मम राक्षसेनापराद्धम् । स्वयमेव
हनाशो मन्दभास्य आत्मनः कर्मसु लज्जे ।

भागु०—भदन्त वर्धयसि मे पुनूहलम् । श्रोतुमिच्छामि ।

मलय०—(स्वगतम्) अहमपि श्रोतुमिच्छामि ।

क्षप०—श्रावक भिमनेनाधोनय्येन श्रुतेन ।

भागु०—यदि रहस्यं तत्तिष्ठतु ।

क्षप०—न रहस्यं किंत्वतिनृगंसम् ।

भागु०—यदि न रहस्यं तत्कथ्यताम् ।

क्षप०—आवक न रहस्यमेतत्तथापि न कथयिष्यामि ।

भागु०—अहमपि मुद्रां न दास्यामि ।

क्षप०—(स्वगतम्) युक्तमिदानीमर्थिने कथयितुम् । (प्रकाशम्) का गतिः । शृणोतु आवकः । अस्मि तावदहं मन्दभाम्यः प्रथमं पाटलिपुत्रे निवसता राक्षसेन मित्रत्वमुपगतः । तस्मिन्नवसरे राक्षसेन गूढविषकन्याप्रयोगमुत्पाद्य घातितः पर्वतेश्वरः ।

मलय०—(समाप्पमात्मगतम्) कथं राक्षसेन घातितस्तातो न चाणक्येन ।

भागु०—भदन्त ततस्ततः ।

क्षप०—ततोऽहं राक्षसस्य मित्रमिति कृत्वा चाणक्यहतकेन सनिकारं नगरान्निर्वासितः । इदानीमपि राक्षसेनानेकाकार्यकुशलैः किमपि तादृशमारभ्यते येनाहं जीवलोकाजिप्कासिष्ये ।

भागु०—मतिश्रुतं राज्यार्थमयच्छता चाणक्यहतकेनेदमकार्यमनुष्ठितं न राक्षसेनेति श्रुतमस्माभिः ।

क्षप०—(कर्णो पिपाय) शान्तं पापम् । चाणक्येन विषकन्याया नामापि न श्रुतम् ।

भागु०—मुद्रा दीयते । एहि कुमारं आवय ।

मल०—(उपसृत्य)

श्रुतं सखे श्रवणविदारणं वचः

सुहृन्मुखाद्रिपुमघिरुत्य भाषितम् ।

प्रतीहारी—कुमार, एष खलु कटकात्रिष्कमितुकामानां मुद्रा-
संप्रदानमनुतिष्ठति ।

मलय०—विजये मुहूर्तमसञ्चारा भव यावदस्य पराङ्मुखस्यैव
पाणिभ्यां नयने पिदघामि ।

प्रती०—यत्कुमार आज्ञापयति ।

(प्रविश्य)

पुरुषः—आर्य एष खलु क्षपणको मुद्रानिमित्तमार्यं प्रेक्षितु-
मिच्छति ।

भागु०—प्रवेशय ।

पुरुषः—तथेति । (निष्क्रान्तः)

(प्रविश्य)

क्षपणकः—धर्मसिद्धिः श्रावकानां भवतु ।

भागु०—(स्वगतम्) अये राक्षसस्य मित्रं जीवसिद्धिः । (प्रका-
शम्) न खलु राक्षसस्य प्रयोजनमेव किञ्चिदुद्दिश्य गम्यते ।

क्षप०—ज्ञान्तं पापं शान्तं पापम् । श्रावक तत्र गमिष्यामि
यत्र राक्षसस्य पिशाचस्य वा नामापि न श्रूयते ।

भागु०—यत्नवान्मुद्दिदि प्रणयकोपः । तत्किमपराद्धं राक्षसेन
भदन्तस्य ।

क्षप०—श्रावक न किमपि मम राक्षसेनापराद्धम् । स्वयमेव
हताशो मन्दभाम्य आत्मनः कर्मणु लब्धे ।

भागु०—भदन्त वर्षयसि मे कुतूहलम् । श्रोतुमिच्छामि ।

मलय०—(भ्यगतम्) अहमपि श्रोतुमिच्छामि ।

क्षप०—श्रावक किमनेनाथोत्थेन श्रुतेन ।

भागु०—यदि रहस्यं तत्तिष्ठतु ।

क्षप०—न रहस्यं कित्वतिनृशंसम् ।

भागु०—यदि न रहस्यं तत्कथ्यताम् ।

क्षप०—श्रावक न रहस्यमेतत्तथापि न कथयिष्यामि ।

भागु०—अहमपि मुद्रां न दास्यामि ।

क्षप०—(स्वगतम्) युक्तमिदानीमर्थिने कथयितुम् । (प्रकाशम्) का गतिः । शृणोतु श्रावकः । अस्ति तावदहं मन्दभाम्यः प्रथमं पाटलिपुत्रे निवसता राक्षसेन मित्रत्वमुपगतः । तस्मिन्नवसरे राक्षसेन गूढविपकन्याप्रयोगमुत्पाद्य घातितः पर्वतेश्वरः ।

मलय०—(सवाप्पमात्मगतम्) कथं राक्षसेन घातितस्मातो न चाणक्येन ।

भागु०—भदन्त तत्तन्मतः ।

क्षप०—ततोऽहं राक्षसस्य मित्रमिति कृत्वा चाणक्यहतकेन सनिकारं नगरान्निर्वासितः । इदानीमपि राक्षसेनानेकाकार्यकुशलैर्न किमपि तादृशनारभ्यते येनाहं जीवलोकाभिष्कासिष्ये ।

भागु०—प्रतिश्रुतं राज्यार्थमयच्छता चाणक्यहतकेनेदमकार्यमनुष्ठितं न राक्षसेनेति श्रुतमस्माभिः ।

क्षप०—(कर्णा पिपाय) शान्तं पापम् । चाणक्येन विपकन्याया नामापि न श्रुतम् ।

भागु०—मुद्रा दीयते । एहि कुमारं श्रावय ।

मल०—(उपसृत्य)

श्रुतं सखे श्रवणविदारणं वचः

सुहृन्मुस्ताद्रिपुमधिकृत्य भाषितम् ।

पितुर्वधव्यसनमिदं हि येन मे

चिरादपि द्विगुणमिवाद्य वर्धते ॥

२

क्षप०—(स्वगतम्) अये श्रुतं मलयकेतुहतकेन । हन्त कृता-
र्थेऽसि । (इति निष्क्रान्तः)

मलय०—(प्रत्यक्षवदाकाशे लक्ष्यं चक्षा) राक्षस राक्षस युक्तं
युक्तम् ।

मित्रं ममेदमिति निर्वृतचित्तवृत्तिं

विश्रम्भतस्त्वयि निवेशितसर्वकार्यम् ।

तातं निपात्य सह बन्धुजनाश्रुतोयै-

रन्वर्थतोऽपि ननु राक्षस राक्षसोऽसि ॥

३

Mudrārākshasa V.

XII.

DESCRIPTION OF A MORNING IN LANKA.

अधाम्नमासेदुपि मन्दकान्तौ पुण्यक्षयेणेव निधौ फलानाम् ।

समाललम्बे रिपुमिश्रकल्पैः पद्मैः प्रहासः कुमुदैर्विपादः ॥ १

दूरं समारुह्य दिवः पतन्तं भृगोरिवेन्दुं विहितोपकारम् ।

यद्दानुरागोऽनुपपात तूर्णं तारागणः सम्भृतशुभ्रकीर्तिः ॥ २

शशाङ्गनाथापगमेन धूम्रां मूर्च्छांपरीतामिव निर्विवेकाम् ।

ततः सखीव प्रयितानुरागा प्राबोधयद् द्वां मधुरारुणश्रीः ॥ ३

दुरत्तरे पङ्क इवान्धकारे ममं जगत्सन्ततरदिमरज्जुः ।

मणष्टर्गतं विभागमुच्यन् प्रत्युज्जहारेय ततो विवस्वान् ॥ ४

सुखावगाहानि युतानि लक्ष्म्या शुचीनि सन्तापहराण्युत्तुणि ।
 प्रबुद्धनारीमुखपङ्कजानि प्रातः सरांसीव गृहाणि रेजुः ॥ ५
 संमृष्टसिक्कार्चितचारुपुष्पैरामोदवद्भव्यमुगन्धमागैः ।
 लक्ष्मीर्विजिग्ये भवनैः समृद्धैः सेव्यस्य देवैरपि नन्दनस्य ॥ ६
 जघानुकूलान्कुलधर्मसम्पदो विधाय वेश्यान् सुदिवः पुरीजनः ।
 प्रबोधकाले शतमन्युविद्विपः प्रचक्रमे राजनिकेतनं प्रति ॥ ७
 द्यौलेन्द्रशृङ्गेभ्य इव प्रवृत्ता वेगाज्जलैषाः पुरमन्दिरेभ्यः ।
 आपूर्य रथ्याः सरितो जनौघा राजाङ्गनाम्भोधिमपूरयन्त ॥ ८
 प्रबोधकालाब्रिदशेन्द्रशत्रोः प्रागूष्येद्योषं परिशुष्यमाणाः ।
 हीना महान्तश्च समत्वमीषुर्द्धाः सैरवज्ञांपरुषाक्षिदृष्टाः ॥ ९
 गुह्यरुचश्चत्करकर्णेजिह्वैरवज्ञयाऽप्राङ्मुलिसङ्घृहीतैः ।
 रक्षांस्यनायासहतैरुपास्थुः कपोललीनालिकुलैर्गजेन्द्रैः ॥ १०
 उपेक्षिता देवगणैस्त्रिसद्भिर्निश्चाचरैर्वीतमयैर्निष्कृताः ।
 तस्मिन्नदृश्यन्त सुरदुर्माणां सजाटपुष्पस्रवकाः प्रकीर्णाः ॥ ११

Bhāṭṭikārya XI.

XIII.

PRAHLĀDA AND HIRANYAKAS'IPU.

पौरोहित्याय भगवान्मृतः काव्यः किलामुरैः ।
 शण्डामर्कं सुतौ तस्य दैत्यराजगृहान्तिके ॥ १
 तौ राज्ञा प्रापितं बालं प्रह्लादं नयकोविदम् । ७
 पाठयामासतुः पाठ्यानन्यांश्चामुरबालकान् ॥ २

एकदाऽमुरराट् पुत्रमङ्कमारोप्य पाण्डव ।

; पप्रच्छ कथ्यतां वत्स मन्यते साधु यद्ववान् ॥ ३

प्रह्लाद उवाच ।

तत्साधु मन्येऽमुरवर्य देहिनां सदा समुद्विग्नधियामसद्गहात् ।

हित्वात्मपातं गृहमन्धकूपं वनं गतो यद्वरिमाश्रयेत् ॥ ४

श्रुत्वा पुत्रगिरो दैत्यः परपक्षसमाहिताः ।

जहास बुद्धिर्बालानां भिद्यते परबुद्धिभिः ॥ ५

सम्यग्विधार्यतां बालो गुरुगेहे द्विजातिभिः ।

विष्णुपक्षैः प्रतिच्छन्नैर्न भिद्येतास्य धीर्यथा ॥ ६

गृहमानीतमाहूय प्रह्लादं दैत्ययाजकाः ।

प्रशस्य शृङ्गया बाचा समपृच्छन्त सामभिः ॥ ७

वत्स प्रह्लाद भद्रं ते सत्यं कथय मा मृषा ।

बालानति कुतस्तुभ्यमेव बुद्धिविपर्ययः ॥ ८

बुद्धिभेदः परकृत उताहो ते स्वतोऽभवत् ।

भण्यतां श्रोतुकामानां गुरूणां कुलनन्दन ॥ ९

प्रह्लाद उवाच ।

स्वः परश्वेत्यसद्ग्राहः पुंसां यन्मायया कृतः ।

विमोहितधियां दृष्टस्तस्यै भगवते नमः ॥ १०

यथा आम्यत्ययो ब्रह्मन्संयमाकर्षसन्निधौ ।

तथा मे भिद्यते चेत्तश्चक्रपाणेर्यदृच्छया ॥ ११

एतावद् ब्राह्मणायोक्त्वा विरराम महामतिः ।

तं निर्भर्त्स्योय कुपितः स दीनो राजसेवकः ॥ १२

आनीयतामरे चेन्नमसाकमयशस्करः ।

युञ्जन्नात्म्यं दुर्बुद्धेश्वतुभोऽस्तोदितो दमः ॥ १३

दैतेयचन्दनवने जातोऽयं कण्टकदुमः ।	
यन्मूलोन्मूलपरशोर्विष्णोर्नालयितोऽर्मकः ॥	१४
इति तं विविधोपायैर्भीषयन्सर्जनादिभिः ।	
प्रह्लादं ग्राहयामास त्रिवर्गस्योपपादनम् ॥	१५
तत एनं गुरुर्जात्वा ज्ञातज्ञेयचतुष्टयम् ।	
दैत्येन्द्रं दर्शयामास मातृमृष्टमलङ्कृतम् ॥	१६
पादयोः पतितं बालं प्रतिनन्द्याशिषामुरः ।	
परिप्लव्य चिरं दोर्म्या परमामाष निर्वृतिम् ॥	१७
आरोप्याङ्गमवग्राय मूर्धन्यश्रुकलाम्बुभिः ।	
आसिञ्चन्विकसद्वक्त्रमिदमाह युधिष्ठिर ॥	१८
प्रह्लादानूच्यतां तात स्वपीतं किञ्चिदुत्तमम् ।	
कालेनैतावतायुष्मन्यदक्षिणद्वारोर्भवान् ॥	१९

प्रह्लाद उवाच ।

श्रवणं कीर्तनं विष्णोः स्मरणं पादसेवनम् ।	
अर्चनं वन्दनं द्रास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥	२०
इति पुंसाऽर्पिता विष्णौ भक्तिश्चेन्नवलक्षणा ।	
क्रियते भगवत्पट्टा तन्मन्येऽधीतमुत्तमम् ॥	२१
निशम्यैतत्सुतवचो हिरण्यरुधिपुस्तवा ।	
गुरुपुत्रमुवाचेदं रुपा प्रस्फुरिताधरः ॥	२२
ब्रह्मवन्द्यो किमेतत्ते विषक्षं श्रयतामता ।	
असारं ग्राहितो बालो मामनादृत्य दुर्मते ॥	२३

गुरुपुत्र उवाच ।

न मत्प्रणीतं न परप्रणीतं सुतो वदत्येष तवेन्द्रशत्रो ।
नैसर्गिकीयं मतिरस्य राजन् नियच्छ मन्युं कददाः स्वमानः ॥ २४

गुरुणैवं प्रतिप्रोक्तो भूय आहासुरः सुतम् ।
न चेद्गुरुमुखीयं ते कुतोऽभद्राऽसती मतिः ॥

२५

ग्रहाद उवाच ।

मतिर्न कृष्णे परतः स्वतो वा
मिथोऽभिपद्येत गृहप्रसक्तानाम् ।
अदान्तगोभिर्विशतां तमिस्रं
पुनः पुनश्चर्वितचर्वणानाम् ॥

२६

इत्युक्तोपरतं पुत्रं हिरण्यकशिपू रुपा ।
अन्धीकृतात्मा स्वोत्सङ्गानिरस्यत महीतले ॥

२७

आहामर्षरूपाविष्टः कषायीभूतलोचनः ।
वध्यतामाश्वयं वध्यो निःसारयत नैर्ऋताः ॥

२८

अयं मे भ्रातृहा सोऽयं हित्वा स्वान्सुहृदोऽधमः ।
पितृव्यहन्तुर्यः पादौ विष्णोर्दासवदर्चति ॥

२९

परोऽप्यपत्यं हितकृद्यथौषधं
स्वदेहजोऽप्यामयवत्सुतोऽहितः ।

छिन्धात्तदङ्गं यदुतात्मनोऽहितं

शेषं सुखं जीवति यद्विवर्जनात् ॥

३०

सर्वरूपायैर्हन्तव्यः सम्भोजशयनासनैः ।

सुहृद्विघ्नधरः शत्रुमुनेर्दुष्टमिवेन्द्रियम् ॥

३१

हिमवाय्वग्निसलिलैः पर्वताक्रमणैरपि ।

न शशाक यदा हन्तुमपापमसुरः सुतम् ।

चिन्तां दीर्घतमां प्राप्तस्तत्कर्तुं नाम्यपद्यत ॥

३२

इति तं चिन्तया किञ्चिन्लानश्रियमधोमुत्तम् ।

शण्डामक्रवौशनसौ विविक्त इति होचतुः ॥ ३३

इमं तु पाण्डैर्वरुणस्त वद्धा निघेहि मीतो न प्लवते यथा ।

बुद्धिश्च पुंसो वयसाऽऽर्ज्यसेवया चावद्रुर्भगिर्व आगमिष्यति ॥ ३४

तथेति गुरुपुत्रोक्तमनुज्ञायेदनवतीत् ।

धर्मा ह्यस्योपदेष्टव्या राज्ञां ये गृहमेधिनाम् ॥ ३५

यदाचार्यः परावृष्टो गृहनेर्षायकर्मसु ।

वयस्यैर्बालैश्चैतन्त्र सोपहृतः कृतज्ञैः ॥ ३६

अथ तान् शृङ्गया वाचा प्रत्याहूय महाबुधः ।

उवाच विद्वांसनिष्ठां हृपया ग्रहनमिव ॥ ३७

प्रहाद उवाच ।

कौमार आचरेत्प्राज्ञो धर्मान्मागवतानिह ।

दुर्लभं नानुपं जन्म तदप्यधुवनयन्दम् ॥ ३८

सुखमैन्द्रियकं दैत्या देहयोगेन देहिनाम् ।

सर्वत्र लभ्यते दैवाद्यथा दुःखमयवतः ॥ ३९

पुंसो वर्षशतं द्यामुत्तर्द्धं चावितात्मनः ।

निष्कलं यदसौ राभ्यां शेतेऽर्धं प्रापितन्मनः ॥ ४०

मुग्धस्य बाल्ये कौमारे क्रीडतो याति विंशतिः ।

जरया प्रमददेहस्य यात्यकल्पस्य विंशतिः ॥ ४१

दुरापूरेण कामेन मोहेन च बलीयसा ।

शेषं गृहेषु सक्तस्य प्रमत्तस्यापयाति हि ॥ ४२

ततो विदूरात्परिहृत्य दैत्या

दैत्येषु सप्तं विषयात्मकेषु ।

उपेत नारायणमादिदेवं

स मुक्तसङ्गैरिषितोऽपवर्गः ॥

४३

तस्मात्सर्वेषु भूतेषु दयां कुरुत सौहृदम् ।

आमुरं भावमुन्मुच्य यया तुप्यत्यघोक्षजः ॥

४४

धर्मार्थकाम इति योऽभिहितस्त्रिवर्ग

ईक्षा त्रयी नयदमौ विविधा च वार्ता ।

मन्ये तदेतदखिलं निगमस्य सत्यं

स्वात्मार्षणं स्वमुह्यदः परमस्य पुंसः ॥

४५

ज्ञानं तदेतदमलं दुरवापमाह

नारायणो नरसखः किल नारदाय ।

एकान्तिनां भगवतस्तदकिञ्चनानां

पादारविन्दरजसाऽऽश्रुतदेहिनां स्यात् ॥

४६

Bhāgavatapurāṇa VII.

XIV.

EULOGY OF WOMAN.

येष्यद्गनानां प्रवदन्ति दोषान्वैराग्यमार्गेण गुणान्विहाय ।

ते दुर्जना मे मनसो वितर्कः सद्भाववास्यानि न तानि तेषाम् ॥ १

प्रवृत्त सत्यं कतरोऽङ्गनानां दोषोऽस्ति यो नाचरितो मनुष्यैः ।

घाटेन पुष्पिः प्रमदा निरस्ता गुणाधिकाम्ना मनुनात्र चोक्तम् ॥ २

सोमस्तामामदाच्छैचं गन्धर्वः शिक्षितां गिरम् ।

अमिश्र सर्वमक्षितं तन्मात्रिष्कसमाः स्त्रियः ॥

३

जामयो यानि गेहानि क्षपन्त्यप्रतिपूर्विताः ।

तानि कृत्याहतानीव विनश्यन्ति समन्ततः ॥ ४

अहो धार्ष्ट्यमसाधूनां निन्दतामनघाः स्त्रियः ।

मुष्णतामिव चौराणां तिष्ठ चौरैति जल्पताम् ॥ ५

पुरुषश्चटुलानि कामिनीनां कुरुते यानि रहो न तानि पश्चात् ।

सुहृत्क्षतयाहना गताम्नवगुण्य प्रविशन्ति सप्तनिहम् ॥ ६

Bṛhatsaṃhitā.

XV.

A SPECIMEN OF LYRIC POETRY.

प्रलयपयोधिजले धृतवानसि वेदं

विहितबहित्रचरित्रमखेदम् ।

केशव धृतमीनशरीर जय जगदीश हरे ॥ १

क्षितिरतिविपुलतरे तव तिष्ठति शृष्टे

धरणिधरणक्रिणचक्रगरिष्ठे ।

केशव धृतकच्छपरूप जय जगदीश हरे ॥ २

वसति दशमशिखरे धरणी तव लम्बा

शशिनि कलङ्ककलेव निगमा ।

केशव धृतशङ्कररूप जय जगदीश हरे ॥ ३

तव करकमलवरे नयनमुत्तमशृङ्गं

दलितहिरण्यकशिपुतनुभृङ्गम् ।

केशव धृतनरहरिरूप जय जगदीश हरे ॥ ४

छलयसि विक्रमणे बलिमद्भुतवामन

पदनखनीरजनितजनपावन ।

केशव धृतवामनरूप जय जगदीश हरे ॥

५

क्षत्रियरुधिरमये जगदपगतपापं

क्षपयसि पयसि शमितमवतापम् ।

केशव धृतभृगुपतिरूप जय जगदीश हरे ॥

६

वितरसि दिक्षु रणे दिक्पतिकमनीयं

दशमुखमौलिबलिं रमणीयम् ।

केशव धृतरामशरीर जय जगदीश हरे ॥

७

बहसि वपुषि विशदे वसनं जलदामं

हलहतिभीतिमिलितयमुनाभम् ।

केशव धृतहलधररूप जय जगदीश हरे ॥

८

निन्दसि यज्ञविधेरहह श्रुतिजातं

सदयहृदय दर्शितपशुघातम् ।

केशव धृतबुद्धशरीर जय जगदीश हरे ॥

९

म्लेच्छनिवहनिधने कलयसि करवालं

धूमकेतुमिव किमपि करालम् ।

केशव धृतकल्किशरीर जय जगदीश हरे ॥

१०

श्रीजयदेवकवेरिदमुदितमुद्गारं

शृणु शुभदं सुगदं भवसारम् ।

केशव धृतदशविधरूप जय जगदीश हरे ॥

११

PRINCE VIKRAMĀDITYA OF THE CHĀ-
LUKYA RACE REFUSES THE PO-
SITION OF HEIR-APPARENT OUT
OF REGARD FOR HIS ELDEST
BROTHER.

सर्वासु विद्यासु किमप्यकुण्ठमुत्कण्ठमानं समरोत्सवेभ्यः ।
 श्रीविक्रमादित्यमथावलोक्य स चिन्तयामास नृपः कदाचिन् ॥ १
 अलङ्करोत्यद्भुतसाहसैः सिंहासनं चेदयमेकवारः ।
 एतस्य सिंहीमिव राजलक्ष्मीमङ्कसितां कः क्षमतेऽभियोजुम् ॥ २
 करोमि तावद्युवराजमेनमत्यक्तसाम्राज्यमरन्मनूजम् ।
 तद्वद्वर्गसंश्रयणाद्घातु धुनीष साधारणतां नृपश्रीः ॥ ३
 एवं विनिश्चित्य कृतप्रयत्नमूचे कदाचित्पितरं प्रणम्य ।
 सरस्वतीनूपुरसिञ्जितानां सहोदरेण ध्वनिना कुमारः ॥ ४
 आज्ञा शिरश्चुम्बति पार्श्वानां त्यागोपभोगेषु वदो न्निता श्रीः ।
 सव प्रसादात्सुलभं समस्तं मातामयं मे युवराजमावः ॥ ५
 जगाद् देवोऽथ मदीप्सितस्व किं वत्स घत्से प्रतिकूलमावम् ।
 ननु त्वदुत्पत्तिपरिश्रमे मे स चन्द्रचूडामरणः प्रमाणम् ॥ ६
 घत्से जगद्रक्षणयामिकत्वं न चेत्त्वमङ्गीकृतयौवराज्यः ।
 मौर्वीरवापूरितदिङ्मुखस्य ह्यन्तिः कथं शम्यतु महिजस्य ॥ ७
 आकर्ष्य कर्णाटपतेः सखेदमित्थं वचः प्रत्यवदत्कुमारः ।
 सरस्वतीलोलदुकूलकान्तां प्रकाशयन्दन्तमयूखलेस्वाम् ॥ ८

वाचालतैषां पुरतः कवीनां कान्त्या मदोयं सत्रिवे सुधांशौ ।
 त्वत्सन्निधौ पाटवनाटनं यत्तथापि भक्त्या किमपि ब्रवीमि ॥ ९
 विचारचातुर्यमपाकरोति तातस्य भूयान्मयि पक्षपातः ।
 ज्येष्ठे तनूजे सति सोमदेवे न यौवराज्येऽस्ति ममाधिकारः ॥ १०
 चालुक्यवंशोऽपि यदि प्रयाति पात्रत्वमाचारविपर्ययस्य ।
 अहो महद्वैशसमाः किमन्यदनङ्कुशोऽमृतकलिकुञ्जरोऽयम् ॥ ११
 लक्ष्म्याः करं ग्राहयितुं तदादौ तातस्य योग्यः स्वयमग्रजो मे ।
 कार्यं विपर्यासमलीमसेन न मे नृपश्रीपरिरम्भणेन ॥ १२
 ज्येष्ठं परिम्लानमुखं विधाय भवामि लक्ष्मीप्रणयोन्मुखश्चेत् ।
 किमन्यदन्यायपरायणेन मयैव गोत्रे लिखितः कलङ्कः ॥ १३
 तातश्चिरं राज्यमलङ्करोतु ज्येष्ठे ममारोहतु यौवराज्यम् ।
 सलीलमाक्रान्तदिगन्तरोऽहं द्वयोः पदातिव्रतमुद्वहामि ॥ १४
 रामस्य पित्रा भरतोऽभिपिक्तः क्रमं समुल्लङ्घ्य यदात्मराज्ये ।
 तेनोत्थिता स्त्रीजित इत्यकीर्तिरद्यापि तस्यास्ति दिगन्तरेषु ॥ १५
 तदेव विश्राम्यतु कुन्तलेन्द्र यशोविरोधी मयि पक्षपातः ।
 न किं समालोचयति क्षितीन्दुरायासशून्यं मम यौवराज्यम् ॥ १६
 पुत्राद्वचः श्रोत्रपवित्रमेवं श्रुत्वा चमत्कारमगान्त्ररेन्द्रः ।
 इयं हि लक्ष्मीर्धुरि पांसुलानां केषां न चेतः क्लृपीकरोति ॥ १७
 सखेऽहमे विनिवेद्य चैनमुवाच रोमाञ्छतरद्विताङ्गः ।
 क्षिपन्निवात्युज्ज्वलदन्तकान्त्या प्रसादमुक्तावलिमस्य कण्ठे ॥ १८
 भाग्यैः प्रभूतैर्भगवानसौ मे सत्यं भवानीदयितः प्रसन्नः ।
 चालुक्यगोत्रस्य विभूषणं यत्पुत्रं प्रसादीकृतवान्भवन्तम् ॥ १९

एतानि निर्यान्ति वचांसि वक्त्रात्कस्यापरस्य श्रवणामृतानि ।
 मघूनि लेह्यानि मुग्द्विरेफैर्न पारिजातादपरः प्रसूते ॥ २०
 यस्याः कृते भूमिभृतां कुमाराः केषां न पात्रं नवविष्टवानाम् ।
 उन्मत्तमातङ्गसहस्रगुर्वी सा राज्यलक्ष्मीस्तृणवल्लधुम्ने ॥ २१
 जानामि मार्गं भवतोपदिष्टं ममापि चानुक्यकुले प्रसूतिः ।
 किं त्वत्र लक्ष्मीर्गुणवन्वहीने निसर्गलोला कथमेति दार्ढ्यम् ॥ २२
 तन्मे प्रमार्णाकुरु वत्स वाक्यं चानुक्यलक्ष्मीश्चिरमुन्नतान्तु ।
 निर्मत्सराः क्षोणिभृतः सुवन्तु ममाकलङ्कं गुणपक्षपातम् ॥ २३
 श्रुत्वेति वाक्यं पितुरादरेण जगाद् मूयो विहसन्कुमारः ।
 मद्भाग्यदोषेण दुराग्रहोऽयं तातस्य मत्कीर्तिकलङ्कहेतुः ॥ २४
 अशक्तिरस्यास्ति न दिग्त्रयेषु यस्यानुजोऽहं गिरसा धृताज्ञः ।
 स्यानस्य एवाद्भुतकार्यकारी विभर्तु रक्षामणिना समत्वम् ॥ २५
 इत्यादिमिश्रितरैर्यचोभिः कृत्वा पितुः कौतुकमुत्सवं च ।
 अकारयज्ज्येष्ठमुद्गरशीलः स यौवराज्यप्रतिपत्तिपात्रम् ॥ २६

Vikramāṅkadevacharita III.

XVII.

THE MARRIAGE OF PÂRVATÎ AND SIVA.

एकैव सत्यामपि पुत्रपङ्क्तौ चिरस्य दृष्टेव मृतोत्थितेव ।
 आसन्नपाणिग्रहणेति पित्रोरुमा विज्ञेपोच्छ्वसितं बभूव ॥ १
 अङ्गाद्ययावद्भुदीरिताग्नीः सा मण्डनान्मण्डनमन्वमुद्ग ।
 सम्बन्धिभिन्नोऽपि गिरेः कुलस्य स्नेहसदेकायतनं जगाम ॥ २

मैत्रे मुहूर्ते शशलाञ्छनेन योगं गतासूत्तरफल्गुनीषु ।
 तस्याः शरीरे प्रतिकर्म चकुर्वन्धुस्त्रियो याः पतिपुत्रवत्यः ॥ ३
 बभौ च सम्पर्कमुपेत्य चाला नवेन दीक्षाविधिसायकेन ।
 करेण भानोर्वहुलावसाने सन्धुक्ष्यमाणेव शशाङ्करेखा ॥ ४
 सा मङ्गलस्नानविशुद्धगात्री गृहीतपत्युद्गमनीयवला ।
 निर्वृत्तपर्जन्यजलाभिषेका प्रफुल्लकाशा वसुधेव रेजे ॥ ५
 तस्मात्प्रदेशाच्च वितानवन्तं युक्तं मणिस्तम्भचतुष्टयेन ।
 पतिप्रताभिः परिगृह्य निन्ये क्लृप्तासनं कौतुकवेदिमध्यम् ॥ ६
 तां प्राप्सुर्षीं तत्र निवेद्य तन्वीं क्षणं व्यलम्बन्त पुरो निषण्णाः ।
 मृतार्धशोभाहियमाणनेत्राः प्रसाधने सज्जिहितेऽपि नार्यः ॥ ७
 धूपोष्मणा त्याजितमार्द्रभावं केशान्तमन्तःकुसुमं तदीयम् ।
 पर्याक्षिपत् काचिदुदारगन्धं दूर्वायता पाण्डुमधूकदाम्ना ॥ ८
 विन्यस्तशुक्लागुरु चक्षुरङ्गं गोरोचनापत्रविभक्तमस्याः ।
 सा चक्रवाकाङ्कितसैफताया त्रिसोतसः कान्तिमतीत्य तस्यौ ॥ ९
 सा सम्भवद्भिः कुसुमैर्लतेव ज्योतिर्भिरुचद्विरिव त्रियामा ।
 सरिद्विद्वद्भिरिव लीयमानैरामुच्यमानामरणा चकाशे ॥ १०
 ध्यात्मानमालोभ्य च शोभमानमादर्शविम्बे स्मिमितायताक्षी ।
 हरोपयाने त्वरिता बभूव स्त्रीणां प्रियालोकफल्गे हि घेपः ॥ ११
 क्षीरोदधेलेव सफेनपुञ्जा पर्याप्तचन्द्रेव क्षरत्रियामा ।
 नयं नवक्षीमनिवासिनी सा भूयो बभौ दर्पणमादधाना ॥ १२
 तामर्चिताभ्यः कुलदेयताभ्यः कुलप्रतिष्ठां प्रणमय्य गाता ।
 अश्वारयत्कागयिनव्यदक्षा क्रमेण पादमहर्षं सतीनाम् ॥ १३

असण्डितं प्रेम लभस्व प्रत्युरित्युच्यते तामिरुमा स नम्रा ।
 तथा तु तत्कार्यशरीरमाजा पश्चात्कृताः शिष्यजनाशिपोऽपि ॥१४
 इच्छात्रिमृत्योरनुरूपमद्रिस्तस्याः कृती कृत्यमशेषयित्वा ।
 सभ्यः समायां मुहुरास्वितायां तस्यौ वृषाङ्गागमनप्रतीक्षः ॥१५
 स गोपसि नन्दिभुजावलम्बी शार्दूलचर्मन्तरितोरुष्टम् ।
 तद्रक्तिसंक्षिप्तवृहद्व्यमाणमारुह्य कैलासमिव प्रतस्थे ॥ १६
 तं लोकपालाः पुरुहूतमुख्याः श्रीलक्ष्णोत्सर्गविनीतवेपाः ।
 दृष्टिप्रदाने कृतनन्दिसंज्ञास्तद्वर्शिताः प्राञ्जलयः प्रणेषुः ॥ १७
 कम्पेन मूर्ध्नः शतपत्रयोनिं वाचा हरिं वृत्रहणं सितेन ।
 धालोकमात्रेण मुरानशेषान् सम्भावयामास यथाप्रथानम् ॥१८
 तस्मै जयागीः ससृजे पुरस्तात्सप्तर्षिभिस्तान् सितपूर्वमाह ।
 विवाहयन्त्रे विततेऽत्र यूयमभ्यर्च्यवः पूर्ववृता मयेति ॥ १९
 तमृद्धिमद्वन्बुजनाधिरुद्वैर्वृन्दैर्गजानां गिरिचक्रवर्ती ।
 प्रत्युज्जगामागमनप्रतीतः प्रफुल्लवृक्षैः कटकैरिव स्रैः ॥ २०
 हीमानभृद्गमिधरो हरेण त्रैलोक्यवन्द्येन कृतप्रणामः ।
 पूर्वं महिम्ना स हि तस्य दूरमावर्जितं नात्मशिरो विवेद ॥२१
 स प्रीतियोगाद्विकसन्मुसुस्त्रार्जामातुरग्रेसरसामुपेत्य ।
 प्रावेशयन्मन्दिरमृद्धमेनमागुल्फकीर्णापणमार्गपुष्पम् ॥ २२
 तस्मिन्मुहूर्ते पुरमुन्दरीणागीमानसद्दर्शनललसानाम् ।
 प्रासादभालामु वमृत्तुरित्थं त्यक्तान्यकार्याणि विचेष्टितानि ॥२३
 स्थाने तपो दुश्चरमेतदर्थमपणेषा पेलवयाऽपि तप्तम् ।
 या दास्यमप्यस्य लभेत नारी सा स्यात्कृतार्था किमुतादृशम्याम् ॥२४

परस्परेण स्पृहणीयक्षोभं न चेदिदं द्वन्द्वमयोजयिष्यत् ।

अस्मिन्द्वये रूपविधानयत्नः पत्युः प्रजानां विफलोऽभविष्यत् २५

अनेन सम्बन्धमुपेत्य दिष्टा मनोरथप्रार्थितमीश्वरेण ।

मूर्धानमालि क्षितिधारणोच्चमुच्चैस्तरं वक्ष्यति शैलराजः ॥ २६

तत्रेश्वरो विष्टरभाग्यथावत् सरत्नमर्त्यं मधुमच्च गव्यम् ।

नवे दुकूले च नगोपनीतं प्रत्यग्रहीत्सर्वममन्त्रवर्जम् ॥ २७

दुकूलवासाः स वधूसमीपं निन्ये विनीतैरवरोधदक्षैः ।

वैलासमीपं स्फुटफेनराजिर्नवैरुदन्वानिव चन्द्रपादैः ॥ २८

तथा प्रवृद्धाननचन्द्रकान्त्या प्रफुल्लचक्षुःकुमुदः कुमार्या ।

प्रसन्नचेतःसलिलः शिवोऽभूत्संसृज्यमानः शरदेव लोकः ॥ २९

प्रमुक्तपाणिग्रहणं यदन्यद्वधूवरं पुष्यति कान्तिमग्र्याम् ।

सान्निध्ययोगादनयोस्तदानीं किं कथ्यते श्रीरुभयस्य तस्य ॥ ३०

तौ दम्पती त्रिः परिणीय बहिमन्योन्यसंस्पर्शनिमीलिताक्षौ ।

स कारयामास धर्षं पुरोधास्तस्मिन्समिद्धार्चिषि लाजमोक्षम् ॥ ३१

सा लाजधूमाञ्जलिमिष्टगन्धं गुरूपदेशाद्वचनं निनाय ।

कपोलसंस्पर्शिशिलः स तस्या मुहूर्तकर्णोत्पलतां प्रपेदे ॥ ३२

वधूं द्विजः प्राहं तवैष वत्से वद्विर्विवाहं प्रति कर्मसाक्षी ।

शिवेन भर्त्रा सह धर्मचर्या कार्या त्वया मुक्तविचारयेति ॥ ३३

आलोचनान्तं श्रवणं वितत्य पीतं गुरोस्तद्वचनं भवान्या ।

निदाघकालोल्बणतापयेव माहेन्द्रमम्मः प्रथमं पृथिव्या ॥ ३४

ध्रुवेण भर्त्रा ध्रुवदर्शनाय प्रयुज्यमाना प्रियदर्शनेन ।

सा दृष्ट इत्याननमुन्नमस्य ह्रीसन्नकण्ठी कथमप्युवाच ॥ ३५

इत्थं विधिज्ञेन पुरोहितेन प्रयुक्तपाणिग्रहणोपचारौ ।

प्रणेमतुस्तौ पितरौ प्रजानां पद्मासनस्थाय पितामहाय ॥ ३६

Kumārasambhava VII.

XVIII.

AN ADDRESS TO THE GANGES.

यदन्तः खेलन्तो बहुलतरसन्तोपमरिता

न काका नाकाधीश्वरनगरसाकांक्षमनसः ।

निवाताल्लोकानां जनिमरणश्लोकापहरणं

तदेतत्ते तीरं श्रमशमनधीरं भवतु नः ॥ १

विनिन्द्यान्मुन्मत्तैरपि च परिहार्याणि पतितै-

रवाच्यानि ब्राह्मैः सपुलकमपास्यानि पिशुनैः ।

हरन्ती लोकानामनवरतमेनासि कियतां

कदाप्यश्रान्ता त्वं जगति पुनरेका विजयसे ॥ २

स्वभासस्वच्छानां सहजशिशिराणामयवपा-

मपारस्ते मातर्जयति महिमा कोऽपि जगति ।

मुदा यं गायन्ति द्युतलमनवद्यद्युतिमृतः

समासाद्याचापि स्फुटपुलकसांद्राः सगरजाः ॥ ३

पुरो धावं धावं द्रविणमदिराघूर्णितदृशां

महीपानां नानातरुणतरस्वेदस्य नियतम् ।

ममैवायं मन्तुः स्वहितशतहन्तुर्जडधियो

वियोगस्ते मातर्यदिह करुणातः क्षणमपि ॥ ४

अनाथः स्नेहार्द्रा विगलितगतिः पुण्यगतिर्दा

पतन् विश्वोद्धर्त्री गदविगलितः सिद्धमिषजम् ।

सुधासिन्धुं तृष्णाकुलितहृदयो मातरमयं

शिशुः संप्राप्तस्त्वागहमिह विदग्ध्याः समुचितम् ॥ ५

श्वपाकानां त्रातैरमितविचिकित्साविचलितै-

र्विमुक्तानामेकं किल सदनमेनःपरिपदाम् ।

अहो मामुद्धर्तुं जननि घटयन्त्याः परिकरं

तव श्लाघां कर्तुं कथमिव समर्थो नरपशुः ॥ ६

श्ववृत्तिव्यासक्तो नियतमथ मिय्याप्रलपनं

कुतर्केष्वभ्यासः सततपरपैशुन्यमननम् ।

अपि श्रावं श्रावं मम तु पुनरेवं गुणगणा-

नृते त्वत्को नाम क्षणमपि निरीक्षेत वदनम् ॥ ७

अलभ्यं सौरभ्यं हरति सततं यः सुमनसां

क्षणादेव प्राणानपि विरहशस्त्रक्षतहृदाम् ।

त्वदीयानां लीलाचलितलहरीणां व्यतिकरात्

पुनीते सोऽपि द्रागहह पवमानस्त्रिभुवनम् ।

सदैव त्वय्येवार्पितकुशलचिन्ताभरमिमं

यदि त्वं मामम्ब त्यजसि समयेऽस्मिन्सुविषमे ।

तदा विश्वासोऽयं त्रिभुवनतलादम्भयते

निराधारा चेयं भवति खलु निर्व्याजकरुणा ॥ ९

ललाटे या लोकैरिह खलु सलीलं तिलकिता

तमो हन्तुं घटे तरुणतरमार्तण्डतुलनाम् ।

विलुम्पन्ती सद्यो विधिलिखितदुर्वर्णसरणिं

त्वदीया सा भृश्या मम हरतु कृन्तामपि शुचम् ॥ १०

अविश्रान्तं जन्मावधिसुकृतजन्मार्जनकृतां

सतां श्रेयः कर्तुं कति न कृतिनः सन्ति विवुधाः ।

निरस्तालम्बानामकृतसुकृतानां तु भवतीं

विनामुष्मिँल्लोके न परमवलोक्ये हितकरम् ॥ ११

पयः पीत्वा मातस्तव सपदि यातः सहचरै-

र्विमूढैः संरन्तुं कचिदपि न विश्रान्तिमगमम् ।

इदानीमुत्तमे मृदुपवनसञ्चारजिशिरे

चिरादुन्निद्रं मां सद्यहृदये शायय चिरम् ॥ १२

Gangūlaharī.

XIX.

अन्योक्तयः

खद्योतो घोटते तावद्यामन्नोदयते शशी ।

उदिते तु सहस्रांशौ न खद्योतो न चन्द्रमाः ॥ १

यत्पादाः शिरसा न केन विधृताः पृथ्वीभृतां मध्यत-

स्तस्मिन्भासति राहुणा कवलिते लोकत्रयीचक्षुषि ।

खद्योतैः स्फुरितं तमोभिरुदितं ताराभिरुज्जृम्भितं

ब्रूकैरुत्थितमाः किमत्र करवै किं किं न कैश्चेष्टितम् ॥ २

परिमलस्यायम् ।

कलासाक्षाः सम्यग्बहसि यदसि त्वं द्विजपति-

र्धुत्तिलाद्विभूता जनिरपि च रत्नाकरकुले ।

बहु ब्रूमः किं वा पुरहरविरोमण्टनमसि

त्वदीयं तत्सर्वं शयपर कलङ्काद्विफलितम् ॥ ३ लक्ष्मणस्य

जन्म क्षीरमहाणवे सहस्रवः श्रीपारिजातादयो

विभ्वं यस्य सुधामयं त्रिमुवनाधीनस्य मूर्ध्नि स्थितिः ।

इत्थं सर्वचराचरप्रियकरे यस्योदये चेद्भवे-

त्सङ्कोचः कमलस्य दुष्कृतिरसौ निन्द्यो न ताराधिपः ॥ ४

उत्पत्तिर्जलधौ मुधा सहचरी ज्योत्स्नाभिरामा तनुः

स्यानं व्योम कुमुद्वतीपरिवृद्धश्चन्द्रेति नाम स्फुटम् ।

सर्वं चारु तथापि हन्त कठिना यत्त्वां कलङ्काङ्कितं

जल्पन्ति प्रतिवासरं सुरगणास्तेनाति दूयामहे ॥ ५

भट्टवीरेधरस्य

वितर चारिद चारि दवातुरे

चिरपिपासितचातकपोतके ।

प्रचलिते भरुति क्षणमन्यथा

क च भवान् क पयः क च चातकाः ॥ ६

तत्रैव प्राचीण्यं जलद जगदानन्दकरणं

यदम्भःपालीराहरसि खलसत्त्वाज्जलनिधेः ।

निसर्गाक्षारास्त्रा नयसि च कथंचिन्मधुरता-

मथासारैस्तासां युगपदुपकर्तासि जगतः ॥ ७

आदाय चारि परितः सरितां मुखेभ्यः

किं तावद्वर्जितमनेन दुरर्णवेन ।

क्षारीकृतं च वटवाद्दहने हुतं च

पानालकुक्षिकुहरे विनिवेशितं च ॥ ८

पीयूषेण गुराः श्रिया गुरारिपुर्मर्यादया मेदिनी

शक्रः फलरुद्धा शशाङ्ककलया श्रीगङ्गरनोपितः ।

मैनाकादिनगा निजोदरगताः संस्नानतः स्वापिता-
स्त्वञ्जुलीकरणे घटोद्भवमुनिः केनापि नो वारितः ॥ ९

सत्रिर्गमिष्यति मविष्यति सुप्रमातं
भास्वानुदेष्यति हसिष्यति पङ्कजार्थीः ।

इत्थं विचिन्तयति कोपगते द्विरेफे

हा हन्त हन्त नलिनीं गज उज्जहार ॥ १०

किं क्वापि प्रलयानलैर्विदपिनो निर्दय भस्मीकृताः

किंसिद्धेवगजेन पङ्कजवनं निष्कन्दमुन्मूलितम् ।

किं वा हन्त कृतान्तकेसरिभयात्यक्तो मदः कुञ्जरै-

र्येनासिन्धिरसे करीरकुसुमे हा भृङ्ग विश्राम्बसि ॥ ११

रे रे फोकिल आ भज मौनं किञ्चिदुदञ्चय पञ्चमरागम् ।

नो चेत्त्वामिह को जानाते काककदम्बकपिहिते चूते ॥ १२

किं फोमलैः कलरवैः पिक तिष्ठ तूष्णी-

मेते तु पाभरनराः स्वरमाफलज्यं ।

को वा रटत्ययमये निकटे कटूनि

रे वध्यतामिति वदन्ति गृहीतदण्डाः ॥ १३

लक्ष्मणस्य

कैलिं कुरुष्व परिमुदस्व सरोरुहाणि

गाहस्व शैलतटनिर्झरिणीपयांसि ।

मावानुरक्तकरिणीकरलालिताङ्ग

मातङ्ग मुञ्च मृगराजरागभिलापम् ॥ १४

१४

आनन्दवर्धनस्य

गिरिगह्वरेषु गुरुगर्वगुम्फितो गजराजपोत न कदापि सञ्चरेः ।
यदि बुध्यते हरिशिशुः स्तनंधयो भविता करेणुपरिशेषिता मही ॥ १५

कति न सन्ति महीषु महीरुहः

सुरभिपुष्परसालफलालयः ।

सुरभयन्ति न केऽपि च मूरुहा-

निति यशोऽस्ति परं तव चन्दन ॥ १६

सौरभ्यं भुवनत्रयेऽपि विदितं शैत्यं नु लोकोत्तरं
कीर्तिः किं च दिगङ्गनाङ्गनगता किं त्वेतदेकं शृणु ।

सर्वानेव गुणानियं निगिरति श्रीखण्ड ते सुन्दरा-

नुज्झन्ती खलु कोटरेषु गरलज्वालां द्विजिह्वावली ॥ १७

अर्थसादृश्यम्

१ सहसा विदधीत न क्रियामविवेकः परमापदां पदम् ।
वृणते हि विमृश्यकारिणं गुणलुब्धाः स्वयमेव सम्पदः ॥ १
भारवेः

गुणवद्गुणवद्वा कुर्वता कार्यमादौ

परिणतिरवधार्या यत्नतः पण्डितेन ।

अतिरभसकृतानां कर्मणामा विपत्ते-

र्भवति हृदयदाही शल्यतुल्यो विपाकः ॥ २ भर्तृहरः

२ आ परितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानम् ।

यत्नवदपि शिक्षितानामात्मन्यप्रत्ययं चेतः ॥ ३ कालिदासस्य

त्वत्सम्भावितात्मानं बहु मन्यावहे वयम् ।

- प्रायः प्रत्ययमाधत्ते स्वगुणेषूत्तमादरः ॥ ■ कुमारसम्भवे

मम तावन्मतमिदं श्रूयतामङ्ग वामपि ।

ज्ञातसारोऽपि खल्वेकः सन्दिग्धे कार्यवस्तुनि ॥ ५ माघस्य

३ शिशुर्वा शिष्या वा यदमि मम तत्तिष्ठतु तथा

विशुद्धैस्तर्कैस्त्वयि तु मम भक्तिं जनयति ।

शिशुत्वं खेण वा भवतु ननु चन्धाऽसि जगतो

गुणाः पूजास्थानं गुणिषु न च लिङ्गं न च वयः ॥६

भवभूतेः

इयमिष्टगुणाय रोचतां रुचिरार्था भवतेऽपि भारती ।

ननु वक्त्रविशेषनिःस्पृहा गुणगृह्या वचने निपश्चितः ॥ ७ भारवेः

तामगौरवभेदेन मुनींश्चापश्यन्नीश्वरः ।

सी पुमानित्यनाम्येषा वृत्तं हि महितं सताम् ॥ ८ कालिदासस्य

४ व्यतिपन्नति पदार्थानान्तरः कोऽपि हेतु-

र्न सन्तु बहिरुपाधीन्प्रीतयः संश्रयन्ते ।

निरुमति हि पतङ्गम्योदने पुण्डरीकं

द्रवति च हिमरश्मावुद्गते चन्द्रकान्तः ॥ ९ भवभूतेः

भनति हृदयहारी कापि कस्यापि कश्चि-

न्न सन्तु गुणविशेषः प्रेमबन्धप्रयोगे ।

निमलयति वनान्ते कोकिलालपरम्ये

चिरुसति न वसन्ते मान्दती कोऽत्र हेतुः ॥ १०

नलचम्प्याम्

५ तमवेक्ष्य रुरोद सा भृशं स्तनसम्बाधमुरो जघान च ।

स्वजनस्य हि दुःखमग्रतो विवृतद्वारमिवोपजायते ॥ ११

कालिदासस्य

सन्तानवाहीन्यपि मानुषाणां दुःखानि सङ्ख्युवियोगजानि ।

दृष्टे जने प्रेयसि दुःसहानि स्रोतःसहस्रैरिव संभवन्ते ॥ १२

भवभूतेः

६ वंशभवो गुणवानपि सङ्गविशेषेण पूज्यते पुरुषः ।

न हि तुम्बीफलविकलो वीणादण्डः प्रयाति महिमानम् ॥ १३

सन्तप्तायसि संस्थितस्य पयसो नामापि न ज्ञायते

मुक्ताकारतया तदेव नलिनीपत्रस्थितं राजते ।

स्वात्यां सागरशुक्तिमध्यपतितं सन्मौक्तिकं जायते

प्रायेणाधममध्यमोत्तमदशा संसर्गतो जायते ॥ १४ भर्तृहरेः

मन्दोऽप्यमन्दतामेति संसर्गेण विपश्चितः ।

पङ्कच्छिदः फलस्येव निकषेणाविलं पयः ॥

१५

कालिदासस्य

७ सुखस्यानन्तरं दुःखं दुःखस्यानन्तरं सुखम् ।

पयसिणोपसर्पन्ते नरं नेमिमरा इव ॥

१६ वनपर्वणि

कस्यात्यन्तं सुखमुपनतं दुःखमेकान्ततो वा ।

नीचैर्गच्छत्युपरि च दशा चक्रनेमिक्रमेण ॥

१७ मेघदूते

द्वन्द्वानि सर्वस्य यतः प्रसक्तान्यलामलामग्रभृतीनि लोके ।

अतोऽपि नैकान्तगुरोऽस्ति कश्चिन्नैकान्तदुःखः पुरुषः पृथिव्याम् ॥ १८

बुद्धचरिते

८ धर्मार्थं क्षीणवित्तस्य क्षीणत्वमपि शोभते ।

सुरैः पीतावशेषस्य कृष्णपक्षे विघोरिव ॥

१९

कामन्दकस्य

स्थाने भवानेकनराधिपः सन्नकिञ्चनत्वं मस्रजं व्यनक्ति ।

पर्यायपीतस्य सुरैर्हिमांशोः कलाक्षयः श्लाघ्यतरो हि वृद्धेः ॥ २०

कालिदासस्य

९ सरसिजमनुविद्धं शैवलेनापि रम्यं

मलिनमपि हिमांशोर्लक्ष्म लक्ष्मीं तनोति ।

इयमधिकमनोज्ञा बल्ललेनापि तन्वी

किसिच हि मधुराणां मण्डनं नाकृतीनाम् ॥ २१

शाकुन्तले

यथा मसिद्धैर्मधुरं शिरोरुहैर्जटाभिरप्येवमभूत्तद्वाननम् ।

न पद्मपदश्रेणिभिरेव पङ्कजं सशैवलासङ्गमपि प्रकाशते ॥ २२

कुमारसम्भवे

१० अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य हिमं न सौभाग्यत्रिलोपि जातम् ।

एको हि दोषो गुणसन्निपाते निमज्जतीन्द्रोः किरणेष्विवाहः ॥ २३

कालिदासस्य

प्रत्यार्द्रावृत्ततिलकाम्बुपारपतैः

प्रह्लादं शमितपरिधमा दिव्यन्तः ।

कान्तानां बहुमतिमाययुः पयोदा

नाल्पीयान् बहु मुकृतं दिनसि दोषः ॥ २४ भारवेः

११ ननु वज्रिण एव वीर्यमेतद्विजयन्ते द्विपतो यदस्य पश्याः ।

वसुधाधरकन्दरामिसर्पां प्रतिशब्दोऽपि हरेर्भिनत्ति नागान् ॥ २५
विक्रमोर्वशीये

सिध्यन्ति कर्मसु महत्सपि यन्नियोज्याः

सम्भावनागुणमवेहि तमोश्चरणाम् ।

किं वाऽभविष्यदरुणस्तमसां विभेत्ता

तं चेत्सहस्रकिरणो धुरि नाकरिष्यत् ॥ २६ शाकुन्तले

१२ चीयते बालिशस्यापि सत्क्षेत्रपतिता कृपिः ।

न शालेः स्तम्बकरिता वसुर्गुणमपेक्षते ॥ २७ विशाखदत्तस्य

पात्रविशेषे न्यस्तं गुणान्तरं व्रजति शिल्पमाधातुः ।

पय इव समुद्रशुक्तौ मुक्ताफलतां पयोदस्य ॥ २८ कालिदासस्य

वितरति गुरुः प्राज्ञे विद्यां यथैव तथा जडे

न तु खलु तयोर्ज्ञाने शक्तिं करोत्यपहन्ति वा ।

भवति च पुनर्भूयान्भेदः फलं प्रति तद्यथा

प्रभवति शुचिर्विम्बोद्ग्राहे मणिर्न मृदां चयः ॥ २९

भवभूतेः

१३ अक्रीर्तिं चापि भूतानि कथयिष्यन्ति तेऽव्ययाम् ।

सम्भावितस्य चाकीर्तिर्मरणादतिरिच्यते ॥

३०

भगवद्गीतायाम्

न भीतो मरणादसि केवलं दूषितं यशः ।

विशुद्धस्य हि मे मृत्युः पुत्रजन्मसमः किल ॥

३१

शुद्धस्य

यदि समरमपास्य नास्ति मृत्योर्मयमिति युक्तमितोऽन्यतः प्रयातुम् ।
अथ मरणमवश्यमेव जन्तोः किमिति मुष्ण मलिनं यशः कुरुष्वे ३२
भट्टनारायणस्य

निश्चित्य चानन्यनिवृत्तिं वाच्यं त्यागेन पत्न्याः परिमार्ष्टुमैच्छत् ।
अपि स्वदेहात्किमुतेन्द्रियार्थाद्यशोधनानां हि यशो गरीयः ॥ ३३
कालिदासस्य

१४ जातस्य हि ध्रुवो मृत्युर्ध्रुवं जन्म मृतस्य च ।
तस्मादपरिहार्येऽर्थे नैवं शोचितुमर्हसि ॥ ३४ भगवद्गीतायाम्
मरणं प्रकृतिः शरीरिणां विवृतिर्जावित्तमुच्यते युधैः ।
क्षणमप्ययतिष्ठते श्वसन् यदि जन्तुर्ननु लामवानसौ ॥ ३५
कालिदासस्य

१५ अवैमि धैनामनघेति फितु लोकापवादो यलवान्मतो मे ।
छाया हि भूमेः शशिनो मलत्वेनारोपिता शुद्धिमतः प्रजाभिः ३६
कालिदासस्य

फटं जनः कुलधनैरनुरज्जनीय-

रात्रौ यदुक्तमशिवं न हि तत्क्षमं ते ।

नैसर्गिकी सुरमिणः कुसुमस्य सिद्धा

मूर्ध्नि स्थितिर्न चरणैरवताडनानि ॥ ३७ भवभूतेः

१६ यः सभायो हि मस्यास्ति स नित्यं दुरतिक्रमः ।

आ यदि क्रियते राजा तर्हि नास्नात्युपानहम् ॥ ३८

बलावलेपादधुनाऽपि पूर्ववत्प्रवाध्यते तेन जगज्जिगीषुणा ।

सतीव योषिद्व्यवृत्तिः मुनिश्चन्य पुमांसमभ्येति भवान्तरेष्वपि ॥ ३९

माघस्य

१७ अनिर्वेदः श्रियो मूलमनिर्वेदः परं सुखम् ।
 भूयस्तत्र विचेष्ट्यामि न यत्र विचयः कृतः ॥ ४० रामायणे
 तदलं प्रतिपक्षमुन्नतेरवलम्ब्य व्यवसायवन्ध्यताम् ।
 निवसन्ति पराक्रमाश्रया न विपादेन समं समृद्धयः ॥ ४१
 भारवेः

१८ यदेवोपनतं दुःखात्सुखं तद्रसवत्तरम् ।
 निर्वाणाय तरुच्छाया तप्तस्य हि विशेषतः ॥ ४२
 कालिदासस्य

सुखं हि दुःखान्यनुभूय शोभते घनान्धकारेष्विव दीपदर्शनम् ।
 सुखात्तु यो याति नरो दरिद्रतां मृतः शरीरेण मृतः स जीवति ॥ ४३
 शूद्रकस्य

१९ यस्यास्ति वित्तं स नरः कुलीनः स पण्डितः स श्रुतवान्पुणञ्जः ।
 स एव यक्ता स च दर्शनीयः सर्वे गुणाः काञ्चनमाश्रयन्ते ॥ ४४
 भर्तृहरेः

यस्यार्थास्तस्य मित्राणि यस्यार्थास्तस्य बान्धवाः ।
 यस्यार्थाः स पुमाल्लोके यस्यार्थाः स च पण्डितः ॥ ४५
 भगवतो वाल्मीकिः

२० दारुमेदनिपुणोऽपि पटंघ्रिर्निष्क्रियो भवति पद्मजवद्धः ।
 मन्थनानि किल सन्ति बहूनि शेदरन्तुरुत्तमन्थनमन्यन् ॥ ४६
 सम्पत्सु केलिसदृशं ध्यमनेषु समाश्रयः ।
 कोशो विलम्बचर्यासु किं नाम न सुदृश्याम् ॥ ४७ क्षेमेन्द्रस्य

२१ यथावचादृशं येन कृतं कर्म शुभाशुभम् ।
 तथावचादृशं तस्य फल्गुमीनः प्रयच्छति ॥ ४८ नलचम्प्याम्

एवं कुर्मं सर्वस्य फलत्यात्मनि सर्वदा ।

यो यद्वपति बीजं हि लभते सोऽपि तत्फलम् ॥ ४९

कन्दुको भित्तिनिक्षिप्त इव प्रतिफलन्मुहुः ।

आपतत्यात्मनि प्रायो दोषोऽन्यस्य चिकीर्षतः ॥ ५०

एतौ सोमदेवस्य

२२ अपि क्रियार्थं सुलभं समित्कुञ्जं जलान्यपि खानविधिसमाणि ते ।

अपि स्वशक्त्या तपसि प्रवर्तसे शरीरमाद्यं सतु धर्मसाधनम् ॥ ५१

कालिदासस्य

आयुः कामयमानेन धर्मार्थसुखसाधनम् ।

आयुर्वेदोपदेशेषु विधेयः परमादरः ॥ ५२ वाग्मटस्य

२३ अनियतरुदितस्मितं विराजत्-

प्रतिपयकोमलदन्तकुञ्जलाग्रम् ।

यदनकमलकं शिरोः सरामि

स्खलदत्तमजसमुग्धवस्त्रिभं ते ॥ ५३ भवभूतेः

आलक्ष्यदन्तमुवृत्त्यननिमित्तहासै-

रव्यक्तवर्णरमणीयवचःप्रवृत्तीन् ।

अङ्गाग्रयप्रणयिनमनयान्वहन्तो

धन्यास्तदङ्गरजसा मलिनीभवन्ति ॥ ५४ कालिदासस्य

२४ निवार्यतामालि किमप्ययं वटुः

पुनर्विचक्षुः स्फुरितोत्तराधरः ।

न केवलं यो महतोऽपभापते

शृणोति तस्मादपि यः स पापमाह ॥ ५५ कालिदासस्य

गुरोः प्रातः परीवादो न श्रोतव्यः कथंचन ।

कर्णौ तत्र पिघातव्यौ गन्तव्यं वा ततोऽन्यतः ॥ ५६

२५

प्रयुक्तसत्कारविशेषमात्मना

न मां परं संप्रतिपत्तुमर्हसि ।

यसः सतां सन्नतगात्रि सङ्गतं

मनीषिभिः सासपदीनमिष्यते ॥

५७

कालिदासस्य

न त्वां करोम्यहं भस्म क्रोधतीव्रेण वह्निना ।

सतां सप्तपदं मैत्रमुपितोऽहं त्वया सह ॥

५८

विष्णुपुराणे

२६

सत्यमेकपदं ब्रह्म सत्ये धर्मः प्रतिष्ठितः ।

सत्यमेवाक्षया वेदाः सत्येनावाप्यते परम् ॥

५९

रामायणे

अश्वमेधसहस्रं च सत्यं च तुलया धृतम् ।

अश्वमेधसहस्रेभ्यः सत्यमेवातिरिच्यते ॥

६०

महाभारते

14-15 अर्बुदम्—A hundred millions राज्येन in return for my kingdom, see Apte's Guide Art 51 b

16-17 तपामि स्वाध्यायश्च साधनानि यस्य धृतात्मसु—in those who have curbed their selves

19-21 प्रतीकश्च resemblance, used at the end of compoundts. कृता whip प्रणुदिना driven. वास्यमाना (*pr p* of the passive of वम् 10th cony) being driven forward ह्मायमाना (*pr p* of ह्माय an onomatopoeitic verb) lowing

25-26 Construe विश्वामित्रवन्मै कृताग्रदण्णमिहता परिता (*past pass p* of the causal of धृ) insulted, handled roughly

30-32 ऊर्ध्वाध्विन् &c —ऊर्ध्वे अचिरे (arched, curbed) क्षिरं घ्रीवा च यथा रौद्रं दशनं यस्या क्रोधेन दीप्तं वपुयस्या

31-35 आवरणम् cloth, garment. अवर्षायेन was scattered (*pass imperfect* of कृ with अव) सरस्ये enraged. विश्वामित्रस्य पदपद्मं genitive abs

37-38 म्र crescent-shaped arrow धुर a razor like barh. वैगम् a bamboo-staff. अघोरा (*Indeclinable past p* of अहृ with अत्) having dispelled

42 रवीनं *adv* Prosperous वृत्तं कृ not to mind, to pass over, to become careless about.

18-20 विमान —नन् Palace. समन्तं यत्तुद्वय —whose thoughts were identical, who were of one and the same mind.

21 अनेकवर्षसाहस्य One who had lived for many thousands of years. सुकरावानन् should be सुकरानन्

29-30 प्रजामुक्ते In being agreeable to the people. दृष्टा only soft, mild.

35 निदिष्टन् intent upon. उदारपुत्रन् resorted to by the best men. वरर is addressed to दशरथ

IV.

3-5 उग्रन् a barren spot with saline soil. स्त्रीवाक्य the words of a woman (here Kaikeyi) प्राहुः vulgar, unrefined. खरघातन (qualifies तस्य) of one who killed the demon Khara

7 सृष्ट —supply यदि before सृष्ट 'You should point out the faults or merits only when asked (to do so)'

9-10 उपचार Polite behaviour मावर्द्ध qualifies वाक्य

11-12 Instead of दण्ड प्रमत्तज्ञान्, the order should rather be प्रमत्तज्ञा दण्डन्, as dealing out punishment is the peculiar office of Lama. क्षमाचर (सुमन्त्राणिश) निपाचर

21 आनदिशानि should be आनेष्यानि

V.

1-4 अनेकधाना प्रवह (stream, flow) दन्निन्—This qualifies नैवशास्तादन् below नभसदन् —नम् Name of a mountain to the east of Meru famous for its fragrant forests. वैनामार्द a monumental palace प्रपात्रेन (coral) वृक्षमोशन (staircase) दस्य नतवाहनस्य वादवा (a raised seat) दन्निन्

5-13 The accusatives समवृत्तान्, दीना &c qualify शीग in verse 13 विनान् (विगणानि दधानि दम्या) which is bereft of lotus flowers. अह्वर The planet Mars. नक्षत्रराजस्य of the moon. अस्मृदानामने येन by the absence (or by non-application to) of the study of the Vedas (that are handed down by tradition).

14-15 सुस्वर Foolish, grammatical purity अवाच्यर हृतान् conveying a different meaning (other than the one intended). उपसर्गिन् establishing, justifying

VI.

1-5 अस्त (thrown) रक्षोभय यस्याः- त्रास apprehension, fear

10 Construe इदं कार्यं दीपत्कार्यं (इषत् 'a little' कार्यं यस्य) कृतमासीत्—This object had been so far accomplished that only a little remained to be done

12-15 ममापि should be मय्यपि, as कृच् governs the dative of the person pleased बन्धामुल the submarine fire दधि should be दधामि हरीश्वर = सुग्रीव पुरषशादूली refers to रामलक्ष्मणी अनवलित fickle

16-20 रानस adj dominated by passion अनीह adj power less ईश्वर adj able तौ refers to रामलक्ष्मणी रोषदोषेण परित (आवृत) आत्मा यस्य -यत्क clearly

VII.

1-5 सुनिविष्ट well arranged मित्रमवादेन (मित्रस्य इव प्रवाद यस्य) with one who (outwardly) talks like a friend शाति kinsman or kindred, paternal relations साधन adj one who accomplishes वैद्य a learned man (a rare meaning of the word) आततायिन् adj a desperado, one who commits a heinous crime

9-10 सम्पन्नम्—Riches अभिजात = प्राप्त

11-15 पुष्परम्—a blue lotus. तर्ष throat न विद्यते does not stay (in one flower for a long time) गृह्य should be गृहीत्वा Supply यदि before श्रूयात् कुलपासन bringing disgrace on the family

17-20 Supply त्व before न च धर्मपथे सिन् सुनीन adj well behaved, civil अज्ञातम् adj ignorant प्रदीप्त गृहण a house on fire

22 रणागिरि field of battle, अरण चलराजिरम् Amar वाप्य निपन्ना subdued or seized by Time (Death) परीतकाला = कालेन परीता

VIII.

3-5 नमसन् through impatience Supply स (राम) before वृत्त कृत ईदृग् enemy

12-17 Construe धात्रा (मद्यया) with युष्माकं वासं is the object of अनुपपन्न (having practised or adapted oneself to) कस्य should be कस्य यथा (आद्यानमिष्य) is an अवसीमाय compound

18 श्रुता is to be connected with चरणी अत्रियेन without making any difference between वीमला on the one hand and सुनेत्रा and हेनेयी on the other

IX.

1-5 विदिशा Name of a city, capital of the country called दशा, it is modern Bhilsa अनन्वय—not as = sible to any one else

6-10 मूरस्त्रिपुष्या with the desire of seizing mice, construe this word with प्रभ्रमति above देव्येऽपि—The 3 words refer to the three mice mouse mongoose and owl मू refers to यजुन् विभ्रवान् who came unperceived

12 इष्ट मात्रारवध याश्वाम् विस्त्र frightened

21-24 कम्प्यस्त्रिपुष्या making a grating sound (an onomatopoeic word) विस्त्रस्त्रिपुष्या delayed. वास्तुश्रुत्या—रन्व्येन

X

Sherlock Holmes is the ideal detective of the famous novelist Dr Conan Doyle

1-5 आवली name of a town in Northern Kosala सुद्रासुद्रा—subsisting on food given by Sudras एन in verse 3 refers to वणिना अथ वणिवरे (भाष्येन) he (the Brahmin) was enriched by other prominent merchants. दीनार A particular golden coin (compare the word 'Denarius' for a Roman coin) पातम् excavation hole व्यास (past p p of दा with दि and प्रा) opened.

6-9 मृ in the second half of verse 6 qualifies लक्ष्मण लीलेन a descent into a river (Marathi पार) अथवा property

13-18 शिरोऽपि Headache अत्रेय pretext The words अथ शिरोऽपि are parenthetical. नागरा is a medicinal herb.

22-24 प्रियम् having admitted हरिश्चन्द्रात् (भारी हरिश्चन्द्रात्) lost but recovered. नीति in verse 21 qualifies विनाय (विनाय अथ)

XI.

1-5 अथवात् extravagance, waste. अथवात् qualifies अथवा. अथवात् a/c repeatedly शिरोऽपि of शिरो

6-9 दृश्य *adj* what is blamable दिव्योद्द mistaking the way or direction. नित्यमत्वं being tired to fatigue Here the author appears to summarize the views of Kalidasa on hunting and then to criticize them. Compare 8 *akuntala* act II 'मेदश्छद्ददृशोदर लघु मवत्युथानयोग्य वपु' &c and *Raghuvamsa* IX 'परिचय चलत्क्षयनि पादने' &c which occurs on p 94 of this book. अम indigestion.

14 पाण्डव वल्त्राम्यपि हारित *Dharmaraja* was made to lose even his wife Mark the passive construction of the causal of हृ

16-21 ईदितानि desires सञ्ज्ञानात् loss of consciousness अथक् वृण्व Descendants of अपक्क and वृष्णि, two brothers who were descendants of यदु and ancestors of वृष्ण औरस *adj* legitimate It is difficult to understand what is meant by औरसक्षिप्त् Perhaps the word refers to the fact that कृच was afterwards brought back to life by द्युक्

22-24 यत्र तत्र प्रवर्तते proceeds anywhere (i.e. dines and associates with anybody) असम्भवहार्यत्वम् being unfit to be dealt with (i.e. being excommunicated, because he loses his caste) दुर्दिष्ट in the first half of verse 24 qualifies अरिगण and means 'difficult to destroy' दुर्दिष्ट in the 2nd line may also mean 'destroyers of evil.'

XII.

1-5 प्रायोपवेशाभिदूतै by those who were appointed to look after those who killed themselves by starvation. वासव्य *adj* resident परिभ्रातु should be परिभ्रान्तु कण शोषव् (causal of शुष्) to pay off debt सोपानकूप A well with a flight of steps leading to the water

6 Construe अतिशीतले अत्र (सोपानकूपे) पुष्पताम्बूलीपणारि is the object of न्यस्यद्भि माण्डि by gardeners or garlandmakers (Marathi मांडी) माटक्म् rent (compare Marathi माट)

12 श्रेय a person chosen to settle a dispute, a judge प्रत्यक्षिन् a defendant कृतप्रायोपवेश in verse 12 is the predicate, पराश्रित (अहम्) being the subject.

17-22 विक्रयपत्रम् contained in the deed of sale सभ्य Assessor, see *Ājñavalkya* II 2-4 for सभ्य अतरामा the

conscience अहिम्न of the plaintiff, here the debtor दत्तवाचिवम् (दत्तं वाचिवं यस्यै) qualifies शृण्वन् and means 'with whom a verbal message was sent'

23-25 गणनाप्ययम् the accountant. गणनापत्रिका books of account, ledger एव refers to the sale-deed about the well in dispute ता in verse 24 refers to गणनापत्रिका व्ययमध्ये in the items of expenditure अधिकरणेखक a writer in a court of justice, whose duty it was to write and register deeds. Verse 26-The facts of the case were —the debtor asked the scribe to write 'सोपानरूपमहिम्नं गृहं विक्रीतम्,' the scribe, being bribed by the creditor, wrote 'सोपानरूपमहिम्नं गृहं विक्रीतम्,' thus putting म in place of र. This the king inferred from the fact that the creditor paid a thousand coins to the scribe who really deserved a trifle for his pains सार्धं (अर्थेन सह) qualifies बणिग्गृहम् प्रत्यर्थी defendant, here the creditor

XIII.

3-5 नैयम् the string of a churning stick चरमहा deriving benefit सुरा in verse 5 is a vocative

11-15 सन्दिग्ध Agreement, contract After अहिम्न in verse 13 supply मयिषु कुरुदह—This is addressed to Janamejaya to whom the story is told

19-20 निम्नप्रविधि—निम्न अरितयः अभिमयिष्य यस्य—whose purpose is never frustrated अहीद्राणां साहसं तस्य कठोरा इह सुखधाताभिपूमाश्च ते आहतं वर्यं (वैजं) वेगाम् सरल a kind of pine tree.

21-23 अजित = विज्यु संभ्रान्ता दीना यस्यिन् तं संभ्रान्तमीत न नामी उन्मथरादिकच्छेषा (उन्मथ मथरादिकच्छेषा यस्यात्) अप्रति अद्, irresistible

30-35 जलकम्प the dirt (dregs) of water & c the poison हविर्धानी=गौ (वाधयेन) महिम् (महि अ न.) Greatness. भवान् refers to Janamejaya.

43-49 आयुर्वेदम् the promulgator of the science of medicine इन्द्रमाह (इन्द्र परमहर्मानं भजते इति) who worships the supreme soul. अगृह्णाम्ययम्—अगृह्णेन आभूत पूर्णं तर्पणेनमां तर्पे चेन वेगाम् सत्रयाग 19 a sacrificial session extending over a long period. अनिर्देश्य अद्, indescribable, incomparable

XIV.

King Dil pa together with his queen went to the hermitage of Vasishtha to secure a son. Vasishtha asked him to please the cow Nandini by his devotion to her. Once the cow was seized by a lion, when the king tried to shoot it, his hand was at once paralyzed. Then followed a dialogue, which is given here.

1-3 आयुधम् (आर्यस्य शूरा) a friend of the noble आमृत्तो as regards his own state (i. e. his inability to draw the arrow) सिंहस्य उरु सत्त्व यस्य आरुरक्षो qualifies अष्टमूर्तेः अष्टमूर्ति = शिव whose eight forms are given in the first verse of the शाकुन्तल पादापगमेव अनुपमं तेन पूतं पृष्ठं यस्य

4-6 हेमकुम्भ स्नान इव तस्मात् नि सुताना when construed with स्पन्द, dissolve हेमकुम्भमदृश स्नान सेनायाम् = वार्निनेयम् अद्भुतानि सत्त्वानि वृत्ति (means of livelihood) यमिन्

7-9 शोभितवारणा meal of blood सुरडिप = राक्षो गुरोर्दक्षिण शिष्यमक्ति is an example of मापेभ्यमसाम Construe एव रक्ष्य शत्रवेण अश्वयरथ (अश्वया रक्षा यस्य) न तत् शम्भूना वश जिघोति

10-12 तत्पूवसङ्गे (स एव पूव प्रथमं मह प्रविशथो यस्य) qualifies ह्युपयोगे गुणगुण् nom sing mas of the pr p of the Desiderative pf गुष् रिषद्गु = वक्तुमिच्छु स in verso 12 refers to शिव गुरो = वतिष्ठस्य धन here is वेनु

15-17 पद्मानपत्र (एवं आगप्य एव यमिन्) प्रमुखा paramount sovereignty वयोभी (य इव ऊषो वामा) qualifies वा (the object of रचयता) and means 'with full (jarlike) udder'

21-25 उपगोक्षममीमं ad) stung by infancy रिधाणः शन गुरो अग्रा not inferior to गुरो, who was a fabulous cow of plenty पद्मानिर्धनियु भोनिषेपु पिण्डेषु—As regards their bodies, made of the five elements, which are certain to perish.

27-31 गान्ध्यायम् एवमेव qualifies हृदये (हृदय) प्रतिष्ठाया (from the construction or analysis) मिमृषी राष्ट्र यस्य उपपदन (ex pecting) qualifies चारदितु अमृतायता (अमृता व आनरः) उचितं qualifies वः

XV.

1-5 भूमिसर्तुः=लवणप्रमादस्य. इमौ=वस्तुपालतेन पाली. उपायन is the object of उद्वणश्य (having counted out the present i. e. Nazrana). मण्डिता औन्नमिकाना वीराणा पदनिः येन तस्य. स्वःपतिः इन्द्रः तत्पदशस्य. अश्वराज was the father of the brothers वस्तुपाल and तेजःपाल.

6-9 चरित चातकमत वाभ्यां=who fixed their gaze on the king, as the Chātaka fixes its gaze on the cloud. फलेग्रहिः (फलानि गृह्णातीति; see पा० III, 2. 26) fruitful.

10-11 विष्णुपुत्रयोः (we expect पितापुत्रयोः)=लवणप्रसाद and his son यौरधवल. पुरदुहा=पुररिपुणा. दिवस्त्र अक्षलस्य (the hem of a garment) तद्वत् चलाचला ('चरिचलिपतिवदीना वा द्वित्वमच्याववाभ्यामस्येति यक्तव्यम्' वार्तिक) अत्यन्तचञ्चला श्रीः ताम्.

17-21 अपावपातक (अपावाश्च पातकानि च) is a समाहारइन्द्र. तत्र in 21 means स्वर्गे. श्लोकः a hymn of praise, fame.

22-26 तेषपि तेषपि=राजानः अपि मन्त्रिणः अपि. श्रीपतिचरितम्=विष्णुचरितम्. वनकमुद्राणा (golden coins) कान्तयः तासा निभक्त्याः जालकानि तैः सान्द्र. The latter half of 25 means that the king put a number of golden coins in the hands of the two brothers.

XVI.

1-3 निर्याम-निर्गल. सः=रामः. पलाशैः=पर्णैः मधूगन्धारी दीप्तश्च अग्निः तस्त्वेव हविः वान्तिः येषाम्. निम्वागर्तैः (विम्ब प्रविष्टिम्ब तेन भागतैः निपतितैः) दीरवनेः वरणभूतैः पयोभिः वनूभिः.

4-6 पत्रान्तात् पर्वामलन्तः अकृष्टाः विन्दवः यस्य. कुमुदनी—a night lotus plant, which closes the petals of its flowers at the approach of day. अन्न is the subject of अनुचकार. सरिन्मुग्राभ्युच्चवमादधान (सरिन्मुपानां गिरिनदीनिर्ममन्वानानां अभ्युच्चय वृद्धि वृष्ट्या आदधान कुधान अन्न).

7-10 क्रमः a position of attack. सृजान्वयाः (सृजा मार्जनं शुद्धिः सवा मन्वयो अनुगमो वासाम् शुद्धयनुगता इत्यर्थः). विनृणान्तरालाः (qualifies द्रुतविशेषवत्की) विनृणानि विगलतृणानि अन्तरालानि यासा. आहार्ये अर्थ. artificial.

11-13 कुम्हल is the object and वदम्बक is the subject of तनान. वानमन ('वाताभिमुखं गच्छतीति) running against the wind. मेघालयेन (मेघापगमेन) उपास गृहीत वर्त उपशोमा च येन. संसृक्तः पेनः येषु. कुम्हवत् अवदानाः शुभ्राः. प्रतीविरे (passive perfect, 3rd plural of इ with प्रति) were recognized or perceived.

XVII.

2-3 मनोऽभाव = रमणीयत्वं पुत्र अधिधान यस्य

8 जाग्रदुद सुवर्णम् निभृत *ady motionless* अहोवा दृष्टा विपदि
शुचय शुभ्रा रदिमधारा (रदमय धारा इव) यस्य रदिम *bridle*

12-13 सग्राहक the holder (of the reins) charioteer आग
ताम्य (आगता समुपगताना आस्ता अनुकम्पा यस्मिन्) किं प्पा विक्रिया प्रकृति
(अथवा) यदृच्छा—Is this change (old age) a natural one or is it a
mere accident?

15-18 योनि = कारण रतीनां = मुखाना एष in 18 refers to
दोष

19-22 पूषाशुर्वै (by his virtuous disposition in former lives)
विशुद्धा बुद्धि यस्य विष्णीषेण कल्पेषु (periods of universal destruction)
आचिन्त पुण्यकर्म येन जराभव चेतसि वर्तमाने when the existence of old
age is agitating or exercising my mind

27 धानुर्ना (विष्ठादीनां त्रयाणां रमरस्तादीनां सप्तानां वा) प्रकौप प्रभव
यस्य शकौऽपि म्वनञ्ज—This refers to the story that Indra was
cursed with a thousand ulcers on his body by Gautama for seduc-
ing Alalyā.

XVIII

1-2 निभालयन् = परवन् अममचित्तता possessing a heart as hard
as a stone. वरिन् than मनेन्द्र whom Vishnu rescued from a croco-
dile विरिन् than the mountain श्लेष्मन् which Vishnu supported
on one finger for seven days in order to ward off the rain sent by
Indra.

3-5 वरगाभङ्गिनि वरगाभङ्गिनि तरङ्गिनां निगमेयु = वनेषु पुर = वसु

7 जगज्जन्—God is the father of all men.

9 पिप्पा Instruction मस्यो न मय पर there is no one more
intoxicated than I am

XIX.

1 वरगाभङ्गिनि (वरगाभङ्गिनि अपिष्ठात्री यस्य स) वरगाभङ्गिनि (वदि
भाद्रपदस्य वरगाभङ्गिनि) मानदण्ड measuring rod.

3-5 आमेयः up to the slopes of the mountain सुवर्णस्य दिग्म
सुवर्णस्य दिग्म २ दिग्म यस्य सुवर्णस्य—it was supposed that the temples

of elephants yielded pearls : उद्गासतान् (*gem plu* of the future part of ग् with उद्) तानप्रदावित्वम् producing = protracted tone

6-8 विपट्टिताना वर्णिताना सुतक्षीरतया—on account of the fact that juice comes out of the trees when the elephants rub their temples against them दिवाभीतमिव (दिवा दिवसे भात भयाविष्टमिव, उल्लसमिव इति च धन्यते) उच्चैः शिरसाम्—उन्नतानाम् लाङ्गलानां विशेषेण वस्त्रैर्विभर्षिणी शोभा येषां तैः बालभ्यवनैः चामरैः चामर is one of the insignia of royalty

9-10 यद्वायु = यस्य हिमाद्रे वायु अन्विष्टमृगैः = अन्विष्टा मृगा यैः भिन्नशिखण्डिद्वारं (भिन्नानि गतिलाघवार्थं विशेषितानि शिखण्डिना मयूराणां बहोनि किरातकम्बिवद्धानि येन) qualifies यद्वायु यथागता मोमलतादीनां योनित्वकारणत्वं स्वयं should be connected with कल्पितदशभाग (कल्पित-यद्वायुभाग यस्यिन्) शैलाधिपत्यमन्वनिष्ठम्—शैलानां स्वामित्वं ददति स्त इत्यर्थः

XX.

1 सग्मिना चासौ वाष्पवृत्तिं तथा कतुप अवसितं समाप्तं मण्डनं यस्या आचारं तावत्प्रतिपन्नं make the customary salutation (Lat. perform the customary civility)

2-3 सेव = सा (शर्मिष्ठा) एव हृतानि धिष्यानि स्नानानि येषाम् to whom places have been assigned (or arranged)

8 सयमं धनं येषाम् सामान्या चामी प्रतिपत्तिश्च (honour) सा पूर्वा यथा स्वात् तथा. लौकिकज्ञा knowing the ways of the world

■ जुभूयस्व (imp 2nd sing of the Desiderative of भु) attend upon, serve. The Desideratives of घा, हृ, रृ and इष् take the *Ātmanepada*. भर्तुं प्रतीपया स्वयम् Do not go against your husband वागा those of an opposite nature.

10 Separate मार्गो ह्य अर्धे (धर्मे) युगान्तरमाहूत —has reached another division of the sky

11 चत्वार अन्ता यस्या सा चतुरन्ता चासौ मही च तस्या सपत्नी निवेद्य having placed (on the throne) or having got him married तस्मिन् अपि कुटुम्बभर येन

XXI.

1 महाराष्ट्रानिरप called Maharashtra. सुरपुरनिवास re'em'ing heaven

2 अहं इह (महाराष्ट्रदेशे) नयनं अशनदशासु खाता bathing just at the time of taking their meals स्वमये at the proper time for performing the morning adoration ग्रामगणनीभवत् —becoming the accountants of the village (the 'Kulkarnis')

3 कृत्रिमवत् (through the influence of Kaliyuga) ण्वा (महाराष्ट्र देशवासिना ब्राह्मणानां) उपनयनविवाही कालभेदानभिज्ञौ (कालस्य 'गमाष्टमेऽब्दं पुर्वति ब्राह्मणव्योपनायनम्' इत्यादिज्ञानविहितस्य भद्रं ब्राह्मणश्रुतिव्यग्नत्वेन यो विशेषः तस्य अनभिज्ञौ) उत्सवैकप्रधानौ (उत्सव एव एव प्रधानं ययोः) यवनानी (यवनानां लिपिः) Persian (in this context)

4 अविराम (Ceaselessly) लौकिकवचांसि भवन्ते तेषाम् those who ceaselessly resort to common (vernacular) speech (and not to Sanskrit) मन्त्रोच्चारणं व्रजसु the vow of silence is concerned only with the recital of the Mantras in the different ceremonies (i.e. they cannot recite the requisite Mantras and so hold their tongue in those ceremonies but otherwise they talk a good deal in the Vernacular) पारपयनं = वक्ष्यपरम्परया (न तु शुण्कर्मणि) अन्धादृशम् of a different sort (quite peculiar)

5 धोषवधनं—the money of their master (whose salt they eat) सरया विपर्यस्य ly changing the figures (i.e. by false accounts)

॥ श्रीरं = दृढरपति यः सम्यक् श्रीपासनं कर्षयेत् who properly performs the morning and evening offerings to fire शिष्टश्रुतिहृदि (निष्ठायाः सत्तात्पराणां क्षतिं नाशं करोतीति तस्मिन्) qualifies कर्त्री (कृत्रियुगे)

7 अन्तर्मुखा — whose thoughts are turned inwards, contemplative निगमाभ्यनिष्ठा = वेदमार्गपरायणा

8 क्षुत्तानि दिनानि पुराणानि भागवतादयानि वै पुरिहितं = पवित्रमन्त्रैः निपादितं अनपार् निर्दोषम्

9 महाराष्ट्रं द्विमतं (द्विमतम्) चमूनिवमनेन (सेनाधिपत्य स्वीकृत्य) जनदशधिवारेण वा (देशस्य अधिनारेण आयव्यवहारनादिरूपेण) प्रमुपद उपनयनम् (प्राप्नुवन्) भ्रातृगणानां = ब्राह्मणानाम् आचारं हनन्ते वर्णा (क्षत्रियादयः) सेतुं प्रभव उत्पत्तिं येषां तेषां

10 भ्रंशः is a gerund in अर् and means भद्रहन्ता, similarly दारं ' दारा) This verse refers to the bands of plundering Marathas.

11 मयाचुतुनया On account of their well-known proficiency in deceit (the affix चुतु is applied according to the sūtra 'तेन निरुद्धवृत्तयो'). प्रत्य मुञ्चाम् प्रत्ययिभूतानां पार्थिवानाम्, मयावहगि (मयावहः गतिः संचारः यस्याः) qualifies माहा...च्छय (महाराष्ट्रं भवानी भयानां कोषानां दृष्टः समृद्धः). पश्यत्येन Potential 3rd per sing. of the Frequentative of अद् with परि. देव...कृतः qualifies तुग्भ्यः (The Turks or Moguls). निष्प्रतुहाः विविक्ताः मनोरथाः वेष्टाम्, निर्देवमूर्खसुगम् (देवब्राह्मण-रहितान्) qualifies देशान्.

XXII.

1-2 यक्षमाश्नः=यक्षाः प्रमाश्नः. गीः (वाट्) कामदुष्टा गीः (घेनुः) सयंते. गीत्व (वनीवर्त्तव्यं दृष्टव्यं मूर्त्तव्यं).

3 शारदा (सरस्वती) शारदं (शरद्वृत्तम्) यत् सम्पोजं यत् तदिव वर्त्तनं यस्याः. सर्वदा (सर्वं दशदीनि) सर्वदा (सदा) संनिधि (सार्धाय) मन्त्रिणि (यन् सौमनः निधिः 'treasure' यस्मिन्). कियान् 3rd per. sing. Bene-dictive of कृ.

6 गुरवो दृग्वा एव प्रगवः तेषां मामरम्य. अरुम् sufficiently. अन्तु यत् ननु यद्यप्येवमपि निदानम्य (वारणम्य).

9 शुद्धाः शुभाः यत् (qualifies both रूपम् and काम्यम्). सर्गां अलंकाराणां (ornaments, figures of speech) विख्याः भेदाः तेषां वचनानि (वचनाभिः). विहितप्रणव (विहितः प्रणवः प्रत्ययः यस्य; यस्मै विहितः प्रणवः प्रीतिः यस्मिन्).

12 रमे मित्राः who are perfect in mercury. It was believed that mercury, if properly prepared, would make men immortal. रमे मित्राः who are masters of the nine Rasas, S'ringāra, Vīra &c.

15-16 संचारित्=रात्रिः वारित, क्षुब्धं वः (विपुषाणां देवानां इदम् इति वदयं वः स्वर्गः तन).

17 मन्त्र्याः मित्राः तेषां दर्शना who are (like) mirrors in which are reflected the graces of Garasvatī. सर्गां मानसं (यदः) तस्य उद्गमं इत्यमुषाया (चन्द्राया).

20 विपुषाः देवाः प्राजा वा. मयैरसाः—असुराश्चैव नक्तुः स्यादिति वा. पदं दृग्वात्तयो नव वा.

22 उन्मुक्तः with inflated cheeks.

25 भराय free from passions (रजोग्ना) अह्ना free from darkness or ignorance (अज्ञेयः)

26-27 निर्यास — Exudation of trees, juice extract भारती
—सरस्वती सत्वतीमुन = व्यास सुपर्वोपचित qualifies both स्वर्ग and भारत
(सुपर्वभि देवे उपचित, पक्षे शोमनै पर्वभि उपचितम्)

29 भास is the name of a dramatist who preceded Kalidasa

32 गुम्फ arrangement putting together रीति a style of
composition. पाञ्चात्मी is one of the four रीतिस (गौडी, वैदर्भी, लाटी
being the other three) शोलासट्टारिका was a famous fool

37 विलासिता परगुणा येन विकासितानि कुमुदानि येन

41 निर्वाहं प्रतिपन्नवरतुषु to carry to the end what is undertaken.

49 विध्वस्ता परगुणा ये अन्तरिता व्यवहिता शशिरूचि चद्रस्रवान्ति ये
सन्निभुरा मेदानाम्

56-57 स्वमानु = राहु मन्त्रेन मन्त्रिणा कपोरभिस्रव (प्रसस्ता कपोला)
वेषाम्

58-60 पारि (विरणे, पक्षे चरणे) इनकान्त (इन स्र) = the sun
stone प्रकृतिनियतत्वात्—on account of its being fixed by nature
अदृष्टम् not artificial or assumed अस्मत् is an adverb and means
'Incessantly' आग्नेयप्राया the stone that emits fire

61 केशिकन दिशामिद्रेण स शिनीपर दशरथ बाह्यशुपर (qualifies
राम) one who had sidelocks of hair on the temples (and therefore
quite a boy)

62 हिरण्यरेतस = अग्नि चर शशि धाम येन

III पतिष्यत ('about to fall : e to set, gen sing of the
future part of पत) दिनमर्तु सर्वस्य वराणां (विरणानां, पक्षे हस्तानां)
सहस्रमग्नि The sun is called सहस्रमग्नि

67 अस्या = सीताया पाषाणिमुपस्य—ready for development or
to yield the fruit

69 इह शिव वरत्पाटन कायनादि मेघ येन रचनाते येनाते
निर्गमिनि विर्षा देवे

70-72 साधय न्यनम् is in apposition with देवम् (साधयति
निश्चयनम् the cause or basis of accomplishing a desired object)
निपानम् a fool अष्टजा = विहगा विहगा helpless

73-75 देहिकर्ता (देहिकर्ता यानिर्देव्य स देहिक according to 'अग्नि
नामिष्टि मणि' IV. 4 60) fatalism विरिदरि depends (entirely
upon) वीर्यदेहिक वीर्य अविध्यत नन् देवम् (उच्यते) जयोद्योग्य मथान्तर
दरा who was talking about attempts to win (or conquer) देवेन
सत्तव दीनपरायण was the minister of a famous king named उदयन.

Part Second.

I.

1-2 अघ—*harm* तेषु=कर्णदुःश्रामनादिषु समोपेतो should be समोपेतो (it is so written probably for the exigencies of the metre, as the sixth letter in an Anushtubh pāda must be long)

8 निकृतां स्मित bent upon taking offence

15 राजपुत्री refers to द्रौपदी

19 दिष्ट्या *adv* (*Instru* of दिष्टि) fortunately दिष्ट्या धृष्ट् to congratulate a man upon (with the instrumental of the thing upon which one is congratulated)

II.

1-4 तत्कालसदृश suited to that occasion (not absolutely proper, but prompted by the peculiarly exasperating circumstances) क्षिया = कैकेय्या समिन्नोऽपि (सु + अमिन्नोऽपि) even a bitter enemy

6-9 राज्ञ = दशरथस्य राजवृत्तमनुसरन् keeping in mind the practices of kings आत्मस्य कुरु दासनम् secure to yourself the government supply मा (अयोध्या) as the subject of सास्यति

12-14 उत्पद्य प्रतिपन्नस्य taking to a wrong path दत्तेन by (my) gifts इष्टेन by the performance of pious deeds (दद्याद्विकर्महृत्तन त्रेतायां यद्य हृयते । अन्तर्वेषा च यदानमिष्ट तदभिधीयते ॥) शपे I swear (*govindat* of the person to whom a promise is given and *instru* of the object by which it is made)

20 दुश्श्रव should be दुश्श्रवस्य

23 प्राय fasting to death with some object (used with आस् or उप विश्)

34 सत्यस्य and शमस्य are to be connected with अभिप्रायम्

40-43 स्वस्त्ववनानि the averting of evil by the recital of mantras समारान् राह्व्य cancelling all the preparations (for my installation as heir—apparent)

III.

4-5 हनुमन्त is the object of तन्वा शोभेन परिवृन्म् (*past pass* १. of दिव् 1 and 10) afflicted by sorrow

8 कृतात्मा इव अर्धदूषणीम् (मोक्षरूपपरमपुरुषार्थस्य नाशयित्रीं बुद्धिम्) as one whose mind is pure (abandons) thoughts that would nullify his highest object (viz मोक्ष)

10 Supply स (निस्तमाह) as the subject of अधिगच्छति.

17-18 शौण्डीर्यम् Pride, prowess Supply तत् before सत्तम् (spirit) प्रणष्ट what is missing, विनष्ट what is destroyed

20-23 गृहीनधनुष should be गृहीनधन्वम् आलम्ब should be आलम्बस्य चण्डस्य should be चण्डात्

24-25 त-रावण निमित्तानि (good) omens

IV.

4 वृत्ती the seat of an ascetic

17 वर्णनास (वर्णो च नासा च) is a समाहारद्वन्द्व

21-24 बाला = शूषणरा आनतपर्वणा शरेण (आनत पर्व यस्य तेन) with an arrow, a portion of which is bent

31 वैदेही and अशोखनिवा are not combined because सधि is left to the volition of the poet in verse *

50 नन्वेतुमनारयत्—mark the causal construction of कृ See Apte's Guide 45

55 पुष्ययोगेन on (the auspicious) conjunction of पुष्य with the moon.

V.

5-6 गीहार = दिम ह्यवाहन = अग्नि शुभग = शुखावह इत आम्पय ये ते वृताम्पयणरा आम्पय an oblation consisting of first fruits at the end of the rainy season

7-8 प्रसूता (plentiful) वामा (objects of desire) येषु यात्राया going out on an expedition. अनकेन (यमेन) मेविना (दक्षिणा) दिशन्

9-11 दूरे गुर्य यस्य हिमवान् possessed of (or abounding in) snow हिमवान् गिरि the mountain Himālaya टाया च मल्लि च टायामल्लि (सम द्वान्द्व) दुर्भग अमुखावह येषु सूवारण्या हिमनाशिनपर्वतार

12-15 निवृत्त आवाप्तमयन यामु in which sleeping in the open is given up पुष्यगर्जन led by पुष्य (i.e. पुष्य appears on the eastern horizon in the evening at the beginning of हेमन्त) वृद्धतर आदान (length) यागाय निशामेन अथ rendered dusky or obscure by one's breath उदरेति a full moon night दाते = प्रातर्दा *

19-32 अग्राह्य वीर्य वस whose power (heat) is not felt. अव-
 र्नाम = हिम विग्राहनि should be विग्राहन्ते

24 म्नेन (वृद्धिर्नेन) विज्ञेया सारमा वासु

VI.

The Pandavas resolved to pass their year of incognito at the court of Virata in various disguises. Dharmarāja asks Arjuna in what disguise, mighty warrior as he is, he wishes to stay there

4-5 विपुः a great river or reservoir of water गन्धेद्राणां=अश्वत्थानां
 दिग्गजानाम् देरावत पुण्डरीको वामन कुमुदोन्नत । पुण्डरन् सारमौम सुप्र
 तीवश्च दिग्गजा ॥ सुप्रतीव is the guardian of the north-east

7 धृतराष्ट्र—name of a नाग also called देरावत Eight principal
 Nagas are mentioned

9 गुरावेक्ष = अर्जुन अनवरत (न+अवरत) not inferior to महत्ताश्च
 = इन्द्र

13 शूद्रः are 11, आदित्यः 12 and वसुः 8 There are 7 इन्द्रपवतः.

17 बीमस्तु —अर्जुन (न कुर्या कर्म बीमस्तु पुण्यमान कथयन् । तेन
 देवमनुष्येषु बीमास्तुरिति विस्तुः ॥) भीम वस्तु यस्य

VII.

1 अल in the sense of 'sufficient for' governs the dative

6-7 अभ्येतनुस्तनुञ्जारा अभ्येति अनुस्तनुञ्जारा अनुत्त सञ्चार वरा or
 यन्माश्च हनगृह्णन् (an onomatopoeic word) the flapping of an
 elephant's ears. सम simultaneously

11 पाण्डु, the father of the five Pandavas was cursed when he shot a pair of deer Nala, king of Nishadha, lost his kingdom by gambling, the Vishnu being cursed by sages killed one another, when drunk, see मौमहपत्र

13 वामदश्य = पराशराम अमरीच a king, a famous worshipper of Vishnu. पराशराम is one of the seven 'deathless' persons

16-17 प्रवृत्त दान यस्तान् from whose temples juice is flowing
 (or, if taken with the king 'who has begun deeds of charity')
 वर trunk (or tax) अनुवृत्तिर obedient, of a compliant spirit.

VIII.

The Pandavas once felt extremely thirsty Nakula was sent in search of water. He came to a lake and, without minding the expostulations of a Yaksha, drank the water and lay dead. The same fate overtook Sahadeva, Arjuna and Bhīma one after another. At last Yudhishtira came on the scene, answered the questions of the Yaksha and brought his brothers back to life. Some of the questions and their answers are given here.

14-16 अदक्षिण —अरिपमाना अस्या वा दक्षिणा यसिन् दण्डानि the pairs of opposites such as दक्षिण and उष्ण

17 अनन्तम् endless (नास्ति अन्त यस्य)

25 वृत् Good conduct स्वाध्याय study of the Vedas हुन knowledge.

28 व्यसनिन excessively fond of (study, without actually doing anything in accordance therewith)

29 चतुर्वेद (चत्वार वेदा यस्य)

31-33 वारिचर is addressed to the यक्ष अप्रतिष्ठ *adj* not leading to anything certain.

IX.

मारिष—used in dramas as a respectable mode of address by the सूत्रधार to one of the principal actors भाव (in dramas) a term of address. कालिदासेन प्रयुक्तं बलु (plot) यस्य विवेकेन विम्वान्—destitute of discrimination

1 अवघम् blamable 'अवघपण्यवदां गहंपणितन्यानिरोधेषु' पा० 3 1 101 (अवघ वापम् । गहं विन् । अनुघं शुक्नाम् । तद्धि न गदा वरनानर्हं च) परेषां मन्त्रये नैवा बुद्धिर्नस्य whose mind is guided by the convictions of others.

X.

1 आतव *adj* pertaining to a ऋतु (season) विलासवतीनां सरसा (सरि becomes सरसा at the end of a तत्पुरुषसमास) मजुं नाम देव्य महावीरिणि मधुमन् (विष्णु) मधु बभन्त ममस वाम लसद्गुह

2 ऐषां (लक्षणां) दक्षिण्य (वेदिनस्य) बोधनं Separate नजु (शरीर) अत अनुमत

3 शगुनिशगुनिरे with hunters who had packs of hounds and nets with them. निशानवन् qualifies वनम् शूरे बयोभि (पशुभि) गवयेषु (a species of ox) उपचिन्त वने is the object of विवेच

4 नमस्य —माद्रपदमास विन्गासुव rain bow बनववर् विगा या नडिर् (विग्), तस्मिन्नुद्य गुण (string) तेन सगन्, when taken with विदगासुव dissolve (कनपनिगा तडिर् गुण इव तेन सगन्)

5-6 हरे (रत्रस) इव प्रभाव सस्य सङ्ग A rhinoceros हुर्य an arrow with a short horse shoe-shaped head सङ्ग horn supremacy दृष्टाना दिनवे अधिकृत authorized to tame those who are puffed up.

7 निगान (the noise of contending winds in the sky) एव इमे

■ कुट्णिनसाश्रुपुल्ल मुक्ता (pearls) येषाम् मार्गं = वाणी

10 विन्मूत अववर्णाव येन अनुवर्जमेववा by continuous attend ance (or when taken with वृद्धा, by constant practice)

11 असमेन (असगत) परिच्छद (retinue) यस्य प्रियानाम् = निशाम्

12 कण्ठात् the flapping of elephants ears पट पटस्य इव ध्वनि येषाम् विदग्धानां विद्विज्जिनायेव वन्दिमद्गलानि

13 रू is a kind of deer अमरनमुच्चा qualifies तुरङ्गमेन

14 वृद्धिन् the roaring of an elephant. शब्दपानिनम्—hitting an invisible mark, the sound of which only is heard

15 पस्तिरथ = दशरथ रत्ना (passion or mental darkness) निमी ल्निवे अङ्गिणा येषाम्

17 तेन = दशरथेन स मुनिपुत्र दिनाद् शरश्वाभी तपस्वी च तस्य सुग अक्षरपदै in broken words

18 लवणमा हृद् येषां (who had lost their sight)

19 ती वपवी शिखो ग्रहर्ता शस्त्रगुहदारवनाम् Mark this construc tion of the causal of इ दरस्त from the chest इत्या वारिणि A curse was usually given after taking some water in the hand

20 दिष्टान् Death आक्रान्तपूवम् (पूव आक्रान्त तम्) first tram pled under foot

21 अदृष्ट तनयानवपथस्य शोमायेन (this qualifies मयि) वृथ्या (land) which is to be ploughed

XI

Rākshasa was the devoted minister of the Nandas whom Chāṇakya destroyed

1 मौर्यग = चन्द्रगुप्त Chanragupta who was an illegitimate son of the last नन्द was placed on the throne by चान्दस्य चाणक्य

निराकृतेन abandoned by चाणक्य This refers to the feigned quarrel between चाणक्य and चंद्रगुप्त आरूढ कुन्तलचक्रेण which has mounted the potter's wheel & c which is revolving मुद्रा a pass क्षपणक a Buddha or a Jain mendicant श्रावक a pupil, Buddhist votary भद्रन्त a term of respect applied to a Buddhist विपश्यन्त्या a woman intercourse with whom was fatal पितृवशर refers to the father of मलयनेत्र

2 मुह्यमुखात्—राक्षसस्य मित्र क्षपणक वमुखात् रिपु=राक्षस (who, though outwardly a friend, is really an enemy according to मलय केतु) आकाशे रुक्ष्य वद्धा fixing the look on some object out of sight

3 अवर्धत in the true sense of the word राक्षस refers to the minister राक्षस a fiend

XII

1 रिपुमित्रवत्स्ये who were almost like enemies and friends respectively (of the moon) प्रहास laughter (& c the day lotuses began just to open their petals) विपाद the moon lotuses the friends of the moon, became dejected : & closed their petals

2-3 भृगो इव as if from a precipice. वद्ध अनुराग (अलगमनरागे रसत्व, पक्षे प्रेम) येन धूर्वा मस्तिना धूमरा च निर्विवेकम् which had no power of discrimination left (in a swoon one loses one's power of reasoning), or in which no distinction was left (on account of the darkness (this refers to चा) चाम्=भाराम्

4 प्रणष्ट सूर्यप्रविभाग वसिन् which had lost its distinctions of the forms of different objects (on account of the darkness) This qualifies अगन्, the object of प्रत्युपहार

5 मुखावगाहानि which could be entered into with ease (with गृहाणि) or a bath in which was very pleasant (with सरासि) प्रबुद्धानि नागगुहानि परकाशिव येषु (with गृहाणि) or प्रबुद्धानि नारीमुग्मगृहाणि पञ्चजानि येषु (with सरासि)

6 आदी मृष्टाणि (well sweet) पश्चात् सिन्धानि (well watered) च अधिनचागुण्यानि (अधिनानि प्रशन्नानि चागुण्यानि येषु) च ते आमोद भागे —आमोदवद्विद्वद्भ्यै शुभधा भागा इव देजा वैशाम्

7 कुम्भारसंज्ञ —Genl. sing मुदिव —प्रतिदिनं प्राप्तवत्याण्यत्वाद् शोभां विना पश्य सन्मयु इदं तस्य शोभो रावणस्य प्रलोभकाले

8 रावाहन मम्भोधि इव (with लौघा) or रावाहनसम्भोधिन् (with सति)

9 कवगोषन् = a gerund in अन् from गुरु, which is joined with ऊर्ध्व कवगोष परिपुष्पनागा who were dried up (exhausted) while standing

10 The adjectives गुरु, उरु and बह्वन् are to be construed respectively with जट, लो and हि गुरुस्वदन्त करकणिहा देवा अमाहुन्निष्ठगृध्रैः—दशपुष्पना दक्षस्थाने परिपुष्पन्ते

11 सत्तपुष्पस्तवका—सत्तप कविकान्तिना पुष्पस्तवका (bunches of flowers)

XIII

1 2 वाक्य—गुरु पाठान् lessons, or if construed with अमुखात्कान् 'who were to be taught.'

4-5 अमद्गह्वरु=अह मनने निष्ठासन्निवेशान् मानन्त (मानन पाठ दक्षिन्) qualifies गृहन् अ-दृष्टु= a well the mouth of which is hidden. सन्निहिता—fixed, intent upon.

8-10 वाकान् आन (अतिक्रम्य) surpassing all ordinary children. अमद्वाह false idea. दक्ष (न-कट दिने) नायदा विनोदितविराट् (and which false no son) = seen in those whose minds are infatuated.

11-12 आकृष्य (अदृष्टान्त) magnet, lodestone चकना सविधौ दृष्टया (by chance) चेत् निवृत्ते विराम-रन् when preceded by वि, आ and परि takes the परस्मैपद (व्याहृतिभ्यो रन्)

13 दण्ड Punishment, which is the last of the four उदय, साम, दान, भेद and दण्ड

14 दक्ष मूलानि देवा उन्मूल्य उन्मूलनं कृत्वा इत्यु सत्यं नानि post p. p. of नाहन् (which is a denominative verb from नाह) अक्ष दक्ष आचक्षत who behaves like a handle (of the axe). Compare the Marathi proverb (कुलागेच दाग येणम हाच)

15 जीपदन् should be जीपदमात्र विद्वान् = धर्म, मर्य and वान

16 इव देवानां चतुर्व (मामगानभेदद्वयानक धर्मापेक्षानोक्षानक वा) देव मन्त्रेण cleaned (bathed) by his mother

18-19 विस्मयवन् (विस्मयवत्त दया लक्षणा) is an अव्ययमात्र सन्नास सुविधिः—अरद tells the story of प्रह्लाद to सुविधि स्वर्गदत्त (सु + अपीदन्) अरिष्टदृष्ट should be अग्निद्वय

21-23 अद्वा Ind truly, indeed. ब्रह्मवधु—A contemptuous term for a ब्राह्मण अयता असता (त्वया)

24-26 मल्लणीत मया पाठितम् क्व (कुत्सित दोष) मा स्म न अददा
The augment अ ought to have been omitted as म् occurs in the sentence गुरुमुखी (गुरुवाक्य-निता) इव

26 अभिपद्यत = सपद्येन गृह एव व्रत येषाम् (गृहे निवसन्त सत्तमनसाम्)
अदाता गाव इन्द्रियाणि येषाम्

28 निष्क्रमा (a vocative) = राक्षसा

29 हिरण्याक्ष, the twin brother of हिरण्यकशिपु, was killed by विष्णु in the boar incarnation

32 पवतान्मणै —by throwing down from mountains तद् हननं कतु न अभ्यपपन न प्राप न दाशार इत्यर्थे

34 बुद्धिश्च सेवया—these words are parenthetical Supply भवति after बुद्धि

36-37 परावृत्त गृहमेधीयवर्गं left teaching and went to perform some household duty सोपद्रुत = स उपद्रुत ईशक्षणे = श्रुतोत्सवे
लम्भावसौख्यं तन्निष्ठा तेषां बालानां स्तम्भिनो निष्ठा (भक्ति) विद्वान् ज्ञानम्

38 तदपि = मानुष जन्म अपि अर्थदम् (पुरार्थसंसाधकं सत्) अभ्युद्यम् विनश्यत्

39 43 ऐन्द्रियक—adj. sensual अवप adj. weak इत्या is a vocative इयिन् = इष्ट अवर्ग = मोक्ष

45-46 भगवत्पुत्राश्च an irregular समाहारश्च It should be चम् ईशा = आत्मनिष्ठा metaphysics त्रीणि the three Vedas (and hence जन्ममात्रं) नवदमी तर्को दृष्टीनिष्ठ वर्णा means of livelihood, agriculture. वृत्तस्य सर्वं मये यदि परमस्य पुत्र स्वामिनो अर्पणं स्वात्

XIV.

4-5 अयमव virtuous and respectable women इत्या a female deity to whom sacrifices are offered for destructive purposes. गुण-लम्बिनं परमात्माम् compare Marathi चोराच्या उन्त्या बोधा

6 चक्षुर्लानि flattering words रर in private 7 पश्चात् not after (their death) सप्तविदम् = सप्ति T. 15 refers to the practice of Faith

XV.

1 When a flood swept away everything on the earth Manu and the seven sages were saved by Vishnu in the form of a fish.

अखेदम् *ad* 'without fatigue' विहिन (हून) वन्निवस्व (वीनम्) वरिष यत्र
तथा

■ भरण्या पृथ्व्या धरणेन वन्निपचक्र मन्त्रादृति जयन चिह्न तेन गरिष्ठे
गौरवयुक्ते

■ हिरण्याक्ष on the strength of a boon from ब्रह्मा oppressed all
and carried the earth into the ocean. Vishnu assumed the form
of a boar, killed the demon and lifted up the earth

4 इन्द्रि (विशरित्) हिरण्यरशिपोस्तनु (देह) एव शूद्र येन—This
qualifies नखम् शूद्र विन् वमन्मा विशरयति, अत्र तु कमलाग्नेय शूद्रविशरण
मिति अद्भुतत्वम्

5 पदनम्बुसम्बन्धि यश्रीर जल तेन जनित जनाना पावन पवित्र्य येन न

6 The Purāṇas say that Parasurāma, in revenge for his
father's murder by वातकीर्षी's sons vowed the destruction of the
शूद्रविषय He stored the blood in five lakes in कुरुक्षेत्र and satisfied
his Manes.

7 रावणस्य मीलस्य (शिरासि) एव वणि . दिशा एतद्वद्वाङ्मय तेषां
वमनीय इष्टम्

8 बलराम (बलदशैव आभा कान्ति यस्य) इलेन (plough) हनन
वस्त्राद् गीति तथा निम्निना वा यमुना वत्सा इव आभा यस्य Here the blue
garment worn by बलराम is compared to यमुना (whose waters
are dark) बलराम being once drunk called upon यमुना to come to
him that he might bathe, when she refused, he drew her towards
him by his ploughshare बलराम is sometimes regarded as the 8th
incarnation of विष्णु

9 यगुविधि the rules about sacrifice. धुनिवान्=वेदसमूर्तं शक्तिम्
पुण्यं यमिन् This qualifies धुनिवातम्

11 उदिन=आयितुम् मयस्य समारम्भ्य मारुतम्

XVI.

1-2 स =आहवमल्ल whose eldest son was मोमेधर, the second
being निरमादित्य अद्भुत साहसं जक यम्

4 कुमार =निरमादित्य- कृतप्रयत्न निरत आहवमल्लम्

5-6 Separate मा आस्ताम् अयं देव आहवमल्ल चन्द्र पूजागरा यम्
स शिव आहवमल्ल while practising penance saw in a dream शिव,

who promised him three sons, the second of whom (१८ विक्रमादित्य) was to be the special favourite of the deity

7-8 गामिक a watchman, guard सरखला लोल दुर्लभ तद्वत् वान्ता मनोहरा

9 11 पाटवनाम्न exhibition of skill or cleverness Separate महद् वैशस आ विम् अन्यद् वैशसम् destruction, hardship

14-16 आक्रान्तानि वशीकृतानि दिगतराणि येन पदातिजनमुद्रहामि I shall be your soldier, I shall fight your wars कुन्तल is the name of the country to the north of Chola, representing the south western part of the Nizam's dominions and Belgaum and Dharwar

17-19 पामुल or *ady* a profligate भवाद्या दयित शिव

20 अस्य = सोमेश्वरस्य, the elder brother of विक्रमादित्य रक्षामणि = १ jewel worn as an amulet or preservative against evil

XVII.

1-3 आदी मृता पश्चादुत्थिता विद्येयेण उच्छसित प्राणभूता मैत्रे मुहूर्ते निद्रादेवत्ये मुहूर्ते उदयमुहूर्तात् तृतीयमुहूर्त प्रतिरमं = प्रसाधनम्

4 नवेन दीक्षाविधौ विवाहकर्मणि च सायक तेन बहुलावसाने कृष्णपक्षस्य अन्ते पुष्यपक्षादी इत्यर्थे सपुष्पमाणा = उपचीयमाना It was believed that the moon's light is due to the reflection of the sun's rays in the watery moon.

5-6 गृहीतं पणि प्रति उद्गमनीयवत् ('तत्स्यादुद्गमनीय वद्ग्रीतयोवलययोर्गुणम्' अमर) यथा प्रपुष्ट वाद्यपुष्प यस्या विमानवत् possessed of a canopy

7-8 भूतार्धशोभया स्वाभाविकया कान्त्या दिवमानानि आहृष्यमाणानि नेत्राणि यासाम् वैशा नै = वैशपाशम् अन्त कुसुम = अर्तनिक्षिप्तकुसुम पर्या शिपरु = वक्त्र

9 पत्र painting the face with musk or other fragrant substances विमर्क्त = विप्रेषितम् गोरोचना and चक्रवार are both yellowish The Ganges and Pâravati are both पद्म There is a misprint, we should read संवत्सायापिस्त्रोतम्

10-11 आमुष्यमानाभरणा निषुष्यमानभूषणा हरोपयाने-हरप्राप्ती दिवेन मर्मा भालोट दशनं पल यत्न

12-14 आदधाना = विभ्रवी पश्चात्कृता — left behind

16-17 नन्दिमुञ्जम् (नन्दिशेखरबाहुम्) अवलम्बते इति नन्दिशेखर was the name of the chief attendant of Siva नन्दैल्लभमेणा भवति

आच्छादित उरु पृष्ठ यस्य तस्मिन् देवे या भक्तिः तथा सक्षिप्तं ब्रह्म प्रमाणं यस्य श्रीलक्ष्मणानां ऐश्वर्यचिह्नानां छत्रचामरादीनां उत्तमगैर्न त्यागेन विनीतं वैषं येषाम् कृता नन्दिनः शिवप्रदीपारसः सङ्गाः सन्नेनो यै मम दशनं दापय इति नन्दिनः प्रति कृणुहस्तादिबुध्ना इत्यर्थः

18-21 द्युतपत्रयोनिः—महाभागम् आगमनेन शिवागमनेन प्रसीतं दृष्टं—
द्वि यस्मात् स (हिमवान्) पूर्वं (प्रागेव) तस्य (इश्वरस्य) महिम्ना सागर्भ्येन दूरम्
अत्यन्तमानर्जितं नमिनः आत्मशिरः न निवेदं, ननु निदिशेयमस्ति सत्यं प्रागेव
प्रणतस्य नामातुराचारमात्रस्वीकारेण सकोचः, उच्यते सत्यं स्वयं प्रणतवानुसंधाने
न सकोचः तदनुसंधानं तु औत्सुक्याच्चास्तीति

22 आगुल्फः (up to the ankle) कीर्णानि आपगमार्गेण पण्यवीथियास्तु
पुष्पाणि यसिन् This qualifies मन्दिरं (नगरं)

26-27 आलि (vocative) सखि वक्ष्यति = धारयिष्यति गव्यम् cards
अमप्रवर्तम् (मन्त्रान् न वर्तयित्वा)

29 प्रहृष्टा आननचन्द्रस्य शान्तियस्मात् तथा प्रपुञ्जं चक्षुःकुसुमदयस्य स शिव
प्रसन्न चेत् सन्निधौ (चेत् सन्निधौ इव) यस्य ।

31-32 परिणीय = प्रदक्षिणीकाय दपती is the object of परिणीय
तस्मिन् = वङ्गी उत्पल is a blue lotus and smoke also is dark blue

XVIII

1 यदन्तः = यस्या अन्तः नाकस्य श्वगस्य अधीश्वर इन्द्र तस्य नगरं
अमरावती तस्या सत्वात् (नाभितोष) मनः येषाम् निवासत् by dwelling
near whom (the Ganges) Connect लोकानां with चनिमरणशोक

2 ब्राह्मैः by those who are fallen from their position in
society because the सस्काराः are not performed upon them.

3 यः refers to महिमा सगरनां sons of सगर whose ashes were
watered by the Ganges and who then went to heaven पुनर्लोकः is
the object of समासाच्च अनवदा (blameless pure) पतिं विभ्रति इति—
thus qualifies सगरजा

4 धावन्—Gerund in अस् from धाव् पुर governs महीपानां
तरुणारं ever growing तरुणं सेदस्य qualifies मम गन्तुं fault. Con-
strue यदिह ते विदोषः अयं मयैव मत्तुं Separate करुणा अत्र Supply कार्यं
as the predicate of करुणा

5 धनन् degenerate sinful. यद्विगमिन् = रोगे चतर्हि सिद्धमिष्यन्म्
a doctor perfect in his art—this is in apposition with नावरं त्वं

6 अपाकानां = चाण्डालानां त्रैलोक्ये समूहे अमिता विचिकित्सा (संशय) तस्या विचिन्तिते कथिते विमुक्तानां qualifies एन परिपद्यम् एक सदन is in apposition with माम् परिकरेण गन्तुं to gird up the loins

7 शृष्टि acting like a dog : & eating anything and serving anybody पैशुन्यम् wickedness

8-9 य refers to एवमान व्यतिकर contact. निर्व्याजं & natural

10 वा refers to मृत्वा (प्रशस्ता मृद् earth) विधिः—It is believed that Brahmā writes on the forehead of a man his future

11 जन्मावधिना (जन्म अवधि यस्य) सुकृतेन न मार्जनं कुर्वन्ति विदुषा देवा

XIX

2 पादा (किरणा, पत्र चरणा) पृथ्वीमृतां (पर्वतानां, पक्षे राक्षान्) भासन्ति (सूर्ये, पक्षे तेजस्विनि)

5-6 कुमुदत्वा परिवृष्टं नाथ वारिद मेघ दवातुरे oppressed by heat (Lit forest conflagration)

7-9 आमारैः by showers कल्परश्मिः = कल्पवृक्षेण मीनाक was the son of हिमालय, he escaped when Indra began to cut off the wings of mountains and went to the sea for shelter घटोद्भवमुनिः = भगवन् who drank the ocean in order to help Indra in killing the Kāleyas who hid themselves in the ocean

11-12 दवगनेन = देरावनेन करीर a thorny plant growing in deserts. पञ्चमरागम् a musical mode

16 दुरभिपुष्पाणां रसालफलानां च आलयं पश्य येन

17 दिश एव भद्रता तासां भद्रता गता श्रीरूपं च दन

XX.

1-2 विमृश्य विचाय करोतीति परिणति result end आ विपत्ते till death

3-5 प्रयोगविज्ञानम्—knowledge of dramatic representation. दृढवद् & strongly much अग्रव्यय without confidence, diffident. शान सार देन

6-8 त्वयि this refers to मीना मम refers to अरुणती रक्षा गुणा यस्य, this qualifies भवते गुणमृत्ता appreciating or admiring merits (wherever they may be) ताम् = अरुणतीम् मुनीन् सत्तमीन् वृत्ति—character good conduct मतिर्न पृथिनि

9-10 वहिस्पाधीन् external conditions पतङ्गस्य = सुखं स्य निमल्यति
(loc sing of निमल्यन् pr p of a denominative from निमल्य) put-
ting forth sprouts.

11-12 तम् = मधुम् the friend of मदन स्त्री = रति the wife of मदन,
who was reduced to ashes by Siva. सतसम्वाप is a gerund in अम्
(सती सवाप्य) अथान तातिवती विवृत अपमारिण द्वार यस्य सन्तानवाहीनि
—running continuously सद्गुदन्ते—flow together

13-15 वध्नमव born of a good family (or made from a bam-
boo) गुणवान् possessed of merits (or 'stringed') पक्वष्टिद
पलस्य—the fruit of the वनस्पति tree is used in purifying muddy
water आविल्ल turbid

16-18 जेमि the ring or felly of a wheel अरा spokes. अत्यन्त
and अकालत both mean 'for ever'

19-20 विधो = चन्द्रस्य मल्लव due to a sacrifice पर्यादपीन
drunk in turns The 16 वृत्त of the moon are supposed to be
devoured in succession by 16 deities.

21-22 सरमिन्नम् = पङ्कजम् प्रसिद्धं Decorated. तद्भननम् the face
of शिवजी who was practising penance शैवलासहेन सह—this quali-
fies पङ्कजम्

23-24 यस्य = हिमालयस्य प्रत्यादीकृता निष्ठा (auspicious marks
on the forehead) ये बहुमतिन् great regard

25-26 द्विपत (शत्रुन्) is the object of विजयन्ते वि when pre-
ceded by वि and इरा takes the आत्मनेपद हरे = निहन्त्य नागान् = गतान्
निदोष्या those who are appointed to a thing सम्मानना honour

27-29 स्रम्भकरिता—forming sheaves, luxuriant growth आभास
of the man who imparts or applies. विम्बोद्वाहे—in taking up a
reflection

33 अन्यस्यान् निवृत्ति यस्य तद् अन्यनिवृत्ति न अन्यनिवृत्ति अनन्यनिवृत्ति
वाच्य blame. पञ्चा = सीताया Supply राम as the subject of देख्त्

36-37 दनाम् = सीताम् अनघा blameless, pure छाया reflec-
tion. वदन् alas क्षम fit

39 तेन = शिगुपादेन रुखी इव योरित् like a chaste woman म
वातरेपु = यथा तरेपु

40-41 अनिवेद absence of despondency प्रतिपक्षम् is in apposition with व्यवसायवृत्त्याम् which means 'barrenness of industry, lack of perseverance' पराक्रम आश्रय यासाम्

42-43 निर्वाणाय (भवति) (leads to) supreme pleasure

46-47 यदत्रि = अमर केतिसदन the house (the source) of sport

51-52 समितुश (समिधश्च कुशाश्च) is a समाहारद्वन्द्व धर्मार्थमुख राधनम् is in apposition with आयु , which is the object of कामयमानेन

53-54 अनियते (not fixed, capricious) हृदितसिते (रदिन च सितं च) वसिन्—this qualifies बदनवमलव ते (तव) refers to सीता. आलक्ष्या ईपलक्ष्या दन्तमुकुला (दन्ता मुकुला इव) येषाम्—this qualifies तनयान्

55-56 आशि = सखि बहु refers शिव in the disguise of a मद्यचारिन् विवधु = वचुमिच्छु परीवाद censure

